

INSTITUTIONEN FÖR
KULTURVETENSKAPER

HON SOM FÖRTJÄNAR TILLTRO

En diskursanalytisk studie av domstolsväsendets
hantering av våldtäktsmål

Rosanna Jimmefors

Uppsats:	30 hp
Program:	Masterprogrammet Kultur och demokrati: Examensarbete
Nivå:	Avancerad nivå
Termin:	Vt 2018
Handledare:	Catharina Thörn
Examinator:	Åsa Andersson

FÖRORD

Jag vill tacka uppsatsens intervjupersoner för att ni tagit er tid att medverka i denna studie, för att ni delat med er av tankar och erfarenheter. Ett stort tack riktas till min handledare Catharina Thörn. Tack för att du, genom dina omfattande kunskaper och ditt uppriktiga intresse, har väglett mig genom arbetet. Du har bidragit med betydelsefulla insikter och ovärderlig uppmuntran. Jag vill även tacka vänner och familj för alla givande samtal, för att ni inspirerar mig och alltid orkar lyssna. Ett särskilt tack till min bror Alexander Jimmefors. Tack för din tid, för alla värdefulla diskussioner och för ditt outhärliga stöd.

SAMMANFATTNING

Uppsats:	30 hp
Termin:	Vt 2018
Titel:	Hon som förtjänar tilltro: en diskursanalytisk studie av domstolsväsendets hantering av våldtäktsmål
Handledare:	Catharina Thörn
Examinator:	Åsa Andersson
Nyckelord:	Demokrati, rättssäkerhet, makt, ideal målsägande, kön, trovärdighet, trovärdighetsbedömning, respektabilitet, våldtäktsmål

Rätten till likhet inför lagen är en essentiell del av det demokratiska samhället. Utifrån förståelsen för domstolsväsendet som en konstituerande och maktbärande aktör har uppsatsen för syfte att undersöka den möjliga reproduktionen av makt och ojämlika strukturer. I denna uppsats granskas därmed vilka faktorer som kan bli avgörande i domstolens bedömning av våldtäktsmål. Genom diskursanalys studeras konstruktionen av målsägandens trovärdighet och dess inverkan på den juridiska processen. Materialet har samlats in genom intervjuer med tre advokater, tre åklagare, fyra nämndemän och en domare. Uppsatsens teoretiska ramverk består av kulturvetenskapliga, genusvetenskapliga och kriminologiska perspektiv. Studien visar att bedömningen av den kvinnliga målsägandens trovärdighet utgör en väsentlig del i domstolens prövning av våldtäktsmål. Denna bedömning påverkas av föreställningar, fördomar och ojämlika strukturer som bland annat länkas till kvinnans person, sexualitet, utseende och beteende i rättssalen. Det presenteras en samstämmig bild av hur målsäganden bör se ut och uppträda inför rätten för att ha störst möjlighet att anses trovärdig. Därmed identifieras konstruktionen av den ideala målsäganden och hennes egenskaper, vilka presenteras i en lista bestående av tio egenskaper. Det argumenteras för att den analyserade diskursen, och bedömningen av kvinnans trovärdighet, kan medföra allvarliga risker för den demokratiska grundtanken om likhet inför lagen och den enskildes rättssäkerhet.

ABSTRACT

The right to equality before the law is an essential part of the democratic society. Based on the understanding of the legal system as a constituent and powerful actor, this study aims to examine the possible reproduction of power and structures of inequality. Therefore, the present study researches significant factors of the legal process at rape trial in Swedish court. Through a method of discourse analysis, the construction of the complainant's credibility and its impact on the legal process are studied. The material is gathered through interviews conducted with three lawyers, three prosecutors, four jurors and one judge. With a theoretical framework originated from criminology, cultural and gender studies, the legal discourse were analyzed. The study concludes that the assessment of a woman's perceived credibility plays a significant role in the process of a rape trial. This perception is affected by stereotypical attitudes and structural inequality linked to the woman's behavior in the courtroom, her person and sexuality. A consistent illustration emerges, regarding how the complainant should appear in court. This illustration identifies the characteristics of an ideal complainant, who has increased chances of being considered credible and therefore overcome the credibility barrier. The construction of the ideal complainant is presented in a list, consisting of ten traits. It is argued that the identified discourse, and the perception of the woman's credibility, can jeopardize the democratic right of a fair trial and equality before the law.

Keywords: Democracy, ideal complainant, power, gender, credibility, credibility assessment, respectability, rape trial

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	1
1.1 INTRODUKTION	1
1.2 DISPOSITION	3
1.3 DEMOKRATI, SAMTYCKE OCH #METOO	3
1.4 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	5
1.5 AVGRÄNSNINGAR.....	5
1.6 JURIDISKA TERMER.....	6
1.7 TIDIGARE FORSKNING.....	7
1.7.1 Sociologi och kriminologi.....	7
1.7.2 Straffrätt	8
1.7.3 Etnologi.....	8
2. TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER.....	10
2.1 FEMINISTISK MAKTTEORI OCH GENUSSYSTEMET	10
2.2 DISKURSANALYS	13
2.3 DET IDEALA OFFRET	16
2.4 INTERSEKTIONALITET	17
2.5 RESPEKTABILITET	19
2.6 SAMMANFATTNING	22
3. MATERIAL OCH METOD	24
3.1 MATERIAL	24
3.1.1 Intervjupersoner	24
3.2 METOD	25
3.2.1 Individuell intervju.....	25
3.2.2 Fokusgruppsintervju	28

3.2.3 Diskursanalys.....	29
3.3 DISKUSSION OCH ETISKA HÄNSYNSTAGANDEN	30
4. KONSTRUKTIONEN AV TROVÄRDIGHET.....	32
4.1 TROVÄRDIGHET OCH TILLFÖRLIGHET	32
4.2 EN FRÅNVARANDE TILLTALAD.....	33
4.3 ELEFANTEN I DET JURIDISKA RUMMET	36
4.4 DEN SYNLIGA SEXUALITETENS KONSEKVENSER.....	42
4.5 TROVÄRDIGHET OCH BETEENDE	50
4.6 TROVÄRDIGHET OCH UTSEENDE	54
4.7 PARTERNAS BALANS	59
5. DEN IDEALA MÅLSÄGANDEN.....	65
6. BEVIS OCH VÄRDERING.....	73
7. AVSLUTANDE DISKUSSION	77
KÄLLOR	86
TRYCKTA KÄLLOR	86
OTRYCKTA KÄLLOR.....	89
Internet	89
Intervjuer.....	90
Personlig kommunikation	90

1. INLEDNING

1.1 INTRODUKTION

Vintern 2017 faller hovrättens dom i ett våldtäktsmål som kom att bli en av många faktorer att leda fram till denna uppsats. Enligt åklagarens gärningsbeskrivning utsattes målsäganden, en flicka i tonåren, för två våldtäkter som avlöste varandra på en fest i en ödsligt belägen lokal utanför staden. Den ena av de åtalade unga männen medger att han har haft vaginalt samlag med tonåringen. Den andre mannen erkänner att han har haft såväl vaginalt som analt samlag med henne. Båda nekar dock till att detta skett mot hennes vilja. På grund av illamående, alkohol och trötthet argumenteras för att målsäganden befunnit sig i en särskilt utsatt situation. Det presenteras bevisning och åklagaren hänvisar till de betydande skador, bland annat i form av ett sår på 1 x 2 cm i flickans slidöppning, som dokumenterats vid rättsläkarens undersökning. Det menas även att målsäganden varit oförmögen att röra sig, samt att hon vid tillfället hade mens och inte ville ha sexuellt umgänge med de för henne nästan okända männen. Tingsrätten anser åtalet vara styrkt bortom rimligt tvivel och männen döms. En överklagan lämnas in och målet prövas på nytt. Efter att hovrätten gjort sin bedömning presenteras så det avgörande beslutet. Hovrätten ogillar åtalet och frikänner de två männen från anklagelsen om våldtäkt respektive grov våldtäkt. Enligt bedömningen i denna instans kan det inte uteslutas att målsäganden tagit eget initiativ och varit aktiv under samlagen. Det är uppgifter som anses få stöd av de tilltalades utsaga. Hovrätten uppger att en av de tilltalade männen på ett detaljerat sätt har berättat om samlaget och redogjort för en sekvens då målsäganden ska ha suttit ovanpå honom. I domskälen står det att det "ligger inte nära till hands" att anta att den unge mannen hittat på nämnda uppgift. Utifrån bedömningen av uppgiftens äkthet konstateras att hans skildring av detta tillfälle inte överensstämmer med målsägandens förklaring om att hon varit passiv under samlaget. Det redogörs även för osannolikheten i samtliga påståenden som enligt gärningsbeskrivningen talat för att målsäganden befunnit sig i en särskilt utsatt situation. Ett av de resonemang som föranleder avskrivningen av påståendet om en särskilt utsatt situation handlar om målsägandens berusningsgrad och illamående. Hovrätten anser att det aktuella alkoholintaget är att betrakta som tämligen beskedligt. Därmed borde dess följder, illamående inkluderat, ha klingat av efter de timmar som målsäganden sovit. Detta trots att alkoholbruket varit tillräckligt ansenligt för att ha orsakat målsägandens upprepade kräkningar. Rätten fastslår alltså att det inte är troligt att den tilltalade lämnat osanna uppgifter om målsägandens aktiva beteende under samlaget. Därmed väger den tilltalades redogörelse tyngre än målsägandens uppgifter om att hon motsatt

sig sexuellt umgänge, av de skäl hon angett, samt övrig bevisning i form av exempelvis skadan i underlivet.

Hösten 2017 gjorde jag genom min masterutbildning praktik på Polismyndighetens Regionkansli Väst. Mina primära uppgifter under praktiken bestod av en analytisk genomgång av ett större antal våldtäktsärenden, som en del av det fortsatta arbetet med att förbättra kvaliteten på våldtäktsutredningar. Under den analytiska genomgången undersökte jag bland annat vilka ärenden som lett till åtal och granskade därefter aktuella domar. Jag studerade domar, medverkade vid förhör med misstänkta och målsägande, samt observerade vid huvudförhandling i tingsrätten. Under min tid hos Polismyndigheten blev jag uppmärksam på ett mönster i rättens domskäl och förfarande under huvudförhandling som gjorde mig angelägen om att studera de bakomliggande strukturerna närmare. De resonemang och antaganden som blev synliga genom domstolens formuleringar, samt tillvägagångssättet i rättssalen, föreföll påvisa en närvaro av föreställningar om parternas karaktär. Detta med särskild tyngdpunkt på målsägandens person. Genomgången av dessa domar väckte många tankar och jag började intressera mig för vilka strukturer som återfinns bakom domstolens hantering av våldtäktsmål. Vilka faktorer blir avgörande i bedömningen av våldtäktsmål? Vad reagerar rättens ledamöter på och hur resonerar de kring målets parter? Hur produceras målets parter och vilka underliggande föreställningar får inflytande i denna konstruktion? Finns det i dessa frågor något svar på vilka värderingar som får ta plats i den juridiska processen och vilka konsekvenser domstolens hantering av dessa mål bär med sig? Är det möjligt att få bättre förståelse för hur två mäns sexuella handlingar mot en berusad flicka, som pågått under hejarop och orsakat skador i hennes underliv, inte räcker för en fällande dom?

Detta är ingen uppsats sprungen ur juridiska perspektiv. I stället är avsikten att granska vilka faktorer som får betydelse i den juridiska processen, utifrån kulturvetenskapliga och kriminologiska perspektiv, med en grundläggande förståelse för varje människas demokratiska rätt till en jämlik juridisk prövning. Vårt rättssystem utgör en väsentlig del i det demokratiska samhället. Juridiken består av de bestämmelser som förevisar acceptabelt och icke acceptabelt handlande, konstruerar legitimitet och bilden av rättvisa. Landets domstolar implementerar juridikens bestämmelser och genom sitt arbete och sina tolkningar sätter människorna i rättssalen sin prägel på hanteringen av målen. Men hur ser rådande diskurser ut? Hur formas rättens och allas vårt tankemönster gällande våldtäktsmål och dess parter? Utifrån uppfattningen om domstolsväsendet som en bärande del i vårt demokratiska system ämnar

studien analysera dess roll i reproduktionen av ojämlika maktstrukturer och förlegade föreställningar. Flickan som vintern 2017 fick beskedet att de tilltalade friats från anklagelsen gällande våldtäkt är en av många som tillsammans bildar ett mönster. Dessa juridiska prövningar förefaller ha misslyckats med att leva upp till sitt ansvar som grundläggande, demokratisk rättighet och brustit i att värna om människors likhet inför lagen. Den här uppsatsen förmedlar förståelse för endast en liten del av ämnet och problematiken. Den del som här undersöks, det som är uppsatsens bidrag till en förståelse för helheten, är att undersöka vilka faktorer som kan bli avgörande i domstolens prövning av våldtäktsmål och bedömningen av vem hon är som förtjänar tilltro.

1.2 DISPOSITION

Uppsatsen är indelad i sju primära kapitel. I detta kapitel ryms den ovanstående introduktionen som följs av en presentation av det sammanhang inom vilket uppsatsen är skriven. Jag redogör i nämnda avsnitt för min relation till forskningsfältet, ämnets utrymme i samhällsdebatten och betydelsen av att studien genomförts vid just denna tid. Därefter föredras uppsatsens syfte, grundläggande frågeställningar och avgränsningar. Här inkluderas även en kortfattad redogörelse för innebörden av de juridiska termer som återkommer i studiens material. Därpå lyfts tidigare forskning som utgör de fält vilka denna uppsats angränsar till. Det andra kapitlet behandlar de teoretiska utgångspunkter som är relevanta för studien och följs av kapitlet där material och metod presenteras. De därpå följande tre kapitlen redogör för studiens analys. Det sista kapitlet består av en avslutande diskussion som binder samman förda resonemang med uppsatsens centrala syfte och vägledande frågeställningar.

1.3 DEMOKRATI, SAMTYCKE OCH #METOO

Denna uppsats är skriven inom det kulturvetenskapliga fältet, inom ramen för masterprogrammet Kultur och demokrati. Jag har en kandidatexamen i kulturvetenskap och har tidigare studerat kriminologi. Genom mina universitetsstudier har jag kombinerat dessa två ämnen som i många hänseenden ligger nära varandra. Gällande det valda uppsatsämnet har jag vissa förkunskaper i kriminologi och den juridiska processen som jag tillgodogjort mig under mina studier och min praktik. Nämnda erfarenheter utgör min relation till aktuellt forskningsfält. Detta är dock en kulturvetenskaplig uppsats, inom vilken jag undersöker juridiska resonemang ur perspektiv från den kulturvetenskapliga forskningstraditionen. Jag har ingen juridisk examen och närmar mig därför i detta hänseende området med en utomståendes ögon. Genom masterprogrammets tema kultur och demokrati är det möjligt att på ett fördjupat

vis studera vilka faktorer som blir betydelsefulla i domstolens bedömningsprocess, i relation till demokratins grundläggande princip om rättssäkerhet ur kulturvetenskapliga perspektiv. Arbetet med uppsatsen har pågått under en tid då frågor om jämställdhet, sexuella övergrepp och ökat straffrättsligt skydd för den sexuella integriteten varit föremål för omfattande samhällseliga debatter. Det globala uppropet #Metoo inleddes hösten 2017 i syfte att synliggöra sexuella trakasserier och övergrepp mot kvinnor. Om de sexuella övergreppen står i Nationalencyklopedin att läsa: "Dessa har i hög utsträckning tidigare tystats ned och större skuld har lagts på den person som utsatts än på den som begått övergreppet" (NE, 2018). #Metoo-rörelsen fick stor medial uppmärksamhet, en uppmärksamhet som delade utrymme med den då pågående debatten gällande Sveriges behov av en utvecklad och moderniserad sexualbrottslagstiftning. Detta behov har återkommande diskuteras i samband med den låga andelen våldtäktsärenden som leder till fällande dom. Enligt Brottsförebyggande rådets statistik anmäldes 7 370 våldtäkter i landet under 2017 (Brå, 2018a). Samma år fattades 190 lagföringsbeslut i våldtäktsmål (Brå, 2018b). Att så få av dessa ärenden leder till fällande dom har kritiserats i media och orsakat debatter som legat till grund för förslag om att utveckla sexualbrottslagstiftningen. Efter att utredningen "Ett starkare skydd för den sexuella integriteten" (SOU 2016/60) slutförts lämnade regeringen i december 2017 över en lagrådsremiss innehållande ett förslag på förändringar i sexualbrottslagstiftningen. Lagändringarna kom i media att kallas "samtyckeslagen" och det föreslogs en tydligare formulering i lagtexten om att den sexuella aktiviteten ska vara frivillig och grundas i samtycke. I remissen förklarades att det inte längre bör krävas att gärningsmannen brukat våld, hotat målsäganden eller utnyttjat dennes särskilt utsatta situation för en fällande dom. Dessutom understryks det nödvändiga i att införa ett oaktsamhetsansvar för vissa sexualbrott. Förutom dessa uppmärksammade ämnen upptogs en stor del av det mediala utrymmet av återkommande debatter gällande nämndemannasystemets vara eller icke vara. Ett antal domar lade grunden för den kritik som riktades mot domstolsväsendet och nämndemannasystemet (se exempelvis Johansson, 2017; Mattsson, 2018; Peterson & Enn Henricsson, 2017). Vissa röster ifrågasatte det rättsliga skyddet för den sexuella integriteten och alla kvinnors möjlighet till en rättvis prövning. Det framhölls att det är angeläget att skifta fokus från målsägandens roll men även kravet på förekomsten av våld. Likt så mycket annat formas även denna uppsats av sin samtid. Det är därför väsentligt att vara medveten om att dessa debatter, som ägde rum i nära anslutning till studiens genomförande, kan ha påverkat såväl intervjupersoner som intervjusituationen i sig.

1.4 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med uppsatsen är att analysera hur makt och föreställningar om kön reproduceras genom domstolens hantering av våldtäktsmål. Uppsatsen ämnar därmed förmedla förståelse för domstolens roll som demokratiskt fundament, med uppgift att värna om den enskildes rättssäkerhet, men även som konstituerande och maktbärande aktör. För att uppnå detta syfte undersöks vilka faktorer som kan bli avgörande vid domstolens bedömning i våldtäktsmål och konstruktionen av dess parter genom diskursanalys.

Uppsatsens frågeställningar är:

- Vilka maktordningar och föreställningar om kön vilar domstolens bedömning i våldtäktsmål på?
- Hur konstrueras målsägandens trovärdighet i domstolens prövning av våldtäktsmål?
- Hur riskerar makt och ojämlika strukturer att reproduceras genom konstruktionen av våldtäktsmålets parter?

1.5 AVGRÄNSNINGAR

Under studiens gång har det varit ofrånkomligt att aktivt välja och välja bort, inkludera och avgränsa. Några av dessa selektioner kommer här att redogöras för. Jag koncentrerar mig genomgående i uppsatsen på våldtäktsmål med kvinnlig målsägande och manlig tilltalad. Denna avgränsning förmedlar på intet vis att en annan könsfördelning skulle vara obefintlig eller irrelevant att studera. Det slutgiltiga valet av mål med denna könsfördelning har bland annat gjorts utifrån Brottsförebyggande rådets statistik gällande våldtäkter. I våldtäktsanmälningar från 2017 var målsäganden av kvinnligt kön i 92 procent av ärendena. Under samma år var andelen manliga misstänkta i våldtäktsärenden 98 procent (Brå, 2018c). Med förståelse för möjligheten att denna statistik ej förmedlar en fullt rättvis bild, till följd av ett stort mörkertal, är jag ändå av uppfattningen att siffrorna tydligt visar ett frekvent återkommande mönster i könsfördelningen hos våldtäktsbrottets parter. Uppsatsen kommer i första hand att beröra synen på målsäganden, utifrån intervjupersonernas återkommande fokusering på just denna part. Jag har valt att genomföra intervjuer för att undersöka den process och de faktorer som leder fram till domslutet. Intervjuerna har resulterat i ett underlag för en diskursanalys, genom vilken det blivit möjligt att undersöka reproduktionen av makt och ojämlika strukturer. Ytterligare en avgränsning är att polisens arbete inte kommer att beröras.

Jag har beslutat att i studien rikta uppmärksamheten mot de faktorer som kan få betydelse i den juridiska prövningen. Jag har därigenom valt intervjupersoner med juridisk erfarenhet av våldtäktsmål, som har arbetat med eller dömt i dessa mål. Jag undersöker primärt faktorer gällande konstruktionen av målsäganden och hennes trovärdighet som blir framträdande under själva huvudförhandlingen i rättssalen. Studiens huvudsakliga fokus utgörs därmed inte av stereotypa föreställningar kring målsägandens egenskaper och agerande i anslutning till den anmälda gärningen. Avslutningsvis framhålls att jag undersöker den juridiska bedömningsdiskursen. Med förståelse för att lagarna som utgör grunden för den juridiska prövningen formuleras på en högre nivå, skrivs uppsatsen utifrån en medvetenhet om att människorna som dömer i målen bidrar till att forma juridiken. Detta på så vis att deras tolkningar påverkar hur lagarna tillämpas. Trots att det inte är de juridiska dokumenten jag har granskat så kretsar uppsatsen mycket kring juridik, eftersom människorna jag har intervjuat utgår ifrån och förhåller sig till juridiken.

1.6 JURIDISKA TERMER

I detta avsnitt kommer viktiga begrepp att redogöras för, liksom en presentation av de juridiska yrkesroller och målens parter som återkommer i uppsatsen. *Målsägande* åsyftar den person som enligt gärningsbeskrivningen blivit utsatt för brott. En rättsvetenskaplig term som används om målsäganden är *rättskyddssubjektet*. Begreppet målsägande kommer genomgående att användas där det finns möjlighet att välja bort andra alternativa benämningar, exempelvis *offer*. Termen offer är ofta sammanlänkat med associationer som frånskriver den brottsutsatta makt, kontroll och handlingskraft. Att betecknas som ett offer kan enligt Liz Kelly, sociolog och forskare inom området sexualiserat våld, bidra till att osynliggöra delar av kvinnans perspektiv i hanteringen av sexualiserade våldsbrott (Kelly, 1988). För att inte förringa den brottsutsatta kvinnans position kommer jag därför hädanefter benämna denna person som målsägande, utom i de stycken där jag refererar till Nils Christies teori om det *ideala offret*. Med förståelse för att en brottsutsatt person benämns som målsägande i vidare utsträckning än enbart i rättssalen, används begreppet här primärt för att understryka den brottsutsattes roll inom den juridiska processen vid domstolens bedömning i målet. Den *tilltalade* är den person som enligt gärningsbeskrivningen gjort sig skyldig till brott. En tilltalad kan även benämnas som *misstänkt gärningsman*. Vanligtvis skulle jag argumentera för att liknande termer bör hållas könsneutrala. Dock begränsas uppsatsen till våldtäktsmål med kvinnlig målsägande och manlig tilltalad, varför jag i detta sammanhang väljer att använda termen *gärningsman*. *Åklagare* är en juridiskt

utbildad person som bland annat har uppdrag som förundersökningsledare i brottsutredningar, samt för det allmännas talan under processen i en domstol. *Advokat* är den som tagit en juristexamen och blivit antagen som ledamot i Advokatsamfundet. En advokat kan ha uppdrag som försvarare eller målsägandebiträde i brottmål. Försvarsadvokaten ska föra sin klients talan och värna om den tilltalades intressen och målsägandebiträdet ska ta tillvara målsägandens intressen. Ett målsägandebiträde ska alltid tillförordnas i sexualbrottsmål, enligt ”Lag (1988:609) om målsägandebiträde”, om det inte är uppenbart att det saknas ett sådant behov. *Domare* eller *rådman* är den person som har juridisk utbildning och har uppdraget som rättens ordförande. Domaren dömer i målet tillsammans med sittande nämndemän. *Nämndemän* nomineras av politiska partier och väljs för en mandatperiod på fyra år av kommunfullmäktige eller landstingsfullmäktige. I domstolens bedömningsprocess genomförs en så kallad *bevisvärdering* där rätten tar hänsyn till målets presenterade *bevis*. Det talas då ofta om *teknisk bevisning*. Sådana bevis kan exempelvis utgöras av DNA i form av sperma eller saliv. I våldtäktsmål kan *övrig bevisning* vara förhör med målets parter och vittnen som gjort iakttagelser av händelser kring den anmälda gärningen, men även målsägandens beteende efter händelsen.

1.7 TIDIGARE FORSKNING

I avsnittet följer en kort presentation av de forskningsfält vilka denna uppsats angränsar till. Ett urval av studier behandlas under respektive rubrik och erbjuder en översikt av uppsatsens ämne. Här kombineras primärt kulturvetenskapliga och kriminologiska perspektiv. Exempel på områden som berört liknande undersökningar är: *straffrätt, etnologi, sociologi* och *kriminologi*.

1.7.1 Sociologi och kriminologi

Inom detta forskningsfält har det tidigare presenterats studier om bedömningen av målsägandens trovärdighet. Dock är dessa vanligen inriktade på faktorer gällande målsägandens egenskaper och agerande i anslutning till den anmälda gärningen. Utöver denna inriktning har det publicerats forskning om faktorer som blir framträdande i rättssalen och som får inflytande över trovärdighetsbedömningen. Exempel på en sådan studie presenteras i Ingrid Sahlins artikel ”Om trovärdighet i ändrade berättelser” (2008). Genom fokusgruppsintervjuer undersöker Sahlin hur nämndemännens trovärdighetsbedömning påverkas av att personen ändrat sin berättelse. Louise Ellison och Vanessa E. Munro har författat artikeln ”Reacting to Rape: Exploring Mock Jurors’ Assessments of Complainant Credibility” (2009). Där presenteras resultatet från en studie om hur domstolens bedömning av målsägandens

trovärdighet påverkas av hennes beteende under och efter den påstådda våldtäkten. De tre faktorer som undersöks närmare är bristande fysiskt motstånd, försenad anmälan samt återhållsamma känslomässiga yttringar. En annan inriktning inom detta forskningsområde exemplifieras med Stina Jeffners avhandling *Liksom våldtäkt, typ...* (1998). Jeffner undersöker ungdomars förståelse av våldtäkt. Studien tar avstamp i 16 intervjuer genomförda med flickor och pojkar i tonåren. Jeffner fastslår att intervjupersonerna har en sträng syn på brottet, dock med ett stort utrymme att förhandla bort våldtäkten. Under intervjuerna framträder ett mönster där ungdomarnas syn på om en våldtäkt är begången bland annat påverkas av om den utsatta flickan varit kär i pojken, på vilket sätt hon sagt nej, om hon hade rykte om sig att vara promiskuös, om den misstänkte upplevs vara en *bra kille* samt hur hon mådde efteråt. Jeffner fastslår att kvinnans handlingsutrymme är avsevärt mindre än mannens och att ungdomarna ibland saknade förståelse för att det begåtts en brottslig gärning.

1.7.2 Straffrätt

I avhandlingen *Hans (ord) eller hennes? – En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp* (2004) undersöker Ulrika Andersson bland annat den straffrättsliga hanteringen av sexualbrott, samt hur målsägandens kön, kropp och sexualitet konstrueras i denna hantering. Andersson menar att i domstolens prövning av sexualbrott blir upplevelsen av målsägandens visade samtycke eller motstånd en avgörande fråga. Det argumenteras för att den rättsliga prövningen, som primärt behandlar gärningsmannens våld och agerande, förskjuts till att i stället behandla förekomsten eller avsaknaden av målsägandens samtycke. Andersson understryker att målsäganden betraktas som sexuellt tillgänglig i de fall det inte förekommit ett tydligt motstånd. Det poängteras även att synen på målsäganden vilar på patriarkala strukturer och stereotypa uppfattningar om kvinnans roll och sexuella passivitet.

1.7.3 Etnologi

I sin avhandling *Trovärdighet och ovärdighet: rättsapparatusens hanterande av kvinnors anmälan av våldtäktsbrott i Stockholm 1946 – 1950* förklarar etnologen Simon Ekström (2002) att våldtäktsärenden delvis avgjordes utifrån en glidande skala mellan straffvärde och skyddsvärde. Ekström menar att en fällande dom krävde en manlig tilltalad som kategoriserades som straffvärd och en kvinnlig målsägande som bedömdes vara skyddsvärd. Straffvärdets gradering avgjordes utifrån mannens överensstämmelse med en stereotyp våldtäktsman och kvinnans gradering avgjordes utifrån hennes ärbärdighet och sexuella integritet. Mannen kunde därför utnyttja systemet och komma med påståenden i syfte att sänka kvinnans uppfattade moral

och därigenom trovärdighet. Rättsapparaten styrdes av en så kallad *könsseparerande moral*, genom vilken normbundna egenskaper och erfarenheter utgjorde en viktig del av bedömningen. Ekström har studerat historiska fall, läst i polisens och domstolens handlingar och genomfört sin analys utifrån dessa dokument.

Min uppsats förhåller sig till ovan presenterade forskningsfält och genomförda studier. Vid granskningen av området kan noteras att det finns utrymme för vidare undersökning av synen på målsäganden och hennes trovärdighet vid själva huvudförhandlingen, och inte enbart utifrån egenskaper och omständigheter i anslutning till gärningen. I denna uppsats breddas det kulturvetenskapliga fältet genom att sammanföras med det kriminologiska forskningsområdet.

2. TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

I detta kapitel följer en introduktion av uppsatsens teoretiska ramverk. Det kommer här att redogöras för de grundläggande perspektiv och den primära förståelse utifrån vilken studien har sitt ursprung och är genomförd. Uppsatsen är skriven inom det kulturvetenskapliga forskningsområdet, det vill säga ett tvärvetenskapligt ämne med perspektiv och metoder värdefulla att applicera på olika samhällsliga fenomen. Studier inom detta fält framhåller vikten av att undersöka hur och var mening skapas och därigenom maktens struktur. Stuart Hall är en av kulturvetenskapens förgrundsgestalter. Han förklarar att den innebörd som tillskrivs olika fenomen eller sociala kategorier såsom kvinna/man eller rik/fattig, fördelar och reproducerar makt.

Moreover, we do not have a straightforward, rational or instrumental relationship to meanings. They mobilize powerful feelings and emotions, of both a positive and negative kind. We feel their contradictory pull, their ambivalence. They sometimes call our very identities into question. We struggle over them because they matter – and these are contests from which serious consequences can flow. They define what is 'normal', who belongs – and therefore, who is excluded. They are deeply inscribed in relations of power (Hall, 1997:10).

I syfte att behandla uppsatsens material har jag kombinerat ett antal teoretiska perspektiv som tillsammans gör en analys av det undersökta området möjlig. Nedan följer en närmare beskrivning av de perspektiv och begrepp som är relevanta för studien. De teoretiska ingångar som kommer att presenteras är: *feministisk maktteori, genussystemet, diskursanalys, det ideala offret, intersektionalitet* samt *respektabilitet*. Några av dessa teoretiska utgångspunkter introducerades i vad som är att betraktas som något äldre publikationer. Trots att det gått ett antal år sedan tankegångarna utvecklades är det min uppfattning att de är lika aktuella och applicerbara nu som då. Jag anser dem vara grundläggande för denna uppsats och de fyller viktiga funktioner i studiens analys.

2.1 FEMINISTISK MAKTTEORI OCH GENUSSYSTEMET

Feministisk maktteori utgör en samlad benämning för en mängd perspektiv där kön och makt anses ofrånkomligt sammanlänkade. De teoretiska angreppssätt som ryms inom detta fält förenas även genom den grundläggande uppfattningen om att det finns rådande strukturer där män innehar företräde och är överordnade kvinnor. Uppsatsen utgår från en förståelse av kön och genus som maktbärande, ständigt reproducerande strukturer. Yvonne Hirdman framhåller det väsentliga i att undersöka de ojämlika strukturer som bevarar männens sociala överordning.

Inom den feministiska forskningen studeras primärt hur kvinnor underordnas män såväl historiskt som i nutid och över geografiska gränser. Detta perspektiv ifrågasätter den könspräglade hierarkiska ordningen och det som därigenom tas för givet (Hirdman, 1988). Hirdman tillskrivs införandet av begreppet *genussystem* i Sverige. Detta grundades i teoretiska tankegångar som influerats av den amerikanska genusforskaren Gayle Rubins *the sex/gender system*, presenterat under 1970-talet (Rubin, 2017). Hirdman menar att det går att urskilja systematiserande drag i de förtryckande strukturer som bidrar till kvinnors underordning. Genom förståelsen för genussystemets uppbyggnad blir en analys möjlig.

Det ska förstås som en dynamisk struktur (system); en beteckning på ett nätverk av processer, fenomen, föreställningar och förväntningar, vilka genom sin interrelation ger upphov till ett slags mönsterreflektion och regelbundenheter (Hirdman, 1988:51).

Hirdmans genussystem vilar på två principer, sammanlänkade och avgörande för upprätthållandet av den rådande ordningen. Den första principen är *lagen om dikotomiseringen*, det vill säga isärhållandet av det manliga och det kvinnliga. Dikotomiseringen innebär att mannen och kvinnan betraktas som varandras motsatser vad gäller positioner, egenskaper och uppgifter. Den andra principen utgörs av den *hierarkiska lagen*, enligt vilken mannen är överordnad kvinnan. Det är mannen som är normen i samhället, som står för det allmängiltiga och som är i besittning av makt. Systemets två lagar är tätt förenade och det är genom den första, isärhållandets princip, som det kan ske en legitimering av den andra – mannens position som normbärare (Hirdman, 1988:51f). Isärhållningen bidrar till att forma föreställningar och förväntningar om män och kvinnor. Hirdman menar att samhället ordnas utifrån motsatser och att betoningen av könens skillnader utgör en viktig del i den ojämlika maktfördelningen. Det understryks att det mest framträdande exemplet på dessa skillnader är de biologiska olikheterna mellan män och kvinnor.

Det måste rimligtvis innebära, att i samhällen som inte kan annat än tänka i motsatser, som bygger maktstrategier på det olika, en ständig maktkamp mellan könen måste råda, där detta oundvikligt olika används som vapen. Kvinnliga strategier för att kunna vända sin olikhet till den maktgivande normen, tycks alltid ha utnyttjats av det rådande systemet eller i vart fall verkat legitimera det (Hirdman, 1988:58).

Legitimeringen som följer av åtskillnaden och kategoriseringen skapar maktförhållanden som upprätthåller den ojämlika ordningen. Eftersom den hierarkiska lagen utnämner mannen till norm blir kvinnan därigenom den som är olik mannen. Denna ordning, som alltså vilar på dikotomier, befäster kvinnans position som *den andra*. Därmed ställs kvinnan mot och jämförs

med mannen, *den förste*. Hirdman förklarar dock att bevarandet av genussystemet inte enbart är en produkt av männens agerande. Hon menar att även kvinnor medverkar till att skapa denna hierarki. Den isärhållande lagen verkar genom vad Hirdman kallar för *logiker*. Enligt Hirdman är det nödvändigt att fördjupa sig inom olika områden för att skapa en bättre förståelse för hur de könsbundna isärhållande logikerna legitimerar och upprätthåller maktstrukturer i samhället. Hon förklarar att det är väsentligt att undersöka hur logikerna verkar i samhället och vilka omständigheter som främjar dessa. I studier av genussystemets uppbyggnad finns ett antal centrala frågeställningar:

Hur ser de isärhållande logikerna ut inom det eller det området? Hur har isärhållandets logiker legitimerats? Vilka sociala, ekonomiska, kulturella och psykologiska faktorer är det som har underlättat isärhållandet? Vilka har varit behjälpliga i isärhållandets alla praktiker? (Hirdman, 1988:52).

Genussystemets uppbyggnad konkretiseras genom det så kallade *genuskontraktet* (Hirdman, 1988:54ff). Dessa kontrakt, som präglas av den ena partens övertag och företrädet att definiera den andra parten, skapas i varje samhälle och i varje tid. De kan upprättas i olika nivåer som berör de ideala relationerna mellan män och kvinnor på såväl individnivå som social integrationsnivå. Genuskontrakten, vars innehåll kan variera beroende på tid och plats, behandlar exempelvis acceptabelt utseende och beteende i form av bland annat klädsel, sysslor och platser som är godtagbara att befinna sig på. Kontraktens överenskommelser formar alltså parternas handlingsutrymme och befäster könsbundna normer. Viktigt att bära med sig i läsningen av dessa strukturer och genuskontraktens konstruktion är klassperspektivet (Hirdman, 1988:54ff.). Det utrymme som länkas till de könsbundna gränserna är kopplade till klass och öppnar upp för varierande möjligheter beroende på denna tillhörighet. Kopplingen mellan genussystemet och det intersektionella perspektivet blir därmed värdefull. Det intersektionella perspektivet framhåller vikten av att ta hänsyn till olika förtryckande och simultant verkande strukturella kategoriseringar vid en analys av maktförhållande (de los Reyes & Mulianari, 2005). Något som kommer att presenteras i ett av teoriredovisningens senare avsnitt. Genuskontraktet spelar en avgörande roll i den feministiska teoretiseringen av ojämlikhetens struktur och dess bevarande på grund av att kontraktet ärvs från generation till generation. Att synliggöra kontraktens uppbyggnad möjliggör en blottläggning av de ojämlika maktrelationer som kan länkas till kön och klass men även till tid och plats. Med meningsskapande följer även maktskapande, som formar handlingsutrymme, gränser och hierarkiska ordningar (Hirdman, 1988:52f). Förståelsen för genussystemets och genus-

kontraktens uppbyggnad samt patriarkala maktstrukturer är därför grundläggande för denna uppsats.

2.2 DISKURSANALYS

Väsentligt gällande *diskursanalys* är att det betraktas som både teori och metod och anses vara en form av breddad textanalys som undersöker makt. I detta avsnitt redogörs det för diskursanalysens teoretiska ramverk och kommer i en senare del av uppsatsen att behandlas utifrån dess betydelse som metod. Diskursanalysens grunder bygger på förståelsen av diskurser som samtalsordningar, vars innehåll hävdas utgöra sanningar och som konstrueras av historiskt och kulturellt föreliggande regler. Att problematisera fenomen och strukturer, vad som tycks föreställa realiteten genom det som sägs, öppnar upp för förståelse om maktens ordning. Diskursanalysen kan bidra till att blottlägga de skiljelinjer som avgör hur någonting kan sägas, vad som upplevs vara sant och trovärdigt. Därmed följer även studiet av vem som får yttra sig och inom vilka ramar någonting är acceptabelt, det vill säga var makten skapas och vem som är i besittning av den (Börjesson, 2003).

Genom att se vilka kategorier som ordnar världen kan vi åtminstone ibland ana vilka möjliga alternativ som diskurserna inte tillåter. Kategorier är inte nollställda ur moralisk synvinkel – med dem följer maktordningar, värden, hierarkier (Börjesson, 2003:38).

En av de teoretiker som ofta länkas samman med diskursanalys är Michel Foucault som framhåller den diskursiva makten. Han menar att diskurser har en såväl produktiv som hämmande verkan och bidrar till att dra upp gränser för vårt tankemönster. För Foucault är begreppet *makt* grundat i förståelsen för makt som ett socialt integrerat system i stället för en kraft som enbart verkar ovanifrån. Därigenom syftar diskursanalysen till att granska det som förefaller naturligt och på förhand givet (Nilsson, 2008). Makten fortplantas genom talet. Att studera talet gör det möjligt att synliggöra maktens uppbyggnad och därmed göra den sårbar.

Man måste räkna med ett komplicerat och stadigt spel, där talet kan vara maktinstrument och makteffekter på en och samma gång, men också hinder, brofäste, motstånd- och utgångspunkt för en motsatt strategi. Talet innehåller och producerar makt; den stärker makten men undergräver den också, blottställer den, gör den bräcklig och bygger fördämningar för den (Foucault, 1976/2002:110).

Diskurser är inga fasta objekt, synligt väntande på att bli funna och presenterade. Diskurser kan i stället beskrivas som identifierade och analyserade samtalsordningar, sociala processer, som

ringats in utifrån någon form av teoretiskt perspektiv (Bergström & Boréus, 2012). Diskurser skapas av och formar maktstrukturer och därigenom bidrar dessa till att legitimera och stabilisera ojämlikhet (de los Reyes & Mulinari, 2005:25ff). En diskursanalys möjliggör därför en granskning av hur världen konstrueras och förstås, det vill säga hur verkligheten skapas. Vad som sägs eller inte sägs, vad som är acceptabelt och vad som inte är acceptabelt, utgör såväl diskursernas ursprung som resultat. Samtalsordningar förevisar befintliga normer och föreställningar som tas för givna, vilka konstruerar diskursernas uppfattade sanningar. När begrepp, omständigheter och föreställningar låses fast i sin betydelse skapas en fixering som utesluter andra möjliga innebörder (Bergström & Boréus, 2012:361ff). Enligt Catharine MacKinnon, feministisk och rättsvetenskaplig forskare, innebär makt att äga legitimitet och möjligheten att bli trodd, oberoende av hur lite bevis och förnuft som ligger till grund för vad som påstås:

Powerlessness means not being believed no matter how much evidence you have or how much sense you make. Power means being believed no matter how little sense you make or how little evidence you have (MacKinnon, 2018).

För MacKinnon innebär maktlöshet att bli fråntagen möjligheten att göra anspråk på sanningen. Mäktiga personers övertygelser blir snart norm och betraktat som bevis (MacKinnon, 1987). Den diskursiva makten skapar hierarkier. Samtidigt gör hierarkierna det möjligt att synliggöra och analysera rådande strukturer. Den hierarkiska ordningen framkallar en föreställning av verkligheten genom bortträngningsprocesser som exkluderar dem vars talan faller utanför diskursens ramar.

...the world is not entirely the way the powerful says it is or want to believe it is. If it appears to be, it is because power constructs the appearance of reality by silencing the voices of the powerless, by excluding them from access to authoritative discourse (MacKinnon, 1987:164).

Att analysera diskurser är alltså väsentligt för att synliggöra var makten finns, hur den skapas, upprätthålls, vem som innehar legitimitet och därmed möjligheten att bli trodd. I stället för att formulera sin frågeställning kring hur verkligheten *är*, undersöker diskursteorin hur verklighet *skapas*. Denna teori möjliggör en förståelse för varför den för givet tagna konstruktionen ser ut på ett särskilt vis och i vilken kontext beskrivningen anses sann (Börjesson, 2003:23ff). Annorlunda uttryckt handlar det inte om att ta sig bakom samtalsordningarna och den presenterade verkligheten, utan om att studera de identifierade diskurserna i sig (Winther Jørgensen & Phillips, 2000:28).

En grundläggande insikt som präglar diskursteorin är att ingen diskurs är slutgiltigt fastställd. Det som betraktas som diskursens yttre, det som alltså exkluderats ur samtalsordningen, påvisar vad som riskerar att utmana diskursens närvaro och otvetydighet (Laclau, 1990). Det pågår en ständig kamp mellan olika diskurser som gör anspråk på verklighet och sanning. När en diskurs vinner företräde framför den andra, när kampen är över och det finns en dominerande diskurs, råder tillfällig enighet. Detta tillstånd kallas *hegemoni*. Konflikten, eller *antagonismen*, som leder fram till det hegemoniska tillståndet, flyttar gränser och befäster uppfattningen om verkligheten (Winther Jørgensen & Phillips, 2000:54ff).

I denna uppsats utgår jag från det diskursteoretiska ramverket med särskild tyngdpunkt på tolkningen som presenteras av Ernesto Laclau och Chantal Mouffe, men också med inspiration av Michel Foucault. Även om det finns punkter där teoretikerna har särskiljande uppfattningar finns det väsentliga överensstämmelser, liksom kompletterande perspektiv, vilka bidrar till en fördjupad förståelse i uppsatsens analys. Såväl Laclau och Mouffe som Foucault tolkar subjektet som formad av samhällets diskursiva strukturer. Dessa teoretiker har även en likartad syn på diskursernas skapande av subjekt, relationer och sanning. Foucault understryker att det inte finns någon sann verklighet bakom diskurserna, utan menar att de rådande sanningarna är diskursivt skapade (Winther Jørgensen & Phillips, 2000:24). Laclau och Mouffe är en del av diskursteorins så kallade tredje generation och representerar ett poststrukturalistiskt perspektiv (Bergström & Boréus, 2012:357). Vissa aspekter inom denna inriktning, som presenteras av Laclau och Mouffe, har dock blivit ifrågasatta. Exempelvis anser somliga teoretiker inom den kritiska diskursanalysens fält, däribland Norman Fairclough, att Laclau och Mouffes betoning av den ständiga potentialen till förändring är överskattad. Kritiker menar att detta antagande förutsätter att alla människor och grupper i samhället har likvärdiga utsikter att påverka diskursen och därmed rådande maktförhållanden. Det framhålls att möjligheten att ha inflytande över diskurser kan vara beroende av sammanlänkningen mellan strukturer och sociala kategoriseringar såsom kön, klass eller etnicitet (Winther Jørgensen & Phillips, 2000). Den möjlighet till förändring som Laclau och Mouffe betonar läser dock jag snarare som en förståelse för de små skiftningarna, vilka kan leda till variationer i diskurserna och den föränderlighet som präglar den diskursiva ordningen. När en diskurs inte längre kan upprätthållas, när det skett en alltför stor förändring, kan den inte bevaras i sin befintliga form. I likhet med ovan nämnda iakttagelse anser jag att vikten av en medvetenhet gällande de sociala kategoriseringarnas innebörd i den maktskapande processen är värd att understrykas. Att

studera samtalsordningar, som vid en första anblick kan anses något diffusa och svåra att identifiera, är väsentligt på grund av de konkreta konsekvenser som de medför. Diskurser får reella följder som individer och grupper har att förhålla sig till.

Dessutom är det en förutsättning för analysen att betydelse och diskurs förstås i Foucaults mening. De ses inte som något immateriellt, utan anses tvärtom materialiseras i mycket påtagliga och "verkliga" institutioner med mycket "verkliga" regler, principer och normer. Dessa institutioner, regler, principer och normer utgör diskursens "verklighetseffekter" (Lykke, 2005:12).

Diskursanalys syftar till att skapa en distansering till samtalsordningarnas konstruerade sanningar. Samtidigt framhåller Winther Jørgensen och Phillips (2000) att det är en omöjlighet att helt och fullt kunna frigöra sig från diskurserna. Utgångspunkten är att inte endast bekräfta diskursens konstruerade verklighet, utan att i stället påvisa detta förhållande med intentionen att förfrämja det för givet tagna och därigenom belysa möjligheten till andra alternativ (Börjesson, 2003).

2.3 DET IDEALA OFFRET

Teorin om det *ideala offret* presenteras av den norske kriminologen Nils Christie. Det ideala offret är en viktimologisk term som berör den brottsutsatta personens möjlighet att uppnå legitimitet och offerstatus. Enligt kriminologen kan ett offer graderas utifrån en lista med åtminstone sex avgörande egenskaper. Om den brottsutsatte överensstämmer med följande egenskaper har personen som störst möjlighet att få legitimitet som offer, menar Christie (2001:48ff):

1. Offret är svagt.
2. Offret är upptaget med ett respektabelt projekt.
3. Offret är på en plats som han eller hon inte kan klandras för att vara på.
4. Gärningsmannen är i förhållande till offret i överläge och kan beskrivas i negativa termer.
5. Gärningsmannen är okänd för offret och har ingen personlig relation till offret.
6. Offret ska ha tillräckligt med inflytande för att kunna hävda sin "offerstatus".

Utifrån överensstämmelsen med ovan presenterade egenskaper klassificeras en brottsutsatt person som ett idealt eller icke idealt offer. Konkurrensen mellan dessa graderingar kan enligt

Christie enklast exemplifieras med ett våldtäktsärende (Christie, 2001:48f). Ett idealt offer skulle i ett sådant fall kunna vara en ung och oskuldsfull kvinna som besökt sjuka släktingar och blir överfallen på sin väg hem av en stark och okänd man. Ett icke idealt offer skulle å andra sidan vara en mer sexuellt erfaren och alkoholpåverkad kvinna som blir våldtagen på en fest av någon hon känner eller av mannen hon följer med hem efter ett krogbesök. Att nå denna status handlar både om att uppfattas av andra och om att se sig själv som ett legitimt offer. Ideala offer existerar i samklang med ideala gärningsmän och bygger således på en slags växelverkan mellan brottsutsatt och förövare. I likhet med den brottsutsatte kan även gärningsmannen vara ideal eller icke ideal, utifrån en omvänd överensstämmelse med de ovan presenterade egenskaperna. Christie förklarar att parterna är beroende av varandra och att ju mer idealt offret är, desto mer ideal är gärningsmannen. På samma vis samverkar graderingen åt det andra hållet, med andra ord uppfattas offret som mindre idealt om gärningsmannen är mindre ideal (Christie, 2001:54ff). Kriminologen förklarar dock att det är sällan som verklighetens offer och gärningsmän helt stämmer in på den ideala beskrivningen. Det har genom åren diskuterats huruvida Christies teori är i behov viss utveckling. 2004 publicerades en artikel av Rainer Strobl där det föreslås ett tillägg av två egenskaper till Christies befintliga lista. Enligt det första kompletterande kriteriet ska inte offret ha provocerat förövaren inför gärningen. Enligt det andra kriteriet ska offret även samarbeta med rättsväsendet för att uppnå legitimitet och bäst förutsättningar för att bli trodd (Strobl, 2004:298).

2.4 INTERSEKTIONALITET

Intersektionalitet är både en metodologisk tillgång och ett teoretiskt perspektiv. Perspektivet har sitt ursprung i feministisk teori och analytiska undersökningar av hierarkiska ordningar. Dessa ordningar länkas till vad den genusvetenskapliga forskaren Nina Lykke benämner som ”diskursivt och institutionellt konstruerade kategorier som genus, etnicitet, ras, klass, sexualitet, ålder/generation, nationalitet, osv.” (Lykke, 2005:8). Den som tillskrivs införandet av begreppet i den vetenskapliga kontexten är den feministiska forskaren och juristen Kimberlé Crenshaw. Diskussionen kring begreppet intersektionalitet hade för syfte att inför det amerikanska domstolsväsendet synliggöra hur förtryckande strukturer, såsom diskriminering utifrån bland annat etnicitet och kön, vävs samman och är komplicerade att separera från varandra (Molina, 2016:33f). Förståelsen för de simultant verkande sociala kategorierna och de bakomliggande maktordningarna fanns dock innan begreppet myntades. Exempelvis återfinns dessa

tankegångar i Beverly Skeggs studie (2000) kring *respektabilitet* som kommer att presenteras i nästa avsnitt.

Det finns två områden inom intersektionalitetens fält, vars primära inriktning skiljer sig något åt. Inom det första området studeras identitet i högre utsträckning med fokus på innebörden av att vara en del av flertalet sociala kategorier. Det andra området lägger större vikt vid att undersöka de förtryckande ordningarna och de maktstrukturer som kan länkas samman med de simultant verkande kategoriseringarna (Molina, 2016:36). Paulina De Los Reyes och Diana Mulinari (2005) förklarar att det intersektionella perspektivet möjliggör en fördjupning av maktanalyser och bidrar till en vidgad förståelse för den enskilda personens handlingsutrymme.

Intersektionalitetens sprängkraft ser vi främst som utvecklandet av ett teoretiskt perspektiv som kopplar makt och ojämlikhet till individens möjligheter att agera som subjekt inom ramen för samhällets strukturer (de los Reyes & Mulinari, 2005:16).

I Crenshaws uppmärksammade publikation "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color" (1991) understryks vikten av att studera dessa sammanvävda strukturer med särskild betoning på mäns våld mot kvinnor. Crenshaw menar att det genom historien blir tydligt att subjeksformationer som kön och etnicitet påverkat uppfattningen av såväl brottsutsatt som förövare i bland annat våldtäktsmål. Utifrån en amerikansk kontext hävdar Crenshaw exempelvis att den stereotypa föreställningen om en svart gärningsman och vit brottsutsatt i våldtäktsmål varit ledande, vilket har bidragit till att forma ojämlika förhållanden som befäst såväl fördomar som maktstrukturer (Crenshaw, 1991:1266ff). Ett intersektionellt perspektiv innebär att vara uppmärksam på frågor om vilken betydelse exempelvis kvinnlighet, sexualitet, klass och etnicitet får för distanseringen mellan *vi* och *dem*, samt den därigenom medföljande ojämlikheten och maktfördelningen. Normer, institutionella praktiker och enskilda människors beteende medverkar till att bilda ojämlikhet och mönster av maktutövande, vilket skapar sociala koder och reproducerande ordningar. Makt är alltså ingen statisk och av naturen given konstruktion utan något som formas i samspelet mellan människor (de los Reyes & Mulinari, 2005:23f). Här blir länken till den tidigare presenterade diskursanalytiska ingången framträdande. Dessa båda perspektiv syftar till att påvisa hur makten och de ojämlika ordningarna skapas samt vem som stängs ute från den meningsskapande processen. Det intersektionella perspektivet kan betraktas som ett komplement till diskursteorin, vilket bidrar med fördjupade insikter i analysen. Lykke framhåller dock att det finns en risk att de sociala kategorierna, som skapats av rådande maktordningar, betraktas och analyseras som

skilda enheter. Ett intersektionellt perspektiv innebär en förståelse för den väsentliga växelverkan mellan subjektsformationerna, vilken blir tydlig i två led. För det första blir denna växelverkan märkbar i de sociala kategoriernas sammanlänkning, på sättet dessa skär genom varandra. För det andra bidrar kategoriernas sammanlänkning till en ömsesidig påverkan och konstruktion (Lykke, 2005:8ff). Enligt Lykke är det inte tillräckligt att intersektionalitet rymmer en definition av *både/och* i stället för *antingen/eller*:

Intersektionalitetsbegreppet står [...] i tydlig förbindelse med poststrukturalistiska förståelser av genus, etnicitet etc som något de enskilda subjekten "gör" i en komplex och mellanmännisklig kommunikation, och inte som någon essens eller stabil och entydig entitet som de "är" eller "har". Samtidigt öppnar begreppet möjligheter att överskrida en additiv förståelse av multipla identiteter och maktasymmetriaxlar. En additiv förståelse [...] innebär att man betraktar en rad olika axlar av maktasymmetri, men utan att fokusera deras interagens. Själva poängen med en intersektionalitetsanalys är tvärtom att undersöka hur de olika axlarna interagerar; alltså hur de genom en komplex och dynamisk interaktion ömsesidigt konstruerar varandra (Lykke, 2003:52).

En förståelse för begreppet intersektionalitet vilar alltså på grundtanken om att sociala positioner aldrig står för sig själva. Inom subjektsformationen kön finns exempelvis alltid ett antal andra kategorier såsom klass och etnicitet. Likaså bör de andra sociala positionerna betraktas utifrån medvetenheten om kön. Annars riskerar dessa positioner, menar de los Reyes och Mulinari (2005:25), att betraktas som könlösa eller utifrån den manliga normen. Det intersektionella perspektivet tar hänsyn till väven av sammanlänkade kategoriseringar och åtskiljande maktstrukturer. I likhet med Laclau och Mouffes tidigare presenterade förståelse för diskursers skiftningar framhåller Lykke att denna väv befinner sig i ”konstant föränderliga konfigurationer under ständig omförhandling” (Lykke, 2005:10).

2.5 RESPEKTABILITET

I Beverly Skeggs uppmärksammade etnografiska studie, som presenteras i boken *Att bli respektabel* (2000), förklaras begreppet *respektabilitet*. I studien har forskaren följt 83 vita arbetarklasskvinnor i England och tagit del av deras liv och tankar kring arbete, familj och utbildning. Skeggs framhåller att hon med analysredskapet och begreppet respektabilitet har för avsikt att åter belysa klassperspektivet inom feministisk och kulturvetenskaplig teori (Skeggs, 2000:14ff). Skeggs menar att respektabilitet är en diskursiv position som formar och värderar egenskaper och sociala kategoriseringar. Hon betonar att respektabiliteten är ett av de mest framträdande tecknen på klasstillhörighet och påverkar bland annat vår syn på andra människor,

vårt sätt att tala, vem vi umgås med. Forskaren understryker att det betraktas som eftersträvansvärt att uppnå respektabilitet eftersom denna position medför legitimitet och ett visst värde. Att vara respektabel består av en komplex sammansättning av aspekter gällande uppfattningen om bland annat moral, sexualitet, klädsel och uppförande. Vikten av att sträva efter att bli respektabel grundas i att en kvinna som saknar respektabilitet har lågt socialt värde och därigenom svag legitimitet i samhället (Skeggs, 2000). I studien framgår att just kvinnornas sexualitet och femininitet får en avgörande betydelse för om de ska ha möjlighet att klassificeras som respektabla. Den icke respektabla kvinnan anses inte besitta moralisk auktoritet, det vill säga förmågan att handla utifrån en god moral. Upplevelsen av en sådan avsaknad medför att denna grupp genom historien har bedömts vara i behov av kontroll.

I syfte att förmedla en förståelse för hur subjekten produceras och formas utifrån värderingar gällande kön och klass använder sig Skeggs bland annat av Pierre Bourdieus kapitalmetaforer (Skeggs, 2000:20ff). Hon menar att femininitet utgör en form av kulturellt kapital som kvinnor uppmanas att anamma. Dock förklaras att till skillnad mot maskulinitet utgör femininitet ett lägre stående kapital och därmed en begränsad tillgång i maktförhandlingen. Att sträva efter att uppnå legitimitet innebär alltså, enligt Skeggs, att kvinnan söker konstruera sig själv som respektabel utifrån rådande föreställningar och graderingen av beteende, utseende och sociala kategorier. Klädsel är en framträdande del av denna konstruktion som förmedlar tecken på respektabilitet. I studien finner Skeggs att arbetarklasskvinnan klär sig i medelklasskvinnans respektabla mode i sin strävan efter denna legitimitet och status.

Utseende och uppförande blev markörer för respektabilitet, fast dessa måste kodas på rätt sätt: alltför stor koncentration på utseendet uppfattades som ett tecken på kvinnlig avvikelser [...] Genom hela denna undersökning fälldes värdeomdömen grundade på utseende. Utseendet var för de här kvinnorna ett sätt att avgöra vilka de andra var och hur de skulle placeras. Placeringshierarkin grundade sig på respektabilitet (Skeggs, 2000:161).

Genom att den eftersträvansvärda respektabiliteten är sammanlänkad med klasstillhörighet, moralisk auktoritet, ett visst acceptabelt yttre, en sund sexualitet och ett feminint kodat beteende, produceras så den sociala kategorin *kvinna*. Skeggs understryker således att femininitet aldrig är klasslöst. Det visuella har genom historien spelat en avgörande roll i värderingen av kvinnans respektabilitet genom idealbilden av den vita medelklassens femininitet som beskrivs som passiv och osjälvständig. Samtidigt sker det en distinktion mellan det sexuella och det feminina. Skeggs framhåller att: ”Uppdelningen mellan det sexuella och

det feminina kodades som mest omsorgsfullt på en beteendenivå där utseendet blev det som betecknade uppförande; att se ut var att vara” (Skeggs, 2000:161). Länken mellan femininitet och arbetarklasskvinnor har ofta präglats av en föreställd vulgaritet och Skeggs förklarar att kvinnor i arbetarklassen ofta anses representera en ”avvikande” sexualitet. I studien framträder bilden av denna uppdelning, en dikotomi mellan att vara feminin eller sexuell. Det feminina och det sexuella tycks vara två till synes oförenliga ytterligheter som lägger grunden för kvinnans förutsättningar att uppnå respektabilitet.

Begreppet femininitet lyckas endast delvis fånga de erfarenheter med vilkas hjälp kvinnorna i studien intog kategorin ”kvinna”. Den är alltid överlagrad med andra kategorier som klass och ras. Historiskt beror detta på att arbetarklasskvinnor (Svarta och Vita) har tilldelats en position motsatt femininitet och med sexualitet. De var just det som femininitet inte var. För att göra anspråk på respektabilitet anses det emellertid nödvändigt att fransäga sig det sexuella och konstruera, visa upp och framföra ett feminint utseende och beteende (Skeggs, 2000:185).

Genom studien ges exempel på visuella tecken som gett upphov till tolkningar om vulgaritet och en oförmåga till sexuell behärskning. En klädsel som uppfattas vara sexuell är en tydlig signal om individens brist på den eftersträvansvärda respektabiliteten. Att investera i femininiteten, såsom att uppvisa särskilda feminina koder kan alltså utgöra en potentiell väg mot respektabiliteten. Att bli respektabel innebär således att uppvisa *rätt form av femininitet*. Med detta menas en lagom mängd och smakfull femininitet som inte är sexuell.

Det är i en önskan att slippa positionsbestämmas av det vulgära, patologiska, smaklösa och sexuella, för att bevisa sin respektabilitet, som kvinnorna i min undersökning investerar i femininiteten. Trots att de ges en position på visst avstånd till femininiteten, investerar de i tillgängliga former av femininitet som låter dem fjärma sig från det sexuella; dessa investeringar kan öppna vägar till respektabiliteten, men inte utan att förorsaka kostnader och dra in kvinnorna i bytescirklar. För att kunna framföra femininitet måste de både se feminina ut och *vara* det (Skeggs, 2000:161).

Genom att identifiera respektabilitetens process och språk blir det möjligt att synliggöra de diskursivt formade och maktbärande idealen om bland annat klass, kön, femininitet och sexualitet. Skeggs teori uppvisar därigenom en förbindelse till det intersektionella perspektivets förståelse för de simultant verkande subjektspositionerna. Skeggs skriver in sig i den brittiska kulturforskningen och utgår från tydliga klassperspektiv samt feministisk teori. Studien är genomförd i en brittisk kontext där dessa teoretiska intresseområden kring klass återkommer (jmf Willis, 1983; Griffin, 1985). Skeggs forskning sträcker sig längre än just det specifika

sammanhang inom vilket studien är genomförd, bortom de geografiska och tidsmässiga gränserna. Genom denna djupdykande undersökning presenterar Skeggs vissa mönster som hon länkar samman med teori som gör studiens resultat och diskussion mer än en empirisk presentation. Resultatet säger även någonting på ett övergripande, abstrakt plan och bidrar till teoribildningen kring klass och genus. Skeggs anför en grundlig etnografisk undersökning, vilken påvisar värdet av respektabilitet som teoretiskt begrepp. En förståelse för dess mekanismer synliggör skapandet av identitet, de närvarande subjektskonstruktionerna, samt de ordningar som etablerar legitimitet.

2.6 SAMMANFATTNING

Den feministiska maktteorin och förståelsen för Hirdmans genussystem är grundläggande för uppsatsen och dess betydelse lyser igenom i flera av de teoretiska ingångarna. Genom studiens material och analys blir perspektivens sammanlänkning och ömsesidiga behov tydligt. Genussystemet och genuskontraktets uppbyggnad, de diskursivt skapade könsordningarna och det sammanlänkade handlingsutrymmet, framstår som några av teoriernas fundament tillsammans med intersektionalitetens förståelse. Genuskontraktets struktur återfinns exempelvis i Skeggs teori om respektabilitet, men även i Christies tankar om ideala offer, och blir särskilt påtaglig i våldtäktsfall. De sex egenskaper som enligt Christie bör uppfyllas för att en brottsutsatt ska ha som störst möjlighet att nå legitimitet som offer förefaller formas av genuskontraktets djupt rotade aspekter. Som tidigare nämnts avhandlar genuskontrakten bland annat kvinnans handlingsutrymme och innehåller vad som är acceptabelt (Hirdman, 1988:54ff). Jag argumenterar för att de aspekter som återfinns i genuskontraktet kan betraktas som en del av den grund utifrån vilken det ideala offrets egenskaper är konstruerade. Genuskontraktets olika delar avgör vilka egenskaper som blir eftersträvansvärda i jakten på legitimitet. Därmed formar dessa delar de egenskaper som blir nödvändiga för att uppnå offerstatus och legitimitet som brottsutsatt. På samma vis vill jag framhålla att beroende på genuskontraktets konstruktion och variation skiftar även det ideala offrets erforderliga egenskaper. Relationen mellan genuskontraktet, det ideala offrets egenskaper samt respektabiliteten kommer dock att behandlas mer ingående i uppsatsens analys och avslutande diskussion.

Makt och strävan efter legitimitet är återkommande i uppsatsens teoretiska ramverk och binder samman de presenterade perspektiven. De teoretiska ingångarna har alla sin upprinnelse i och

undersöker maktens strukturer, vad som formar legitimitet och det företräde som därtill följer. Således framträder relevansen för kombinationen av de ovan redovisade teoretiska ingångarna. Samtliga teoretiska perspektiv som kommer att behandlas i denna uppsats söker synliggöra maktens former ur olika vinklar, bidra till en förståelse för hur makt skapas och vem som är i besittning av den. Den feministiska maktteorin och genussystemet belyser de hierarkiska ordningarna mellan kvinnor och män samt könens respektive handlingsutrymme genom genuskontraktet. Enligt Hirdmans teoretiska tankar (1988) innehar män företräde framför kvinnor och är den ledande parten i formuleringen av genuskontraktet och kvinnors acceptabla utrymme. I diskursteorin återkommer aspekterna av att undersöka maktens ordning, hur makt skapas, upprätthålls, genererar legitimitet och därigenom fördelar möjligheten till sanningsanspråk och trovärdighet. Även Nils Christies (2001) teori undersöker individens möjlighet till sanningsanspråk och därmed offerstatus samt trovärdighet. I denna uppsats kan alltså Christies teori om ideala offer betraktas som en bespetsad del av den övergripande maktteorin, vilken undersöker legitimeringsprocessen och maktordningen specifikt hos brottsutsatta och förövare. Vidare bidrar det intersektionella perspektivet till en medvetenhet om maktens struktur utifrån subjektpositionernas sammanvävda konstruktion. Skeggs begrepp respektabilitet kan också betraktas som en riktad del av uppsatsens teoretiska ramverk. Respektabiliteten förefaller ha framkommit genom en förståelse för intersektionalitetens betydelse samt teoretiska tankar som uppvisar likheter med genussystemet och genuskontraktet. Varje enskilt perspektiv, och kombinationen av dessa, utgör uppsatsens stomme och vägledning genom uppsatsens analys.

3. MATERIAL OCH METOD

Detta kapitel är uppdelat i tre huvudsakliga avsnitt. I det första avsnittet följer en kort presentation av uppsatsens material, inklusive en redogörelse för representationen bland intervjupersonerna. Därefter föredras de metoder som tillämpats, samt ett avsnitt med en diskussion och etiska hänsynstaganden.

3.1 MATERIAL

Materialet som denna uppsats tar avstamp i är intervjuer genomförda under februari och mars 2018. De individuella intervjuerna varade under en till en och en halv timme. Fokusgruppsintervjun varade under cirka två och en halv timme. Intervjuerna spelades in digitalt och transkriberades därefter. Under arbetet med uppsatsen och läsningen av materialet har det varit väsentligt att bära med sig förståelsen för att den uppmärksammade lagändringen gällande sexualbrott trädde i kraft 1 juli 2018. Vilka faktiska konsekvenser som denna så kallade samtyckeslag får i realiteten är under tiden för de genomförda intervjuerna ännu ej kända. Därmed berör studien och dess intervjuer våldtäktsbrottet såsom det juridiskt definierats fram till denna lagändring.

Studien planerades och påbörjades utifrån ett bredare syfte. Under de första intervjuerna framträdde vissa teman och begrepp mer tydligt. Intervjupersonerna lade stor vikt vid begreppet *trovärdighet* och återkom ofta till just *målsägandens* trovärdighet. Allteftersom jag blev medveten om nämnda mönster valde jag att utreda detta och studien blev således mer fokuserad. Därför kom mina frågor till intervjupersonerna att till viss del skifta under arbetets gång. De utdrag och strukturer från intervjuerna som kommer att lyftas fram i uppsatsen har inte för syfte att markera individen bakom citatet, utan snarare att undersöka större och bakomliggande strukturer. Presenterade citat är valda av mig och utgör en del av intervjun som helhet. Som Kerstin Gunnemark framhåller kan forskare som använder kvalitativa metoder betraktas som medskapande i processen (Gunnemark, 2011:17). Intervjuutdragen är således ett resultat av min selektion.

3.1.1 *Intervjupersoner*

De som medverkat vid de individuella intervjuerna är tre advokater, tre åklagare och en domare. Samtliga intervjupersoner har haft erfarenhet av att ha arbetat med eller dömt i våldtäktsmål i tingsrätt eller hovrätt och är yrkesverksamma i olika städer på västkusten. Min strävan var att

få en bred representation bland studiens intervjupersoner. Trots de representativt fördelade förfrågningar kom det att bli en i viss mån ojämn fördelning till följd av ett mönster bland dem som avböjde. Av de personer som tillfrågades om en eventuell medverkan i form av intervju var det flertalet som tackade nej. Majoriteten av de som avböjde en medverkan var kvinnor, vilket har lett till en överrepresentation av manliga intervjupersoner i materialet. Bland de kvinnor som avböjt medverkan har några uppgett sjukskrivning, tidsbrist och bristande kompetens på området som grund till beslutet. Vid de individuella intervjuerna var två av deltagarna kvinnor och fem män. Bland deltagarna i fokusgruppsintervjun fanns en kvinna och tre män. Efter att jag genomfört intervjuerna transkriberade jag dessa och studerade materialet. Vid en närmare granskning kunde jag inte urskilja någon faktisk skillnad mellan de manliga respektive de kvinnliga intervjupersonernas erfarenheter och resonemang. Till följd av detta samt studiens tidsbegränsning valde jag att inte eftersöka fler kvinnliga intervjupersoner. Bland de som avböjde medverkan fanns en variation av personernas etniska bakgrund, vilket skapat en överrepresentation av intervjupersoner födda i Sverige. Ålder bland intervjupersonerna sträckte sig mellan 49 år och 70 år. Samtliga var vid intervjutillfället yrkesverksamma.

3.2 METOD

De metoder som använts i denna studie är kvalitativa metoder i form av intervju och diskursanalys. Kvalitativ metod rymmer en strävan efter att karaktärisera någonting och kan beskrivas som: ”Systematiserad kunskap om hur man går tillväga för att gestalta beskaffenheten hos något” (Larsson, 2005:17). I intervjuer kan det således undersökas hur deltagarna resonerar, hur de upplever och beskriver någonting.

3.2.1 Individuell intervju

Under arbetet har jag utfört sju enskilda intervjuer och en fokusgruppintervju. Syftet med denna metod var att samla underlag till en kommande diskursanalys. Inför de individuella intervjuerna använde jag mig av sökmotorn Google för att finna advokater med erfarenhet av att ha arbetat med brottmål. Jag kommunicerade även med åklagarkammare och domstolar i olika städer på västkusten angående min förfrågan. Valet av dessa städer är ett resultat av vad som kallas ”convenience sampling”, som översätts till *bekvämlighetsurval* (Denscombe, 2010:37f). Bekvämlighetsurval innebär bland annat att intervjupersoner som geografiskt befinner sig på betydande avstånd från forskaren väljs bort på grund av distansens tidsödande och ekonomiska följder. Samtliga personer utom en fick förfrågan via mail om medverkan. Den sista intervjupersonen fick förfrågan personligen efter en huvudförhandling i tingsrätten som jag

observerat. Samtliga intervjuer genomfördes vid ett fysiskt möte och varje deltagare blev intervjuad vid endast ett tillfälle. De individuella intervjuerna genomfördes i avskilda rum på intervjupersonernas arbetsplatser, där endast jag själv och deltagaren var närvarande. Intervjuerna har, med deltagarnas godkännande, spelats in via mobiltelefonens ljudupptagningsfunktion för att därefter transkriberas. Inför de individuella intervjuerna framställdes en intervjuguide som grundades i ett antal teman. Utifrån dessa teman formulerades sedan frågor. Några av de teman som diskuterades var *intervjupersonens erfarenhet, svårigheter med våldtäktsmål, huvudförhandling* och *förändring över tid*. Frågorna anpassades utifrån intervjupersonens yrkesroll, det vill säga beroende av om deltagaren är verksam som domare, advokat eller åklagare. Exempelvis ställdes samma fråga till samtliga advokater. De blev bland annat tillfrågade om de skulle kunna beskriva omständigheter som bidrar till att de känner sig mer säkra på att den tilltalade kommer att bli frikänd respektive dömd. Jag frågade även vad intervjupersonerna tycker är svårt med våldtäktsmål. Majoriteten av deltagarna svarade att det är svårare att arbeta med och döma i våldtäktsmål än andra mål. Detta på grund av att det är ofta är vagare bevisning i våldtäktsmål, vilket leder till att det är svårt att förutse dess utgång. Vid dessa svar följde jag upp med frågor gällande vad intervjupersonen anser att rätten då utgår ifrån i sin bedömning. De intervjuer som har genomförts är så kallade semistrukturerade intervjuer, som kännetecknas av en mer öppet formad situation än den strukturerade intervjun. Det tillåts därmed större utrymme för följdfrågor och deltagaren får ökad möjlighet att själv påverka intervjuens riktning (Bryman, 2011:415).

Jag förberedde mig inför potentiella svårigheter som skulle kunna komma att uppstå under intervjuerna. Exempelvis tog jag del av Anna Sofia Lundgrens resonemang i artikeln "Doing age: methodological reflections on interviewing" från 2012. Författaren förklarar att en intervjuperson, vars uttalande ligger nära forskarens tankar, kan riskera att bekräftas genom ord som: "Yes, yes, absolutely" (Lundgren, 2012:678f). Det beskrivs även att uttalanden som däremot ligger längre ifrån forskarens egna tankar i stället kan komma att följas av en fråga och inte bekräftas på samma sätt. Dessa bejakande uttryck, som i stunden måhända känns små, kan i själva verket få stor betydelse för intervjuens förlopp och riskera att leda till mer eller mindre påverkade svar och resonemang. Dessa väsentliga insikter fanns närvarande under studiens genomförda intervjuer. Med Lundgrens erfarenheter i åtanke fanns en strävan efter att vara medveten om att i så hög grad som möjligt undvika såväl muntliga som kroppsliga uppmuntrande eller avvisande uttryck. Att helt avlägsna sådana yttringar är dock sannolikt

omöjligt att uppnå och förståelsen för interaktionens följder är därför värdefull att bära med sig under bearbetningen av materialet. Under intervjuerna har jag även varit införstådd med att ingen människa träder in i ett rum utan att någonting påverkas. Jag har därför strävat efter en medvetenhet gällande den inverkan som min person och framtoning kan ha haft på såväl intervjupersonens uppfattning av mig som stämningen i rummet, men även känslan av trygghet och samhörighet. Steinar Kvale och Svend Brinkmann (2014) förklarar att det ständigt råder en etisk balansgång vid genomförandet av en forskningsintervju. Intervjuaren har en önskan om att åstadkomma en atmosfär som upplevs så pass trygg att intervjupersonen känner sig bekväm nog för att tala. Detta ska dock ske på ett sådant sätt att intervjupersonen inte blir förledd in i en slags falsk trygghet. Kvale och Brinkmann förklarar: ”Detta kräver en fin balansgång mellan intervjuarens intresse av att komma åt värdefull kunskap och etisk respekt för intervjupersonens integritet” (Kvale & Brinkmann, 2014:33).

Vad gäller min klädsel under intervjuerna har jag varit iförd sådana kläder som jag bär till vardags, det vill säga en stil som kan uppfattas som något uppklädd, avsedd för kontorsarbete och feminint kodad. Vid en intervju omnämnde den kvinnliga advokaten betydelsen av målsägandens klädsel i rättssalen och refererade till en kvinna som är klädd som ”du och jag”. Med en gest mot mig tolkade jag hennes kommentar som att hon länkade samman våra klädstilar och tillskrev dessa en positiv innebörd. Att min klädstil ansågs uppvisa likheter med advokatens egen kan ha haft inverkan på intervjusituationerna. Det är möjligt att intervjupersonerna delvis kunnat relatera till min klädstil och att detta bidragit till att jag uppfattats som någon de kan känna viss samhörighet med. Därigenom är det tänkbart att deltagarna kan ha blivit mer avslappnade och förtroliga med mig än om min framtoning varit en annan. Till denna diskussion hör även forskningsintervjuns vanligt förekommande maktasymmetri. Som Kvale och Brinkmann (2014) framhåller är intervjun ingen alldaglig konversation mellan jämlikar. Det är jag, i egenskap av intervjuare, som leder intervjun samt utformar frågor och teman. Kvale och Brinkmann lyfter ett antal punkter, vilka bidrar till att forma denna maktasymmetri. Att intervjuaren är den som ställer frågorna och på så vis styr situationen skapar vad författarna kallar för en *enkelriktad dialog*. Nästa punkt berör intervjun som *instrumentell dialog* och beskrivs på följande vis:

I forskningsintervjun sker en instrumentalisering av samtalet. Ett bra samtal är inte längre ett mål i sig, utan ett sätt för forskaren att få tillgång till beskrivningar, berättelser, texter – som ska tolkas och rapporteras i enlighet med hans forskningsintresse (Kvale & Brinkmann, 2014:52).

Intervjuaren har även ett så kallat *tolkningsmonopol* på vad som framkommit under intervjun. Detta är några av de vanligt förekommande ordningar som bidrar till den asymmetriska relationen vid en intervjusituation. Det kan dock förekomma undantag. Exempel på sådana är intervjupersonens försök till *motkontroll* i form av att utelämna väsentliga delar i sin berättelse eller att uttrycka sitt missnöje mot forskaren och de ställda frågorna. Vid de intervjuer som genomförts under studien och bearbetningen av dessa, har jag beaktat den potentiella maktasymmetrin. Dock kan det diskuteras huruvida denna maktasymmetri tagit sig uttryck i uppsatsens intervjuer. Under intervjusituationerna blev det tydligt att deltagarna vanligen antog att jag saknade vissa kunskaper, bland annat inom det juridiska området. Vid intervjuerna med några av de manliga deltagarna blev detta mönster särskilt framträdande då dessa ingående förklarade saker för mig som jag sökte påvisa att jag redan hade kännedom om. Det är möjligt att maktasymmetrin även påverkades av det faktum att jag under intervjutillfället betraktades som en ung, kvinnlig student och att majoriteten av intervjupersonerna var välutbildade män mellan 49 och 70 år med framgångsrika karriärer. Dessa sammanlagda omständigheter medförde att den maktbalans som Kvale och Brinkmann benämner kom att variera under intervjusituationerna.

3.2.2 Fokusgruppsintervju

Vid en avslutande fokusgruppsintervju medverkade fyra nämndemän. Inför denna intervju kontaktade jag Göteborgs nämndemannaförening. Min förfrågan om medverkan blev därefter vidarebefordrad till personer med erfarenhet av att ha dömt i våldtäktsmål. En lokal bokades på Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvetenskaper. Inför fokusgruppsintervjun formulerade jag teman och frågor med inspiration från rapporten "Fokusgrupper som kvalitativ datainsamlingsmetod" (2001) av Ingrid Hylander vid Forum för organisations- och gruppforskning på Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap. Fokusgruppsintervju är en kvalitativ insamlingsmetod av data som kan liknas vid en blandning av intervju och deltagande observation (Morgan, 1997:2). Intervjuguidens kategorier formades utifrån Richard Kruegers (1994:43ff) presenterade struktur för en gruppintervju. De fem frågenivåer som enligt Krueger bör inkluderas är:

1. Öppningsfrågor
2. Introduktionsfrågor
3. Övergångsfrågor
4. Nyckelfrågor
5. Avslutningsfrågor

Författaren förmedlar även att förutom övergripande teman, som lägger grunden för fokusgruppsintervjun, kan mer specifika frågor formuleras. Frågorna utgör en checklista som forskaren kan stryka allteftersom dessa blir berörda i intervjupersonernas samtal. Om de inte besvaras genom det obrutna samtalet kan de ställas av forskaren. Fokusgruppsintervju kan bland annat beskrivas som en metod för att uppmärksamma attityder och värderingar som blir synliga i gruppens interagerande (Hylander, 2001:2). Syftet med fokusgruppsintervjun i studien var även att ta del av nämndemännens diskussioner, tankegångar och samlade erfarenheter.

3.2.3 Diskursanalys

Efter att intervjuerna transkriberats har texten analyserats med hjälp av diskursanalytisk metod. Diskursanalys används, som tidigare nämnts, både som kvalitativ metod och teoretiskt perspektiv. Diskursanalys som metod har för syfte att blottlägga återkommande strukturer och tankemönster, vilket sker genom en breddad textanalys. Denna metod möjliggör en granskning av samhällsfenomen genom studier av språk. Språk anses dock inte vara en spegling av realiteten utan snarare ett instrument som medverkar till att skapa uppfattningen om den samma (Bergström & Boréus, 2012:353f). Ingrid Sahlin förklarar att diskursanalys är ett redskap för att mejsla ut det som är problematiskt eller underligt och som annars förefaller legitimt eller självklart.

Diskursanalysen gör det möjligt att se det märkvärdiga i något som framstår som naturligt. Ingen text kan uttrycka allt utan vilar på en rad outtalade förutsättningar, men i en diskursanalys läser man inte texterna för att undersöka vad författaren vill säga, utan man granskar dem för att undersöka vad de underförstår, omöjliggör, respektive implicerar (Sahlin, 1999:100).

Diskursanalys fokuserar på makt och avser att bidra i studier gällande olika maktordningar. För att blottlägga dessa maktordningar och hur de skapas genom språket erbjuder metoden ett antal konkreta hjälpmedel. Winther Jørgensen och Phillips redogör för analysens möjliga tillvägagångssätt. Vid identifieringen av en diskurs och struktureringen av den samma framträder särskilda *knuttecken* som länkas samman via *ekvivalenskedjor* (Winther Jørgensen

& Phillips, 2000:57). Ekvivalenskedjor illustrerar den förgrening genom vilka diskursens tecken tillskrivs sin innebörd och får ett positivt eller negativt värde (Bergström & Boréus, 2012:367). Winther Jørgensen och Phillips (2000) förklarar vidare att under analysen framträder *nodalpunkter*, benämningen för de centrala tecken som andra tecken organiseras kring och får en viss innebörd genom. Nodalpunkterna fyller två primära funktioner i analysens process. För det första verkar de i egenskap av nyss nämnda centrala tecken, som knyter andra tecken kring sig och påverkar deras betydelse. För det andra kan de även verka i egenskap av *flytande signifikanter*, som åsyftar synliggörandet av diskursers konkurrens om vilket innehåll tecknet bör fyllas med. Dessa utgör delar av diskursanalysens begreppsapparat som varit värdefull under studiens gång. Genom metodens analytiska redskap har intervjutranskriptionerna strukturerats med hjälp av ett antal tankekartor som bland annat bidragit till att identifiera diskursens betydande tecken, nodalpunkter och flytande signifikanter. Utifrån denna kartläggning har texternas diskursiva mönster blivit möjligt att analysera närmare. Jag har närläst transkriptionerna, studerat sammanhang, ordval och dess innebörd. Genom detta tillvägagångssätt har jag plockat isär texterna, sökt distansera mig och kritiskt granska den för givet tagna ordningen. Det har också varit relevant att lyfta återkommande överensstämmelser, men även motsägelser, som kan påvisa diskursens struktur och underliggande meningar. Analysen presenteras i samband med utdrag från de genomförda intervjuerna och några citat återkommer för att belysa utdraget ur olika perspektiv.

3.3 DISKUSSION OCH ETISKA HÄNSYNSTAGANDEN

Under arbetet med uppsatsen har Vetenskapsrådets forskningsetiska principer (2002) varit vägledande. I studier där kontakten med människor ingår är det väsentligt att individskyddskravet uppfylls. Dess fyra grundläggande krav består av: informations-, samtyckes-, konfidentialitets- och nyttjandekravet. Utifrån studiens utformning anser jag att informations-, samtyckes- och konfidentialitetskravet utgör de mest väsentliga att diskutera i relation till studien. Intervjupersonerna delgavs information om studiens syfte och intervjusituationens förfarande. Dessa upplysningar inkluderade bland annat det frivilliga deltagandet, men även möjligheten att lämna valfria frågor obesvarade, och att vid valfri tidpunkt avbryta intervjun. Samtliga tillfrågades dessutom om de godkände att intervjuerna spelades in via ljudupptagningsfunktionen på en mobiltelefon. För att säkerställa att konfidentialitetskravet uppfylls har samtliga intervjupersoner anonymiserats. Deras namn och övriga detaljer som skulle kunna härröras till deras identitet har uteslutits ur det presenterade materialet.

Intervjumaterialet, som innehåller uppgifter av känslig och skyddsvärd karaktär, förvaras på ett sådant sätt att utomstående ej kan tillgodogöra sig informationen.

Under det inledande arbetet samlades ett större material in utifrån ett bredare syfte. Allt detta material har inte fått utrymme i uppsatsen. Det var tänkt att studien, förutom intervju-transkriptioner, bland annat skulle utgå från juridiska dokument i form av domar. Under arbetets gång, och i takt med att analysen av intervjuerna fortskred, kom jag till insikt om att domarna utgjorde ett överflödigt material. En inkludering av domarna skulle komma att orsaka ett mindre koncentrerat syfte och en annan riktning på studien än vad som önskades. Eftersom jag kom att intressera mig för vilka faktorer som *leder fram* till domstolens bedömning i våldtäktsmål, vad som ligger bakom rättens formuleringar i domarna, valde jag att utesluta dessa dokument. För att få insyn i hur domstolen hanterar våldtäktsmål, för att nå erfarenheter av och tankar om vad som leder fram till bedömningen, ansåg jag att intervju var den lämpligaste metoden. Eftersom det inte var möjligt att närvara och utföra observationer vid rättens överläggningar genomfördes intervjuer som skulle kunna förmedla insikter om denna process. Utifrån intervjuerna har det således varit möjligt att med hjälp av diskursanalytiska verktyg strukturera upp och kartlägga vilka ordningar som domstolens bedömningsprocess vilar på och vilka faktorer som kan bli avgörande i denna prövning. Genom kartläggningen har konstruktionen av våldtäktmåls parter blivit framträdande och därmed även vad som kan bidra till att forma domslutet.

Värt att understryka är att genom de olika intervjuerna var det möjligt att nå olika slags kunskap. Genom intervjuerna med nämndemännen och domaren fick jag insyn i deras resonemang, deras erfarenhet av att döma i våldtäktsmål och vilka faktorer som kan få betydelse i den juridiska bedömningen. Genom intervjuerna med åklagarna och advokaterna fick jag ta del av deras resonemang kring och erfarenhet av att arbeta med våldtäktsmål, deras upplevelse av rättens bedömning och på vilket sätt de behöver förhålla sig till domstolens hantering av dessa mål. När intervjuerna analyserats har det gjorts med förståelse för att intervjupersonernas resonemang primärt ger uttryck för deras erfarenheter och för diskursens struktur. Syftet är därmed, som tidigare nämnts, inte att markera individen och låta denne stå till svars för problematiska ordningar. I stället är syftet med intervjuerna och diskursanalysen att genom deltagarnas samlade resonemang och erfarenheter synliggöra en större struktur och diskursens konstruktion.

4. KONSTRUKTIONEN AV TROVÄRDIGHET

I detta kapitel kommer den första av analysens tre delar att presenteras. I materialet framträder begreppet *trovärdighet* som centralt och utgör den juridiska bedömningsdiskursens nodalpunkt. Genom analysen identifieras ett mönster av därtill sammanlänkade ord och strukturer. Sektionen ”Konstruktionen av trovärdighet” är indelad i sju avsnitt där primära teman och nyckelbegrepp introduceras och behandlas. Kapitlet syftar till att redogöra för diskursens nät, vilket blir synligt i intervjupersonernas resonemang kring trovärdigheten hos våldtäktsmålets parter. Därigenom framträder vilka faktorer som kan få betydelse vid domstolens bedömning av våldtäktsmål och trovärdighetens konstruktion.

4.1 TROVÄRDIGHET OCH TILLFÖRLIGHET

Majoriteten av intervjupersonerna menar att förutom en bedömning av tillförlitligheten i parternas berättelse görs även en bedömning av deras trovärdighet. Det centrala begreppet *trovärdighet* berörs återkommande i relation till *tillförlitlighet* och definieras samstämmigt av intervjupersonerna. Begreppet präglar stora delar av intervjuerna. Det uppkommer vid flertalet tillfällen i samband med den betydelsefulla bedömningen av målsäganden i våldtäktsmål. I materialet blir det påtagligt att av de två parterna fokuseras det primärt på målsäganden, hennes trovärdighet och tillförlitlighet, en fokusering som behandlas närmare i avsnitt 4.2 ”En frånvarande tilltalad”. Skillnaden mellan begreppen tillförlitlighet och trovärdighet förklaras bland annat av nämndeman 4:

NM4: Ja... trovärdigheten hänger ju mycket ihop med personen, så att säga va. Medan tillförlitligheten handlar mycket om vilka möjligheter man har haft att göra korrekta iakttagelser. Då kan till exempel det där med berusningsgrad vara en relevant fråga, exempelvis. Men trovärdighet är mycket mer kopplat till person, så att säga va.

Trovärdigheten beskrivs alltså vara sammanlänkade med intrycket av målsägandens person medan tillförlitligheten handlar om individens förmåga att ge en korrekt skildring. I ett antal intervjuer förklaras att tillförlitligheten bland annat handlar om målsägandens förmåga att kunna återge en riktig redogörelse av gärningens händelseförlopp. Trovärdighet berörs i större utsträckning och beskrivs återkommande vara mer kopplad till person och hur målsäganden upplevs. Enligt *Svensk ordbok* (2018) av Svenska Akademien betyder ordet *tillförlitlig* ”som man kan lita på vad gäller sanningshalt, funktionsduglighet e.d.” och avser alltså i denna kontext den strikta förhållningen till graden av sanning och berättelsens pålitlighet. *Trovärdig* betyder

”som förtjänar tilltro”. Orden *förtjäna* och *tilltro* innebär ”att vara värd” samt ”övertygelse om trovärdighet”. Det finns paralleller mellan dessa beskrivningar i Svenska Akademiens ordbok och intervjupersonernas tillämpning av begreppen i den juridiska processen. Att vara tillförlitlig och därigenom kunna framföra uppgifter med hög sanningshalt exemplifieras av nämndemännen genom någon som inte varit så berusad att det haft inverkan på möjligheten att göra korrekta iakttagelser. Att vara trovärdig är i hög grad sammanlänkat med upplevelsen av målsägandens *person*. Vid bedömningen av trovärdigheten avgörs om personen anses vara den ”som förtjänar tilltro” i detta juridiska sammanhang. Den vikt som bedömningen av kvinnans trovärdighet får i våldtäktsmål betonas återkommande under intervjuerna. Nämndemännen framhåller att denna bedömning blir särskilt betydande i mål där det saknas en stark teknisk bevisning, något som även åklagare 3 erfarit. Åklagare 3 menar att: ”...stödbevisningen blir ju inte starkare än vad trovärdigheten hos målsäganden är”. Enligt intervjupersonen utgör bedömningen av målsäganden och hennes trovärdighet ofta den mest avgörande bevisningen i våldtäktsmål.

Åklagare 3: Och den tyngsta bevisningen i såna här mål är ju målsäganden och målsägandens trovärdighet. Så att det förekommer ju att man skjuter in sig på det [...] det förekommer ju naturligtvis att både den tilltalade och hans advokat kommer med påståenden som gör att man vill sänka målsägandens trovärdighet.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att det finns en tydlig samstämmighet i intervjuerna gällande definitionen av trovärdighet och den betydelse som bedömningen av densamma får i våldtäktsmål. Det framhålls även att tolkningen av målsägandens *person* blir avgörande i upplevelsen av hennes trovärdighet.

4.2 EN FRÅNVARANDE TILLTALAD

I materialet framträder en ojämnt fördelad uppmärksamhet på målets parter. Intervjupersonernas resonemang vittnar om en påtaglig fokusering på målsäganden, hennes *person* och trovärdighet. Denna fokusering förefaller sträcka sig bortom den givna skillnaden som uppstår till följd av åklagarsidans bevisbörda. Som tidigare nämnts förklarar åklagare 3 att: ”...den tyngsta bevisningen i såna här mål är ju målsäganden och målsägandens trovärdighet”. Genomgående uppenbaras ett mönster av en koncentration på just denna part. Materialets olika teman binds samman av den påtagliga tyngd som bland annat läggs vid målsägandens karaktär, erfarenhet, utseende och agerande. Det kan konstateras att detta tydliga intresse synliggör avsaknaden av fokusering på målets andra part, den tilltalade. Genom att studera vad som *inte*

sägs är det möjligt att lyfta fram vilka alternativ som diskursen inte tillåter. Det handlar alltså om vad som faller utanför de diskursiva ramarna och därigenom inte anses rimligt eller acceptabelt (Bergström & Boréus, 2012:366f). Att den tilltalades trovärdighet inte benämns på motsvarande vis skulle, med Foucaults terminologi, kunna blottlägga vissa *sanningseffekter*. Dessa formar vad som anses sant och begränsar därmed andra tänkbara alternativ (Börjesson, 2003:34). Slutsatsen rymmer paralleller till vad MacKinnon kallar *tystnadens artikulation* eller *närvaron av det frånvarande*. Att fokusera på att undersöka vad som inte sägs, och att utmana den rådande ordningen, blir i detta fall väsentligt i syfte att synliggöra de som saknar legitimitet, och därigenom tillhör de *maktlösa* (jmf MacKinnon, 1987:164). Intervjuerna bidrar till att blottlägga diskursernas utestängningsprocess och dess bortträngning av möjliga alternativ. Den tilltalades bristande närvaro i intervjuerna indikerar det otänkbara i en liknande bedömning av och syn på denna part. Den tydliga koncentrationen på målsäganden, och den ansenliga vikt som läggs vid hennes person och trovärdighet, återkommer även i analysens övriga delar. Ovan presenterade frånvaro av den tilltalade blir exempelvis synlig i ett utdrag ur intervjun med åklagare 3. I åklagarens resonemang blir det påtagligt att målsäganden och hennes trovärdighet står i fokus. Intervjupersonen talar om frågor som riktas till målsäganden angående vad som föranlett den anmälda händelsen och menar att dessa ibland kan upplevas obekväma.

Åklagare 3: ...man kanske känner sig ifrågasatt för att man kanske får frågor av... man blir kanske uppmanad att berätta en gång till med detaljer... ”vad gjorde du innan? Har du skickat ut några signaler som han kan ha misstolkat?” och så vidare. Och den typen av frågor ställs inte för att man inte tror på målsäganden utan det handlar ju om att vi... som åklagare måste jag styrka att det finns ett uppsåt, och då måste det finnas ett uppsåt för hela brottet, att gärningsmannen förstått att målsäganden inte velat. Och det är därför man behöver ställa en del frågor kring det här med hur... ”vilka signaler har du skickat ut innan?”.

I citatet finns det en koncentration på målsägandens beteende utifrån möjligheten att det lämnats utrymme för den tilltalade att misstolka hennes agerande på ett sexuellt inbjudande vis. Då detta resonemang förefaller inriktat på kvinnans beteende och moral ställer jag under intervju-situationen en följdfråga till åklagaren:

IL: Ställs det motsvarande frågor till den tilltalade? Vad för signaler han har skickat ut, på något sätt? Eller vad finns det för motsvarande...

Åklagare 3: Ja... eh... det man frågar gärningsmannen om är ju motsvarande frågor fast ur den andra vinkeln så att säga. Mer av hur man har träffat på varandra, hur... hur gick det till? ”Kan du beskriva det här? Vad gjorde ni innan? Uppfattade du att hon var med på det här? Pratade ni om något?”. Det blir ju motsvarande de frågorna. Men det kanske inte

gärningsmannen upplever som lika kränkande som målsäganden för att man har olika positioner i det här då. Så att gärningsmannen får ju motsvarande frågor, men kanske att upplevelsen inte är den samma.

När intervjupersonen får frågan angående ett motsvarande resonemang gällande den tilltalade går det att utläsa en viss förvåning. De frågor som här presenteras motsvarar, menar åklagaren, de som ställs till målsäganden. Dock märks inget liknande ifrågasättande av den tilltalades beteende eller av de sexuella signalerna. Målsäganden får svara på: ”Vad gjorde *du* innan? Har *du* skickat ut några signaler som han kan ha misstolkat?”. Den tilltalade får svara på: ”Kan du beskriva *det här*? Vad gjorde *ni* innan? Uppfattade du att *hon* var med på det här? Pratade *ni* om något?”. Ytterligare en skillnad som blir framträdande är tilltalet. Frågorna till kvinnan handlar om henne och hennes beteende. De är riktade mot henne, med betoning på om hon har skickat ut några signaler som mannen kan ha missuppfattat. Frågorna till mannen befinner sig snarare på en övergripande nivå, med inriktning på hur han uppfattat hela situationen och vad de gjort innan. Mannen uppmanas att beskriva händelsen och sina intryck utifrån den egna upplevelsen medan kvinnan får beskriva hur *han* kan ha uppfattat *henne*. Det uppstår även en skillnad i tilltalet genom den varierande betoningen av parternas tvåsamhet. Målsäganden får frågan: ”Vad gjorde *du* innan?”. Den tilltalade får frågan: ”Vad gjorde *ni* innan?”. Tilltalets divergens antyder en skillnad i fördelningen av ansvar och betonar det mönster av koncentration på målsäganden som tidigare uppmärksammats.

I Simon Ekströms avhandling *Trovärdighet och ovärdighet* (2002) undersöker författaren rättsapparaten hantering av kvinnors anmälan av våldtäkt i Stockholm från åren 1946 till 1950. Författaren finner, i likhet med ovan presenterade slutsatser, att materialet vittnar om ett starkt intresse för målsäganden, hennes person och moral. Ekström menar att det var en märkbar skillnad i de frågor som ställdes till kvinnan respektive mannen. Denna olikhet grundades enligt författaren i de skilda förväntningarna på parternas karaktär.

Det var för att kvinnors och mäns moral, sexualitet och driftsliv uppfattades som olika som det behövdes ställas skilda frågor till kvinnor och män, liksom det blev möjligt att förvänta sig en annan moral av de förra än av de senare (Ekström, 2002:93).

Jag framhåller, avslutningsvis, att frånvaron av den tilltalade i materialet påvisar var intervjupersonerna och den juridiska processen har sitt fokus. När den tilltalade väl nämns framträder en tydlig skillnad mot hur det talas om målsäganden. Som ovan presenterats finns det olikheter i tilltalet och graden av ansvar som finns inbäddat i frågorna till parterna. När den

tilltalades roll diskuteras görs detta även primärt i samband med vilka fördelar han kan åtnjuta till följd av rättens fördomar och föreställningar, ett resonemang som studeras närmare i avsnitt 4.3 ”Elefanten i det juridiska rummet”. I flera intervjuer menas att den tilltalade kan utnyttja den betydande koncentrationen på målsäganden. Att målsägandens trovärdighet, och därigenom upplevelsen av hennes person, beskrivs utgöra den tyngsta bevisningen i våldtäktsmål innebär att fokus flyttas från den åtalade. Intervjupersonernas återkommande inriktning på målsäganden blir väsentlig för den fortsatta analysen. Därför kommer synen på denna part att undersöks närmare, liksom växelverkan mellan målsägande och tilltalad.

4.3 ELEFANTEN I DET JURIDISKA RUMMET

I tidigare avsnitt presenteras en samstämmighet gällande den vikt som bedömningen av målsägandens trovärdighet får i rättens prövning av målet. Majoriteten av intervjupersonerna hävdar att denna bedömning är beroende av upplevelsen av målsägandens person, vilken påverkas av vad de beskriver som *föreställningar* och *fördomar*. I flertalet av de individuella intervjuerna berörs bland annat den betydelse som rättens första intryck av parterna får. Exempelvis understryker domare 1 att det finns underliggande mekanismer som verkar styra viljan att skyndsamt skapa sig en bild av parterna och målet i stort.

Domare 1: ...en typisk fälla är att du tittar på parterna och omedelbart skaffar dig ett intryck av dem och så tänker du att det här är en våldtäkt. Eller det här är inte en våldtäkt. Jag tror att tekniken är att försöka hålla på det där beslutet så länge som möjligt. Men det är väldigt, väldigt svårt för jag tror att det här är starka biologiska, eller psykologiska, mekanismer i hjärnan att man liksom... man vill snabbt bilda sig en uppfattning. Man, man tänker att man förstår, så det kommer intuitivt. Så att det där måste man eh... bekämpa.

IL: Är det någonting du har märkt att man kan drabbas av så?

Domare 1: Ja, men det klart. Det händer varje gång. [...]

IL: Vad skulle såna tankar kunna grundas i tänker du?

Domare 1: Nej, men det är väl så klart fördomar.

Samtliga medverkande i de genomförda intervjuerna talar om fördomars och föreställningars inflytande över bedömningsprocessen i våldtäktsmål. Majoriteten av intervjupersonerna menar att detta är problematiskt, men samtidigt djupt rotat och därmed komplicerat att förändra. Exempelvis talar nämndemännen i gruppintervjun upprepade gånger om svårigheten med att frigöra sig från missledande känslor och förutfattade meningar kopplade till parterna i målet. Det understryks att det därför är svårt att döma i våldtäktsmål och framförallt i mål där det finns bristfällig teknisk bevisning. Detta eftersom upplevelsen av målsägandens person och

trovärdighet då får större inflytande, ett återkommande tema som analyseras närmare i kapitel 6 "Bevis och värdering". Till följd av denna koppling blir det väsentligt att lägga vikt vid intervjupersonernas resonemang kring påverkan av fördomar och föreställningar länkade till målets parter. Genomgående beskrivs våldtäktsmål vara de svåraste att arbeta med och döma i, bland annat till följd av trovärdighetens betydelse.

NM1: För någonting som jag har funderat på många gånger... för jag försöker verkligen liksom vara helt clean, inte ha några förutfattade meningar, för att man vet aldrig vart det tar vägen. [...] Det kan ju visa sig vara något helt annat. Men sen så klart att man har sina fördomar. Det går inte att komma ifrån. För även om man säger att man är fördomsfri så är man aldrig det.

NM3: Nej, det är man inte.

NM4: Inte så mycket som man tror, nej. [...]

NM1: Nej. Men, man kan göra sitt bästa. Och verkligen då förutsätta att... att liksom tänka Justitia med ögonbindeln att alla är lika inför lagen.

NM3: Frågan är om man skulle ha en påse på huvudet på alla som är tilltalade och målsägande och... (skrattar) med i rättegången. Om det skulle påverka oss... mindre?

I gruppintervjun med nämndemännen understryks, i likhet med vad som framkommit under de individuella intervjuerna, att det finns en risk att bli påverkad av fördomar. Nämndeman 1 försöker göra sig fri från förutfattade meningar, men framhåller samtidigt att alla har fördomar och att detta är oundvikligt. De diskuterar bland annat förekomsten av fördomar i bedömningsprocessen, vilka skapas kring målets parter, och menar att alla riskerar att påverkas av första intrycket.

NM3: Nej men som sagt var, vi är ju påverkade ju, alla människor, utav första intrycket.

NM1: Mm.

NM3: Är det bra eller dåligt?

Nämndemännen konstaterar alltså att de påverkas av första intrycket. Nämndeman 3 ställer sig frågande till om det första intryckets effekt utgör en positiv eller negativ del av bedömningsprocessen. Som tidigare framgått strävar nämndeman 1 efter att inte bära med sig några fördomar, eftersom målet kan byta riktning och komma att skilja sig från de initiala intrycken. Det menas att en låsning vid det första intrycket av parterna därigenom kan leda till felaktiga slutsatser i den juridiska prövningen. Intervjupersonerna är dock eniga om att ingen är fri från fördomar. Nämndeman 1 talar om Justitia, rättvisans gudinna inom romersk mytologi, som ofta får symbolisera det juridiska systemet och människors likhet inför lagen. Illustrationen av Justitia återfinns i fler intervjuer och det handlar även då om liknelsen mellan hennes

ögonbindel och domstolens strävan efter att döma utan förutfattade meningar. Nämndeman 3 uttrycker, i samband med referensen till Justitias ögonbindel, att rätten måhända bör vidta åtgärder som hindrar dem från att se parterna. Detta i syfte att bli mindre påverkade av sina egna fördomar och föreställningar. Symbolen för varje människas rätt till lika prövning översätts här alltså bokstavligt till ett förfarande som hindrar rätten från att se målsäganden och den tilltalade. Även advokat 1 anser att människors påverkan av det första intrycket, och de därtill sammanlänkade föreställningarna om parterna, kan bidra till att forma domslutet. I kommande citat kallar advokat 1 rättegångens förfarande en ”mänsklig bedömningssport” och menar att parterna kan utnyttja detta system. Genom att skapa en positiv bild av sig själva är det möjligt, hävdar advokaten, för parterna att försöka påverka domstolen.

Advokat 1: ...att *be likeable*, det är liksom det första. För att det här är en mänsklig bedömningssport. Rättegångar är en mänsklig bedömningssport. Domstolen består av människor och de ska bedöma andra människor. Och då handlar det om att framstå som, om man nu inte redan är det på riktigt åtminstone, som någon man kan tycka om. Och det måste man ju också tala om för sin klient att det är ju i hög grad klienten, att man... man måste ju försöka göra saker som åtminstone avstå från att göra saker som kan få en att framstå som inte trevlig.

Det understryks att eftersom domstolen består av människor som ska bedöma andra människor är det essentiellt att advokatens klient framstår som någon rättsens ledamöter kan tycka om. Begreppet *mänsklig bedömningssport* rymmer en förståelse för rättegången som ett slags arrangemang, en tävling, som utspelar sig på en specifik arena med specifika regler. Parterna tävlar om att vinna förtroende hos såväl domare som nämndemän, och därigenom mer trovärdighet än sin motståndare. Det förklaras att parterna bör sträva efter att framstå som sympatiska personer. Därför anser advokaten att det är nödvändigt att råda sin klient att undvika sådant som kan göra denne mindre *likeable*. En tävling förutsätter att någon vinner och någon förlorar. Parterna bedöms och ställs mot varandra. Vad som dock blir tydligt genom analysen, och som redogörs för närmare i senare delar av uppsatsen, är att dessa båda bedömningar inte är likvärdiga. Parterna befinner sig på samma tävlingsarena men spelar inte efter samma regler. Målsäganden och den tilltalade har inte samma förutsättningar, en insikt som får betydelse för den fortsatta analysen. Den sport som advokaten talar om existerar utifrån premissen att upplevelsen av parterna är en avgörande del av rättsens bedömning. Advokat 1 förklarar även att detta förhållande är ett stort tabu inom juridiken, en utbredd uppfattning som i allmänhet inte berörs. Intervjupersonen tvivlar på att varje domstol ger alla människor samma möjlighet till rättvis och lika prövning.

Advokat 1: Alltså, det här är ju elefanten i rummet i all juridik. Det sägs ju att rättvisan... Justitia har ju en sån där blind... ögonbindel och om man säger att samma mål ska få samma prövning oavsett var den sker, et cetera. Och jag har flera gånger sagt att jag inte tror ett skvatt på att det är så där, för jag har sagt att man kan hitta på en rättegång... vi spelar in en låtsasrättegång och så tar vi dit 100 domare i Sverige så får de titta på den låtsasrättegången så får de skriva en dom oberoende av varandra, så får vi se hur det blir. Och det är inte någon som någonsin skulle göra det, för alla inser att konsekvenserna av det skulle bli att vi skulle inse att det handlar lika mycket om det som sker i rättssalen som om vem som faktiskt sitter och dömer. Och det klart att den personens ingångsvärden finns i allting [...] deras uppfattningar om världen får ju givetvis ett genomslag. Alltså att tro att de kan komma in och nollställa sig, det är ju... det är en illusion som vårt rättssystem bygger på, att det skulle kunna vara så. För så är det inte. Det klart att de har fördom... att de har förutfattade meningar, om än det ena än det andra. Hur man uppfattar och tolkar och sätter in det som sägs i sin kontext. Alltså vi tolkar alltid det vi hör utifrån våra egna erfarenheter och kunskaper, et cetera. Så det är helt klart.

För att nå en djupare förståelse kommer här intervjuutdraget att plockas isär och behandlas steg för steg. Inledningsvis förklarar advokaten att det finns en felaktig uppfattning, kring vilken det konstruerats ett utbrett förtroende för domstolväsendet och rättssäkerheten. Denna missvisande föreställning består av övertygelsen om att alla människor är lika inför lagen och att alla mål får samma prövning oavsett var den sker. Ett sådant juridiskt system beskrivs i det närmste som en utopi och en illusion som utgör stommen för domstolväsendet. Det fastslås att det inte är ett sådant rättssystem som finns i Sverige, trots att det förefaller vara en allmänt rådande uppfattning. Detta är alltså elefanten i det juridiska rummet. Advokat 1 förklarar: ”Alltså att tro att de kan komma in och nollställa sig, det är ju... det är en illusion som vårt rättssystem bygger på, att det skulle kunna vara så. För så är det inte”. Beroende på vilka förutfattade meningar som domaren och nämndemännen bär med sig, påverkas möjligheten till en rättvis prövning. Förutom dessa förutfattade meningar understryker advokaten att målet även tolkas utifrån deras egna erfarenheter och kunskaper. Det innebär att tolkningarna också färgas av individens tidigare upplevelser, kodade utifrån deras egna subjekspositioner såsom klass, kön och etnicitet. Enligt intervjupersonen undviks diskussionen om fördomars och tidigare erfarenheters inverkan på domstolens prövning. Detta eftersom en närmare granskning skulle leda till insikten att ”det handlar lika mycket om det som sker i rättssalen som om vem som faktiskt sitter och dömer”. Vad advokaten beskriver är en indikation på diskursens gränser och de skiljelinjer som påvisar vad som är oacceptabelt och otänkbart (jmf Börjesson, 2003). Att lyfta detta problem skulle alltså få allvarliga konsekvenser och riskera förtroendet för rättssäkerheten. Med andra ord skulle en sådan diskussion utmana diskursen och den rådande

uppfattningen om verkligheten. Enligt diskursteorin skulle advokatens resonemang kunna bidra till att blottlägga den underliggande strukturen. En struktur som medför en viss fördelning av makt, och som därmed anses vara i behov av att upprätthållas. Om rådande hegemoni och diskursen kring individens rättssäkerhet faller, lämnas utrymme för förändring av den nuvarande ordningen. Advokaten hävdar att alla människor inte är lika inför lagen och att denna problematik sällan benämns. Därigenom upprätthålls ordningen genom en tyst överenskommelse, vilken tyder på att det finns något att förlora på en förändring. Vad advokaten ger uttryck för är en oroande tanke. Intervjupersonen påstår att det finns en risk för att förtroendet för domstolsväsendet, och därmed demokratin, skulle komma att minska om denna illusoriska rättssäkerhet granskades.

Flertalet av åklagarna och advokaterna förmedlar att bedömningen av målsäganden och hennes trovärdighet är svår att förhålla sig till. Återkommande omnämns denna bedömning som ovetenskaplig och färgad av fördomar. Intervjupersonerna hävdar, utifrån egna erfarenheter, att det ofta kan vara märkbart att rätten är påverkad av sina fördomar och föreställningar. Dessa beskrivs vara förlegade och riskerar att medföra allvarliga konsekvenser. Att människor som dömer i våldtäktsmål påverkas av förutfattade meningar är något som flera av advokaterna och åklagarna upplever att de är tvungna att ta hänsyn till i sitt arbete.

Åklagare 1: ...man säger ju att målsäganden har lämnat en trovärdig och tillförlitlig berättelse men där bedömer man nog målsäganden också. [...]

IL: Hur tror du att den bedömningen kan gå till?

Åklagare 1: Den är nog tämligen ovetenskaplig skulle jag tro (skrattar lågt). Om jag ska vara ärlig.

Åklagaren upplever att rätten, förutom att bedöma målsägandens berättelse, även gör en bedömning av målsäganden. Denna bedömning går, enligt intervjupersonen, till på ett ovetenskapligt sätt. De avslutande orden ”om jag ska vara ärlig” indikerar att ämnet som berörs vanligtvis inte diskuteras öppet och oförbehållsamt. Det antyder att vad som sagts innehåller sällan yttrade uppgifter, vilka tangerar diskursens gräns för vad som är acceptabelt att benämna. Som tidigare beskrivits bidrar diskursanalysen till att blottlägga de skiljelinjer som avgör hur någonting kan sägas, vad som upplevs vara sant och trovärdigt (Börjesson, 2003). Genom att bland annat studera när ett ämne som förefaller bekvämt övergår till att bli obekvämt eller främmande, synliggörs diskursens ramar. Flertalet av uppsatsens intervjuutdrag uppvisar tecken på just sådana skiljelinjer. Dessa skiljelinjer pekar på att det ovetenskapliga i rättens bedömning

av målsägandens trovärdighet och person befinner sig utanför de acceptabla ramarna. Även advokat 3 framför sina tankar kring rättens förmåga att distansera sig från förutfattade meningar. Advokaten anser att domaren har lättare för att uppträda professionellt, medan nämndemännen har svårare att frigöra sig från sina fördomar.

Advokat 3: Alltså du ska inte glömma att det är människor som sitter i en rättssal. Du har en domare. Han är professionell. Men sen har du tre nämndemän, med egna värderingar, med egna bakgrunder, egna uppfattningar. [...] Alltså nämndemännen... jag brukar säga till mina klienter att: "Du får inte glömma att det är vanliga människor som är... som vägleds av domaren inom juridiken men de har sina värderingar med sig". Och det kan jag säga att de ska ju instrueras att nollställa sig och lämna sina privata värderingar hemma. Men det litar inte jag på att någon gör. Utan de väger in både det ena och det fjärde.

Intervjupersonen känner inget förtroende för att nämndemännen kan bortse från sina privata värderingar i prövningen av målet. I likhet med det tidigare citatet av advokat 1, som presenteras på sidan 39, förekommer här formuleringar som tyder på att det finns en normaliserad uppfattning gällande rättens bristande förmåga att nollställa sig inför huvudförhandlingen. Av samtliga intervjupersoner är det endast advokat 2 som talar om förekomsten av fördomar och föreställningar kopplade till våldtäktsmålets parter utan att benämna detta som ett problem. I stället, menar advokat 2, att försvaret ibland kan dra nytta av rättens fördomar. Den tilltalades försvarare behöver vara uppmärksam på vissa omständigheter eller detaljer som kan få rätten att betvivla målsäganden och hennes berättelse. Intervjupersonen menar att detta leder till att advokater skulle kunna kallas för "handelsresande i rimligt tvivel".

Flertalet intervjupersoner berör vad advokat 1 kallar för "elefanten i rummet". De anser att det finns en risk att de fördomar och föreställningar som rätten bär med sig kan komma att påverka bedömningen av parternas trovärdighet och därmed målet i stort. Genom analysen framträder uttryck för att denna insikt är såväl normaliserad som sällan uttalad. Det ter sig otänkbart att diskutera ämnet öppet, eftersom förtroendet för domstolsväsendet och människors likhet inför lagen då skulle skadas. Trots att detta område faller utanför diskursens acceptabla ramar berörs det upprepade gånger i intervjusituationerna. Dock talar de endast om denna problematik som ett normaliserat förfarande i den rättsliga processen. Advokaterna förklarar att de ger sina klienter råd som ska underlätta för dem att uppfattas som sympatiska och trovärdiga. Dessa råd bygger på advokaternas erfarenheter från rättens tidigare bedömningar. Det blir genom gruppintervjun med nämndemännen tydligt att det finns ett behov av att distansera sig från ansvaret för de konsekvenser som kan tänkas uppstå till följd av fördomars och föreställningars

inverkan. Vid nio tillfällen förekommer uttalanden som söker normalisera detta förfarande. ”Vi är inte mer än människor”. ”Vi är ju människor”. ”Men det klart, vi är inte mer än människor”. ”Vi är ju människor som ska tolka någonting”. ”Vi är ju påverkade ju, alla människor, utav första intrycket”. ”Alla människor har ju fördomar”. ”Vi är ju inte mer än människor”. ”Den som säger att han inte har någon fördom, han ljuger”. ”Även om man säger att man är fördomsfri så är man aldrig det”.

I de individuella intervjuerna förekommer uttalanden av samma karaktär vid åtta tillfällen. En åklagare förklarar: ”Det klart att man är fångar av sina egna föreställningar. Allt annat tror jag vore naivt”. En av de intervjuade advokaterna framhåller: ”Men alla är ju människor. Sitter det någon i nätstrumpor och så, så är det klart att då tittar man väl till”. Genom dessa yttranden framträder en önskan om att understryka fördomars allmängiltighet och därigenom en distansering till problematiken. Man söker här framhålla att alla känner till fördomars påverkan och att de föreställningar som ges uttryck för under intervjuerna är allmängiltiga. Vetskapen om att rättens uppfattning om parterna påverkar domslutet genomsyrar intervjuerna. Majoriteten av åklagarna och advokaterna anser sig vara tvungna att ta hänsyn till denna faktor i sitt arbete. Att parterna kan dra fördel av att påverka rätten genom att framstå som sympatiska ligger i linje med Christies presenterade växelverkan mellan brottsutsatt och gärningsman (Christie, 2001). Genom kriminologens teoretiska resonemang framgår att parterna är beroende av varandra. I uppsatsens material påvisas ytterligare en form av växelverkan som kan länkas samman med strävan efter att uppnå legitimitet. I analysen blir det nämligen framträdande att ju mer sympatisk och trovärdig den tilltalade upplevs, desto mindre sympatisk och trovärdig framstår målsäganden. På samma vis verkar graderingen åt andra hållet. Det framkommer dock tecken på att det oftare är den åtalade mannen som drar nytta av denna växelverkan. Intervjupersonerna diskuterar i större utsträckning den tilltalades möjliga fördelar av detta samspel, medan det berörs på vilka sätt målsäganden drabbas av dess baksida.

4.4 DEN SYNLIGA SEXUALITETENS KONSEKVENSER

Under intervjuerna blir det tydligt att målsägandens tidigare sexuella erfarenhet anses kunna påverka bedömningen av hennes trovärdighet och därmed målet i stort. Kvinnans sexualitet är återkommande och har ofta under intervjuerna negativt laddade konnotationer. Det talas om kvinnans sexualitet som något som kan få negativa konsekvenser i domstolen om den är synlig eller faller utanför samhällets normativa ramar.

IL: Har du varit med om att det tas upp i rätten om målsäganden tidigare har haft sexuellt umgänge med den tilltalade?

Åklagare 2: Ja! Det görs alltid. Ja. Och särskilt... och det är det som också kan kännas lite jobbigt kanske. För hur har hon haft det? Och... fast det egentligen inte ska påverka. Det kan ju så att säga, om det är så att advokaten exempelvis säger så att: ”Du brukar ju bete dig på det här viset som min klient har sagt”. Och då får man kanske berätta huruvida det är. Sen ska det inte påverka så mycket huruvida han eller hon är oskyldig eller att hon... för det här landet är fritt. Men omedveten, fast vi lever under 2018 så tror jag att det påverkar en del av vissa ledamöter i domstolarna om kvinnan har ett lite lösaktigare synsätt på sexualitet måhända. Men inte så att man skriver ut, men man kan skönja det.

Citatet från åklagare 2 kan delas upp i två teman. Det första berör betydelsen av *målsägandens tidigare sexuella kontakt med den tilltalade*. Det andra handlar om *rättens syn på målsägandens sexualitet* och dess inverkan på rättens bedömning i målet. Att intervjupersonen behandlar nämnda teman så tätt sammanlänkat antyder att åklagaren upplever en förbindelse dem emellan. Målsägandens synliggjorda sexualitet och tidigare sexuella umgänge med den tilltalade likställs alltså med kvinnans *lösaktighet*. Inom det första temat poängterar åklagaren att omständigheter såsom målsägandens tidigare sexuella umgänge med den tilltalade alltid tas upp i rätten. Dock understryks att detta inte bör påverka rättens bedömning i målet. Citatet är fyllt av motsägelsefulla uttalanden. Enligt vad åklagaren erfarit lyfts ofta sådana omständigheter vid huvudförhandlingen. Samtidigt uttrycks en förhoppning om att detta inte ska påverka bedömningen av målet. Dock påvisar beskrivningen av försvarets fokusering på kvinnans sexualitet att detta kan få betydelse. I sådana fall, menar åklagare 2, kan det i rättens bedömning skönjas förlegade föreställningar om könsroller och parternas sexualitet. Flertalet intervju personer i uppsatsens material förmedlar att frågor gällande parternas tidigare gemensamma sexuella aktivitet är vanliga i rättssalen. Förutom frågor om huruvida sexuellt umgänge ägt rum eller ej, berörs även umgängets förfarande med särskild tyngdpunkt på målsägandens uppträdande. Om parterna tidigare har haft kontakt av sexuell karaktär kan försvarsadvokaten komma att ställa frågor till kvinnan om umgängets fysiska detaljer. Intervjupersonen förklarar alltså att i våldtäktsmål där det uppges att målsägande och tilltalad haft samlag innan den anmälda händelsen blir det väsentligt för försvarsadvokaten att fråga: ”...hur har hon haft det?”. Ur denna mening är det möjligt att göra två slags läsningar. Dels blir den tilltalades frånvaro framträdande, på grund av åklagarens förklaring om att det ställs frågor om hur *hon* har haft samlag. Eftersom den sexuella aktivitet som här åsyftas involverar två personer kan det konstateras att den ena parten saknas. I åklagarens resonemang framträder alltså återigen den tidigare uppmärksammade fokuseringen på målsäganden. Meningen kan även läsas med

betoning på *hur* hon har haft samlag. Dessa frågor som ställs till målsäganden innebär att hon behöver redogöra för sin frivilliga sexuella aktivitet. Nämnade frågor indikerar också att målsäganden hamnar i en position där hon blir tvungen att försvara sig och sitt sexuella beteende. Intervjupersonen menar: "...om det är så att advokaten exempelvis säger så att: 'Du brukar ju bete dig på det här viset som min klient har sagt'. Och då får man kanske berätta huruvida det är". Försvarets påståenden om målsägandens sexuella beteende behöver alltså enligt intervjupersonen besvaras och leder därmed till att målsäganden får förklara och försvara sig mot dessa påståenden. Liknande mönster uppmärksammas i Simon Ekströms bok *Trovärdighet och ovärdighet* (2002). Ekström beskriver att kvinnans sexualitet utgör en avgörande aspekt i våldtäktsutredningarna från den aktuella perioden.

I både kvinnornas och männens versioner framträder den kvinnliga sexualiteten som ett centralt område, något som kan ifrågasättas och misstänkliggöras, något som måste försvaras och återupprättas. [...] Då kvinnan beskylldes för att vara "slampaktig", "lösaktig" eller "otrogen" bidrog hennes förment erotiska intresse till bilden av hennes själv som opålitlig (Ekström, 2002:83f).

I sin undersökning finner Ekström att de kvinnor som anmälde våldtäkt intog en defensiv position. Kvinnan sökte föregå frågorna angående sin egen skuld till det inträffade. Det beskrivs att hennes *kvinnliga moral* och påstått vidlyftiga sexualliv blev föremål för utfrågning. Ekström skriver: "...alla visste att kvinnans förmåga att övertyga som våldtäktsoffer var beroende av vilken *sorts* kvinna hon var" (Ekström, 2002:93f). Genom det studerade materialet kan Ekström konstatera att moral som tillskrivs män respektive kvinnor kodades annorlunda, vilket leder in på det andra temat i åklagarens citat: *rättens syn på målsägandens sexualitet*. Det är mannen som är anmäld för brott. Likväl är det kvinnan som blir tvungen att försvara sig mot anklagelser om sitt omoraliska beteende. Ekström förklarar att anledningen till denna ordning var att kvinnans karaktär och trovärdighet sammanlänkades med hennes respektabilitet (Ekström, 2002:95). Det uppstår härigenom en koppling till denna uppsats där ett liknande mönster framträder i intervjumaterialet. Det första temat som identifierats i utdraget från intervjun med åklagare 2, och som presenterats ovan, berör alltså betydelsen av målsägandens tidigare sexuella kontakt med den tilltalade. De vändningar som görs under intervjupersonens resonemang tyder på en ambivalens i frågan. Det finns en medvetenhet kring att målsägandens sexuella erfarenhet inte bör påverka bedömningen av målet. Enligt åklagaren utgör en sådan påverkan en eventuell risk, eftersom rättens syn på kvinnans sexualitet stundom inte är att anses vara i nivå med önskvärda, nutida värderingar. Åklagarens uttalande uppvisar sprickor, genom

vilka rättens bedömning framstår som motsägelsefull. Det finns nämligen en medvetenhet kring att ett sådant synsätt inte ska påverka bedömningen av målsäganden och målet i stort. Ändock förefaller nämnda synsätt vara integrerat i det juridiska förfarandet och tycks fortskrida relativt oemotsagt. Inom citatets andra tema framkommer även att nämndemännen och domaren kan ha en förlegad syn på kvinnans sexualitet. Intervjupersonen menar att denna syn inte är så pass framträdande att den skrivs ut i domen, men tillräcklig för att den ska vara märkbar. Enligt intervjupersonen skriver då rätten om möjligheten att den tilltalade missuppfattat situationen och inte tagit kvinnans avvisande på allvar. Detta eftersom hon påstås ha sagt nej till tidigare sexuella inviter, trots att hon egentligen menat ja.

Åklagare 2: Men omedveten, fast vi lever under 2018 så tror jag att det påverkar en del av vissa ledamöter i domstolarna om kvinnan har ett lite lösaktigare synsätt på sexualitet måhända. Men inte så att man skriver ut, men man kan skönja det.

IL: På vilket sätt då?

Åklagare 2: Nej men att man märker det i resonemangen av att det är inte visat... eller att kvinnans... att det inte helt kan bortses från att han kan ha missuppfattat situationen. För ofta står det att han har missuppfattat (hostar) hennes nej för att han vet att hon kanske tidigare har sagt nej, men egentligen har velat och så där.

När det i domskälen står formulerat på ett sådant vis som åklagaren skildrar är detta en indikation på hur rätten påverkas av föreställningar kopplade till kvinnans handlingsutrymme och sexualitet. En sådan formulering vittnar om uppfattningen att kvinnans nekande inställning till sexuella inviter rymmer möjligheter för mannen att göra en egen tolkning. Om den tilltalade uppger att hennes tidigare avvisande egentligen varit ett uttryck för samtycke, kan detta alltså bidra till att han helt eller delvis frånskrivs ansvar för den anmälda händelsen. Ansvaret förskjuts i stället till kvinnan eftersom det är hennes beteende och felaktiga signaler som föranlett den sexuella aktiviteten. Stina Jeffner finner ett liknande mönster i sin avhandling *Liksom våldtäkt, typ...* (1998). Utifrån de genomförda intervjuerna skriver hon att ungdomarna såg allvarligt på våldtäktsbrottet, men att de samtidigt lämnade ett stort utrymme att förhandla bort våldtäkten som en brottslig gärning. Jeffner visar att det finns olika omständigheter som påverkar ungdomarnas syn på om en våldtäkt är begången eller ej. Exempelvis om den utsatta kvinnan varit kär i mannen, på vilket sätt hon sagt nej, om hon haft rykte om sig att vara promiskuös, om den misstänkte upplevs vara en *bra kille*, samt hur hon mådde efteråt. Jeffner fastslår att kvinnans handlingsutrymme är avsevärt mindre än mannens och att ungdomarna ibland saknade förståelse för att det begåtts en brottslig gärning (Jeffner, 1998). På liknande

vis tycks domstolen kunna förhandla bort en misstänkt våldtäkt, bland annat utifrån uppfattningen om hennes tidigare missledande reaktion på sexuella inviter.

Länkat till åklagarens erfarenhet av de uppmärksammade omständigheterna kring målsägandens sexuella erfarenhet finns bland annat ett citat från advokat 2. Detta intervjuutdrag förmedlar en försvarares syn på saken och berör parternas tidigare sexuella kontakt, en omständighet som det beskrivs att den tilltalades advokat måste vara uppmärksam på. Advokat 2 menar att detta är en viktig aspekt, eftersom målsägandens tidigare sexuella umgänge med den tilltalade kan tyda på frivillighet även vid det anmälda tillfället. På frågan om det vid huvudförhandlingen tas upp om parterna tidigare haft samlag med varandra svarar advokaten:

Advokat 2: Ja om det är intressant så tas det naturligtvis upp.

IL: Mm.

Advokat 2: Om det inte är intressant så tas det inte upp. Men det är naturligtvis ur försvararsynpunkt en omständighet som kan tyda på frivillighet.

IL: På vilket sätt, tänker du?

Advokat 2: Om man aldrig har träffats förut så börjar man från noll. Om man har haft ett förhållande i 20 år så är det klart att... då kan ju uppsåtet kanske vara något lägre [...] det är i alla fall något som man som försvarare får vara uppmärksam på.

Advokaten förklarar att om parterna tidigare har haft sexuellt umgänge kan det tyda på frivillighet från målsägandens sida. Målsäganden får frågor angående om hon tidigare haft sexuell kontakt med den tilltalade, samt omständigheterna kring denna kontakt. Återkommande menar uppsatsens intervjupersoner att det kan få negativa konsekvenser för målsägandens trovärdighet om hon tidigare har haft sex med den tilltalade, om hon kan anses alltför sexuellt aktiv och omoralisk.

Advokat 2: Det finns ju en påföljdsbestämning också. Om man blir påsprungen av en i skogen är ju värre än att någon som man har haft ett förhållande med och varit kär i hoppar på en... ja, att det blir en våldtäktsituation. Det sätter ju inte lika kraftiga psykiska men och det är inte lika, det är inte värt fyra år det kanske bara är värt tre eller två och ett halvt så att... ja.

Det kan konstateras att när målsägandens sexualitet nämns är det i samband med de negativa konsekvenser som detta kan få för hennes möjlighet att bli trodd. Advokaten menar att om målsäganden haft samlag med den tilltalade vid tidigare tillfälle så kan denna omständighet användas *mot* henne i ett våldtäktsmål och till fördel för försvaret. Åklagare 2 framhåller att det kan påverka vissa ledamöter i domstolarna om kvinnan anses ha "ett lite lösaktigare synsätt på

sexualitet”. På samma sätt förklarar en av advokaterna att målsäganden inte bör komma utmanande klädd till förhandlingen eftersom detta kan provocera framförallt äldre nämndemän. En sexuellt betonad klädsel riskerar, enligt advokaten, att mana fram tankar hos rätten om att kvinnan har sig själv att skylla för det inträffade.

Advokat 3: ...men man behöver ju inte provocera domstolen och komma utmanande klädd. Då får man liksom vara beredd på att August 74 år i nämnden tycker att det där var inte så käckt... hon får väl skylla sig själv. Såna värderingar finns ju fortfarande.

Vidare förklarar åklagare 2 att det förekommer att försvarsadvokaten vill utmåla målsäganden som en sexuellt omoralisk kvinna. Genom att komma med påståenden om att målsäganden drömmer om att bli våldtagen, som ”alla andra kvinnor” gör, söker försvaret synliggöra kvinnans sexualitet och påstått osunda fantasier.

Åklagare 2: Det har man hört i rätten många gånger, att man säger att: ”Ja, men du drömmer väl om att bli våldtagen som alla andra kvinnor?”. Det är en sån där fördom som bara kan dyka upp titt som sätt (skrattar) och det är skrämmande!

Åklagaren menar att försvarsadvokaten kan rikta dylika frågor till målsäganden under huvudförhandlingen. Ett sådant tillvägagångssätt vittnar om en önskan att spela på rättens fördomar och föreställningar, i syfte att sänka kvinnans moraliska status och trovärdighet. Genom avsnittets presenterade intervjuutdrag synliggörs en differens mellan synen på de två parternas sexualitet. När intervjupersonerna talar har kvinnans synliga sexualitet återkommande negativa konnotationer. Målsägandens sexualitet berörs alltså primärt i relation till de negativa konsekvenser som hennes synliggjorda sexualitet kan få för hennes möjlighet att bli trodd. Den tilltalades sexualitet nämns däremot ytterst sällan under intervjuerna. De få gånger detta ämne berörs är det, till skillnad från resonemangen kring målsägandens exponerade sexualitet, i en mer positiv kontext. Att parternas sexualitet framstår som åtskilda, tillskrivs olika innebörd och status, tydliggörs genom Hirdmans och Skeggs teoretiska resonemang. Den första av genussystemets två principer, *lagen om dikotomisering*, förmedlar att det manliga och det kvinnliga hålls isär (Hirdman, 1988:51f). Det manligt kodade, exempelvis den manliga sexualiteten, är skilt från den kvinnligt kodade sexualiteten. Dikotomiseringen får till följd att det ryms olika förväntningar på män och kvinnor, att deras synliga sexualitet medför olika status, positivt eller negativt laddad. Detta mönster blir även märkbart i Skeggs studie, där kvinnorna berättade om mannens sexuella drifter, drifter som kvinnan saknar. Skeggs fann att den kvinnliga sexualiteten var mer passivt kodad och att den respektabla kvinnan inte skulle

protestera om mannen uppvisade ett sexuellt beteende som hon inte tyckte om. Om kvinnorna skulle uttrycka sådana protester vid en intim situation fanns det en rädsla för att då ”kan han tro att man är ett fnask” (Skeggs, 2000:210). Kvinnans uppvisade sexualitet blev associerad till *den andra*, till kvinnan som saknade respektabilitet. Sexualiteten har alltså använts som en utgångspunkt för att särskilja det respektabla från det icke respektabla, det civiliserade från det ociviliserade. I denna uppsats blir det tydligt att variabeln även används för att särskilja den trovärdiga kvinnan från den icke trovärdiga.

Vid de tillfällen då mannens sexualitet benämns under uppsatsens intervjuer märks en mer lättsam ton under intervjuerna och skratt återkommer upprepade gånger. Som ett exempel presenteras här ett utdrag från intervjun med åklagare 3. I citatet nedan talar åklagaren om innebörden av att en manlig tilltalad är attraktiv och van att nå framgångar med sina sexuella inviter. Intervjupersonen menar att rätten kan låta sig påverkas av sådana omständigheter i sin bedömning av målsäganden och hennes trovärdighet.

Åklagare 3: ... om det är en väldigt snygg gärningsman, som ser väldigt bra ut, och om det är en målsägande som kanske inte (skrattar) ser riktigt lika bra ut, om man får lov att uttrycka sig så. Då kan jag nog känna det att det kan vara så där... att varför skulle hon ha sagt nej till honom? [...] just de här gärningsmännen... och de här lite playerkillarna då som är vana vid att få alla tjejer och så. För det kan man även se, inte bara i förhandlingssalen, utan även i utredningar och så att de har ofta svårt att förstå, varför skulle hon inte ha velat liksom? ”Alla andra vill ju ligga med mig”, ungefär. För att hårdra det lite. Och om det då är en sån playerkille som ser bra ut och är van att få som han vill, då kan det vara svårt i domstolen att övertyga dem om att ja, det kanske han är men just den här målsäganden ville inte vid det här tillfället. Att han då... att bevisa att han har förstått att hon inte ville. Ofta hamnar man ju där i uppsåtsfrågan.

IL: Menar du att rätten går mer på hans berättelse då...

Åklagare 3: Ja.

IL: ...för att han brukar få tjejer som han vill ha?

Åklagare 3: Ja. Att det blir att han har liksom inte förstått att hon inte ville därför att, underförstått då, att han är van vid att tjejer vill ligga med honom för att han ser ju bra ut och så.

När den tilltalade mannens sexualitet lyfts är det för att påvisa vilka fördelar som därigenom blir framträdande. Enligt åklagarens erfarenhet kan alltså mannens fysiska attraktivitet och omfattande sexuella erfarenhet bli fördelaktiga för honom vid domstolsförhandlingen. Denna omständighet kan sänka målsägandens trovärdighet genom att det bedöms osannolikt att hon

inte velat ha sex med honom. En omständighet som då får stöd av att andra kvinnor sägs uppskatta hans sexuella propåer. Här återfinns även en direkt koppling till citatet från åklagare 2 som presenteras på sidan 43. Genom intervjuutdraget förstås att om målsäganden anses ha ett ”lösaktigare synsätt på sexualitet” kan det minska hennes chanser att bedömas trovärdig. Följaktligen kan det understrykas att om målsägandens sexualitet blir synlig, om hon tidigare har haft intim kontakt med den tilltalade, kan det få negativa konsekvenser för henne vid den rättsliga prövningen. Om den tilltalades sexualitet blir synlig, om han har en gedigen sexuell erfarenhet och kan kategoriseras som en *playerkille*, kan det i stället få positiva konsekvenser för honom.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det genom intervjuerna framträder en märkbar relation mellan rättens syn på målsägandens sexualitet och hennes möjlighet att uppnå trovärdighetens status. Genom materialet synliggörs ett mönster som vittnar om att kvinnor, med ett ”lite lösaktigare synsätt på sexualitet”, har sämre chanser att bli trodda. Det framhålls att denna faktor kan utnyttjas av den tilltalade och dennes försvarsadvokat. I sju av åtta intervjuer påpekas att intervjupersonerna har erfarenhet av att det förekommer uttalanden under huvudförhandlingen som har för syfte att sänka målsägandens trovärdighet. Det beskrivs att dessa uttalanden ofta inriktar sig på målsägandens sexuella moral. I de ovan presenterade citaten förmedlas en känsla av att kvinnans sexualitet är någonting som hon i det närmaste är förpliktigad att stå till svars för och frånvaron av den tilltalade blir åter påtaglig. Trots att det är mannen som är åtalad för sexualbrott hamnar fokus på kvinnans sexualitet. Vad analysen visar är att i den stund målsägandens sexualitet blir synlig, då målsäganden framstår som en sexuell varelse, sjunker hennes möjlighet att anses trovärdig.

Som Skeggs (2000) skriver är en sexuellt utåtagerande kvinna mindre trolig att bli respektabel. Respektabiliteten medför, som tidigare nämnts, en legitimitet som uppvisar betydande paralleller till den status som målsäganden är i behov av för att anses trovärdig. Om målsäganden exempelvis är utmanande klädd i rättsalen förefaller hon provocera domstolen genom att exponera sin kropp och sexualitet. På detta sätt uppvisas kvinnans sexualitet och bidrar till att frånskriva målsäganden hennes trovärdighet. I de presenterade intervjuutdragen återfinns flertalet kopplingar till de slutsatser som framförs i Ekströms studie (2002) trots den anmärkningsvärda tidsskillnaden på cirka 70 år. Genom Ekströms material blir det tydligt att kvinnan som anmäلت en våldtäkt har svårare att uppfattas som trovärdig om hon kan kopplas ihop med ett sexuellt aktivt beteende i stället för om hon framstår som oskuldsfull och ärbar. I

uppsatsens analys framträder ett liknande mönster. Då den kvinnliga målsägandens sexualitet blir synlig och hon uppfattas som en sexuellt utåtagerande individ, minskar hennes möjligheter att anses respektabel och därigenom trovärdig. Omvänt kan den sexuellt erfarna tilltalade mannen nå framgångar i målet när hans sexualitet blir synlig.

4.5 TROVÄRDIGHET OCH BETEENDE

Som tidigare förmedlats är trovärdighet ett av diskursens nyckelbegrepp. Upplevelsen av målsägandens trovärdighet framstår som en avgörande komponent i rättens bedömning i våldtäktsmål. Nyckelbegreppet förgrenas och ett antal primära riktningar blir synliga. När intervjupersonerna använder sig av begreppet trovärdighet förekommer ordet bland annat i relation till målsägandens känslomässiga yttringar och annat beteende. I materialet blir det tydligt att målsäganden behöver bete sig på ett visst sätt i rättssalen för att kunna uppnå trovärdighet. Ämnet diskuteras ingående i gruppintervjun med nämndemännen.

NM4: I ett fall med en våldtäkt så finns det ju alltid ett målsägandebiträde med, förutom åklagaren. Och det är lite grann den personens uppgift att förbereda sin klient för rättegången och då kanske det kan vara bra att prata om både det ena och det andra liksom. Hur man ska agera för att på alla möjliga sätt framstå på bästa sätt. Det kan ju ingå i det uppdraget för ett målsägandebiträde, kan jag tycka.

Nämndemannens uttalande tyder på att det finns föreställningar om ett specifikt agerande som får målsäganden att framstå på bästa sätt i rättssalen. Att målsäganden, som ofta saknar erfarenhet från det juridiska sammanhanget, kan behöva hjälp att lära sig dessa regler ter sig naturligt. Förfarandet är normaliserat och ifrågasätts inte under intervjun. Tanken på att det finns en strikt linje som målsäganden bör förhålla sig till i rättssalen är inte främmande för nämndemannen. Tvärtom anses att ett korrekt agerande är så pass viktigt att det bör ingå i målsägandebiträdets uppdrag att instruera sin klient om detta. Även åklagare 3 betonar den vikt som rätten lägger vid målsägandens korrekta uppträdande under huvudförhandlingen.

Åklagare 3: ...enligt min uppfattning, så kan man ju aldrig frigöra sig från att rätten låter sig påverkas av hur målsäganden uppträder. En målsägande som inte visar känslor, som... man får ju inte använda såna uttryck, men en perfekt målsägande, är ju en målsägande som lämnar en detaljerad berättelse, som gråter lite lagom på rätt ställen, och som är lagom återhållen och inte är för utåtagerande.

Det är en tunn linje mellan att vara *lagom* utåtagerande och *överdriven* i sitt emotionella uttryck. Att en målsägande ”gråter lite lagom på rätt ställen” förutsätter att hon kan läsa av hur mycket

som är lagom, samt vilka tillfällen som är lämpliga respektive opassande. Det är en invecklad konstruktion som ligger bakom rättens upplevelse av målsägandens beteende och trovärdighet, vilken kan få allvarliga konsekvenser för möjligheten till en rättvis prövning. En av advokaterna tydliggör sin syn på saken:

Advokat 3: En trovärdigt återgiven historia som byggs med lite kringstöd är ju mera värt än en av ett hysteriskt fruntimmer som egentligen (skrattar) inte kommer ihåg någonting. Och sen kan hennes ändå lilla show vinna framgång på grund av att det kanske finns en DNA, om hon springer direkt till polisen.

Advokaten menar att en berättelse som läggs fram på ett trovärdigt sätt är mer värd än om den återgetts av ett ”hysteriskt fruntimmer”. Här presenterar intervjupersonen ytterligheter i form av två olika sätt att agera i rättssalen. Alternativen rymmer föreställningar om beteendets koppling till rättens syn på målsäganden och illustrationen av ett ”hysteriskt fruntimmer” framstår som den trovärdiga målsägandens motsats. Att passera den underförstådda gränsen mellan att vara en trovärdig målsägande och ett hysteriskt fruntimmer kan vara avgörande för våldtäktsmålets utgång. Det presenteras ingen djupare beskrivning av vad som kännetecknar en ”trovärdigt återgiven historia”. Däremot framträder en tydligare bild av hur målsäganden *inte* ska återge sin historia om hon vill verka trovärdig, det vill säga på ett sådant sätt som advokaten anser är karakteristiskt för ett ”hysteriskt fruntimmer”. Enligt advokaten kan det beteende som har passerat den essentiella gränsen beskrivas som målsägandens ”lilla show”. Begreppet innehåller uppfattningen om att agerandet som passerat denna gräns är likställt med ett skådespel, en fiktiv uppvisning. Utifrån advokatens resonemang förstås att även om målsäganden förmedlar en sanningsenlig utsaga kan hon ha svårt att bli trodd om hon uppträder på ett hysteriskt vis i rättssalen, såvida det inte finns en stark teknisk bevisning. En närmare diskussion kring detta ämne återkommer i kapitel 6 ”Bevis och värdering”. Även domare 1 talar om den effekt som en gråtande kvinna kan ha i rättssalen: ”...du har en gråtande flicka i rättssalen som kanske liknar din egen dotter och som... man bara känner att hon talar sanning”. Vidare berör nämndemännen de känslomässiga yttranden som kan påverka deras bedömning av målsägandens trovärdighet.

NM3: Gråt påverkar ju. Till exempel. Ibland när målsäganden ska berätta: ”Han gick och...” (imiterar gråt) så börjar hon gråta då. Det påverkar. Alltså det ska inte göra det, men det påverkar mig i alla fall.

NM1: Mm.

NM4: Om man inte upplever det som teater.

(Ja.)

NM4: Hela tiden handlar det om: är det självupplevt? Är det äkta?

NM3: Precis, precis.

NM2: Ja. [...]

NM2: Det är det de säger som är det viktiga. Om de gråter eller om de visar och skakar och så där så måste det ju synka med det som kommer ur munnen med.

NM4: Precis.

NM2: För det har jag varit med om när det inte stämmer, så där va. Och då undrar man ju liksom...

Även nämndeman 3 konstaterar att om målsäganden gråter kan detta inverka på rättens upplevelse. Samtidigt understryker nämndemannen att en sådan omständighet inte ska få påverka, men ändå gör det, en ambivalens som återkommer genom studiens material. Även här påvisas det normaliserade förfarandet. Målsägandens beteende utgör alltså en viktig faktor och känslomässiga yttringar såsom gråt kan få betydelse för målets utgång. I Ulrika Anderssons avhandling *Hans (ord) eller hennes?* granskas bland annat ett antal våldtäktsdomar från högst domstolen. I likhet med vad som framkommer i denna uppsats finner Andersson att om målsäganden uppvisar känslomässiga yttringar, såsom gråt, ökar hennes chanser att anses trovärdig av rätten (Andersson, 2004:203). Dock visar intervjuerna i uppsatsen att konstruktionen av trovärdighet är mycket skör.

NM3: ...om målsäganden sitter och förklarar och tittar på alla nämndemännen och berättar [...] då lutar du på den här personen. Sen kan det helt plötsligt komma någonting som omkullkastar alltihopa då, någon blick eller någon grimas eller så där. Så man blir ju påverkad av dels det personen säger men även uppträdandet. Det går inte att komma ifrån att det påverkar oss.

Det finns underförstådda regler för hur målsäganden bör agera för att uppnå legitimitet och trovärdighet och ett snedsteg från den utstakade vägen riskerar att rasera denna bräckliga status. Nämndemännen beskriver att även om målsäganden uppvisar ett önskvärt beteende kan det leda till negativa konsekvenser i de fall känslorna inte anses genuina. Bedömningen av känslornas äkthet framstår vara grundade i vaga aningar om hur psykologin fungerar. Det framkommer inga vetenskapliga referenser i diskussionen kring bedömningen och den tycks vila på nämndemännens egna uppfattningar. Snarare påvisar intervjupersonernas resonemang föreställningar grundade i vad som skulle kunna förstås som genusystemets och genuskontraktets följder. Bilden av hur den kvinnliga målsäganden bör agera framstår vara länkad till stereotypa uppfattningar om passande känslomässiga yttringar och skilda könkodade egenskaper.

Några av de faktorer som blir framträdande i denna analys uppmärksammas även i den studie som presenteras i artikeln "Reacting to Rape: Exploring Mock Jurors' Assessments of Complainant Credibility" (2009) av Louise Ellison och Vanessa E. Munro. I studien har jurymedlemmars bedömning av målsägandens trovärdighet i våldtäktsmål undersökts i en brittisk kontext. Studien visar att denna bedömning bland annat blev påverkad av graden av känslomässiga yttringar som målsäganden uppvisade vid den rekonstruerade rättegången. Om kvinnan förmedlade en högre grad av känslor var det troligare att det skulle bli en fällande dom än om hon ansågs mindre känslomässigt berörd. Ellison och Munro beskriver att det vid den iscensatta juryöverläggningen förekom uttalanden bland studiedeltagarna som påvisade uppfattningen om att en känslös målsägande ansågs mer trovärdig. Samtidigt, i likhet med vad som framkommer i citaten från nämndemännen ovan, riskerar ett känslomässigt utåtagerande beteende att upplevas som en del av ett skådespel (Ellison & Munro, 2009:213). Konstruktionen av trovärdigheten framstår i uppsatsens analys som skör, eftersom mimik i form av blickar eller grimaser liksom risken att beteendet tolkas som ett skådespel, kan bidra till att omkullkasta bedömningen. Nämndeman 3 delar med sig av ett exempel på trovärdighetens bräcklighet och hur detta intryck kan skifta.

NM3: Jag kan berätta att (skrattar) ett sånt där exempel på hur man kan ändra sig. Jag såg en film för många år sedan. Det var två tjejer som kom gående på en strand. Man såg dem på avstånd. En var skitsnygg och en var inte det. Och så kom de närmare och närmare och närmare kameran. Och så vände det helt plötsligt. Då var det en som var skitsnygg och en som såg ut som ett stolpskott. Men skillnaden var att hon som var inte så snygg, hon rörde sig väldigt vacker... så det var väldigt kul hur hjärnan ändrar. Och det är samma sak när man ser folk och den här personen verkar trovärdig och så helt plötsligt så är det någonting som den gör som gör att man ändrar helt och hållet.

Den liknelse som presenteras av nämndemannen beskriver hur lätt inställningen till målsägandens trovärdighet kan ändras. "Och det är samma sak när man ser folk och den här personen verkar trovärdig och så helt plötsligt så är det någonting som den gör som gör att man ändrar helt och hållet". Trots att personen anses trovärdig krävs alltså inga stora skiftningar för att intrycket ska växla. Det kan konstateras att de intervjuutdrag som presenteras i detta avsnitt påvisar beteendets betydelse för bedömningen av målsägandens trovärdighet, samt den skörhet som präglar densamma. Eftersom bedömningen inte tar avstamp i några vetenskapligt uppbyggda metoder finns det mycket som talar för att de intervjuade nämndemännen utgår från sitt eget formade tillvägagångssätt. Ett tillvägagångssätt som påverkas av de egna föreställningarna kring målsägandens trovärdighet.

4.6 TROVÄRDIGHET OCH UTSEENDE

I det nät av innebörd som skapas kring begreppet trovärdighet finns det återkommande skildringar gällande målsägandens visuella attribut och utseende. Med detta menas alltså tolkningen av de intryck hon ger i rättssalen baserade på hennes yttre, såsom klädsel. Under flertalet av de individuella intervjuerna förklaras att målsäganden bör klä sig och se ut på ett särskilt sätt vid huvudförhandlingen för att inte väcka negativa känslor hos rätten och därmed riskera att bedömas som mindre trovärdig. Advokat 2 resonerar kring exempel på plagg som är lämpliga respektive mindre lämpliga för en trovärdig målsägande.

Advokat 2: Schablonen är väl knytblus. Vilket inte är ett sällan förekommande plagg i såna lägen, men... det kan jag nog säga. Sedan vet jag inte om målsäganden anpassar sig efter situationen, det vill jag inte uttala mig om.

IL: Men upplever du att klädsel och så kan påverka i rättssalen?

Advokat 2: (Paus). Jag vill inte tro det.

IL: Du vill inte tro det?

Advokat 2: Nej.

IL: Okej.

Advokat 2: Men, alla är ju människor. Sitter det någon där i nätstrumpor och så, så är det klart att då tittar man väl till. Sitter det någon i knytblus så tittar man på ett annat sätt va.

Advokat 2 förmedlar att en trovärdig målsägande är iklädd knytblus, utifrån schablonbilden. Ett plagg som ofta associeras med en striktare, karriärorienterad och proper klädsel. Intervjupersonen understryker att det är ett återkommande plagg i rättssalen vid dessa huvudförhandlingar. Det antyds att målsäganden måhända ikläder sig knytblus i syfte att uppfattas som trovärdig. Advokaten menar även att motsatsen till en klädsel som förknippas med trovärdighet skulle kunna vara nätstrumpor. En röd tråd i intervjuerna visar uppfattningen gällande målsägandens trovärdighet länkat till hennes klädsel. Målsäganden bör vara någorlunda *täckt*, *uppklädd* och *proper*. Advokatens förklaring av nätstrumpor som ett negativt betonat klädesplagg är ett exempel som faller in i detta mönster. Nätstrumpor är, till skillnad från knytblus, snarare associerat med en sexuellt utmanande klädsel. Det förutsätter alltså att kvinnan inte bär byxor eller något annat täckande, utan snarare kjol eller klänning som tillåter att betraktaren noterar detta plagg. Intervjupersonens exempel understryker det mönster som visar att positivt laddade plagg står i kontrast till en sexuellt betonad klädsel. På samma linje förklarar advokat 3 i citatet nedan att målsäganden bland annat bör undvika uringade plagg.

Advokat 3: Alltså du ska inte glömma att det är människor som sitter i en rättsal. Du har en domare. Han är professionell. Men sen har du tre nämndemän, med egna värderingar, med egna bakgrunder, egna uppfattningar. Och kommer det då en målsägande som är dekolleterad ner till naveln och toppsminkad [...] det påverkar bedömningen hos rätten. Det tror jag. Så man bör ju tänka sig för som målsägande över hur man ska uppträda i en domstol. Att man inte behöver komma med en lårkort kjol och stilettklackar och skyhöga såna här konstiga stövlar (skrattar), utan att man kanske är lite neutralare och vara sig själv, självklart [...]. Många, många gånger får man ju frågan om: "Hur ska jag vara klädd?". Och då har jag ju ofta träffat klienten ett antal gånger, och är det så att hon har för vana att komma väldigt dekolleterad så säger jag: "Det kanske inte är den bästa klädseln. I så fall får du ta och knyta en schal runt halsen och i stället se prydlig ut. I övrigt behöver du inte klä upp dig". [...] Men man behöver ju inte provocera domstolen och komma utmanande klädd. Då får man liksom vara beredd på att August 74 år i nämnden tycker att: "Det där var inte så käckt... hon får väl skylla sig själv". Såna värderingar finns ju fortfarande. Metoo-upploppen eller inte, så är det ju präglat av de värderingar du har. Så att det klart att man får tala om för dem att: "Tänk dig för lite grann". Mm.

I de våldtäktsmål där advokat 3 har uppdrag som målsägandebiträde råder denne ofta sin klient att klä sig neutralt vid huvudförhandlingen och undvika exempelvis lårkort kjol, djup urringning och höga klackar. Att målsäganden behöver hålla sig ifrån en sådan klädsel menar intervjupersonen beror på risken att detta kan provocera fram tankar hos nämndemännen gällande målsägandens egen skuld i den anmälda händelsen. Att vara klädd i knytblus eller en schal som döljer dekolletaget är plagg som antar en form av täckande funktion och bidrar till en slags avsexualisering av målsäganden. Advokatens resonemang framstår här som motsägelsefullt. Enligt intervjupersonen finns det en tydlig bild av hur en målsägande *inte* bör se ut i rättsalen och exempel på en sådan klädsel radas upp. Samtidigt som dessa olämpliga plagg presenteras framhålls att man ändå ska vara sig själv, vilket förutsätter att målsäganden identifierar sig själv med den stil som advokaten menar är lämplig och framgångsrik i rättsalen. Den struktur som synliggörs i intervjupersonernas uttalanden kan förstås utifrån Skeggs teoretiska tankegångar i *Att bli respektabel* (2000). I sin studie finner Skeggs att vissa klädesplagg identifieras som sexuellt betonade och att dessa signalerar en brist på respektabilitet. Ett exempel är högklackade skor till kort kjol (Skeggs, 2000:167f). Kvinnorna i studien var medvetna om det nödvändiga i att, till en viss grad, frånsäga sig sin sexualitet eftersom denna utgör ett hinder i strävan efter respektabilitet. Skeggs förklarar att arbetarklasskvinnor ofta har tillskrivits en femininitet som präglas av vulgaritet och sexuell obehärskning. Att däremot uppvisa en förståelse för de lokalt accepterade koderna om klädsel som inte avslöjar en sexuell och vulgär kropp ökar kvinnornas möjlighet till legitimitet och

respektabilitet (Skeggs, 2000). Ett mönster som även blir synbart i uppsatsens material. Målsäganden uppmanas alltså att undvika en klädsel som är sexuellt betonad. Intervjupersonerna erfar att en målsägande som lyder detta råd oftare premieras i rätten och i högre grad bedöms vara trovärdig. I likhet med Skeggs slutsatser kring respektabilitetens konstruktion kan här konstateras att det även i detta rättsliga sammanhang är viktigt att kvinnan maskerar sin sexualitet. Advokatens råd till kvinnor som har för vana att bära uringade plagg lyder: ”Det kanske inte är den bästa klädseln. I så fall får du ta och knyta en schal runt halsen och i stället se prydlig ut”. Motsatsen till att bära ett uringat plagg är enligt advokaten att ”se prydlig ut”. Uttalandet kan betraktas genom förståelsen för respektabilitetens teoretiska resonemang. Skeggs finner att en sexuell klädsel är symbolen för kvinnans brist på respektabilitet. I uppsatsens material framträder en sexuell klädsel även som en symbol för den som saknar trovärdighet. För att uppnå trovärdighet behöver kvinnan i stället uppvisa ett yttre som ej avslöjar henne som en sexuell varelse. Att advokaterna ger sina klienter sådana råd innebär att intervjupersonerna är medvetna om att huvudförhandlingen innehåller ett visst moment av fiktion. Situationen i rättsalen förstås som en uppvisning, vilken gör det möjligt att påverka rättens intryck av klienten.

Länkat till ovan presenterade citat följer här ett utdrag ur gruppintervjun med nämndemännen. Det har framkommit tankar under de enskilda intervjuerna om att en sexuellt utmanande klädsel kan provocera fram tankar hos rätten angående målsägandens egen skuld till det inträffade. Nämndemännen resonerar kring ett mål där ett exempel på en sådan *provokation* blev framträdande och vikten av de taktiska klädval som advokat 3 benämner. En av intervjupersonerna beskriver sin reaktion vid det tillfälle då en målsäganden i ett våldtäktsmål dök upp vid huvudförhandlingen ”klädd som om hon vore prostituerad”. Intervjupersonen berättar att denna klädsel orsakade en reaktion bland nämndemännen i rätten men hävdar att kvinnans yttre inte påverkade bedömningen av hennes trovärdighet. Dock ifrågasätts detta av de övriga intervjudeltagarna.

NM2: Jag var ju med i ett mål när en kvinna hade blivit våldtagen under tortyrliknande former och sen kom hon klädd till rättegången som om hon vore en... hon kom klädd som om hon vore prostituerad liksom. Och vi bara tittade på varandra liksom... vad...? Man reagerar liksom!

IL: Hur klär sig en prostituerad tänker du?

NM2: Ja, som man ser på film så där med boa och högklackat...

NM1: Herregud (skrattar).

NM2: ...alltså hon kom klädd sån, pimpinett...

IL: Får det någon betydelse tänker du i bedömningen?

NM2: Nej, inte för oss! Men för... övriga... mig påverkar det inte, men man tänkte så att det är ett...

NM4: Jag tycker det låter som att det påverkade dig!

NM1: Ja! (skrattar)

NM3: (skrattar)

NM4: (skrattar)

NM3: Man kan ju inte... man behöver inte bli påverkad men man kan tycka att det är jävligt olämpligt. [...] Ja. Det är någonting som vi måste jobba med oss själva. Att om vi ser en tjej som ser ut som Pretty Woman då, ungefär, att liksom skala bort det och inte kanske titta på henne utan titta på det hon säger i stället. Men det påverkar ju naturligtvis!

NM2: Min första tanke är...

NM4: Vi är ju inte mer än människor!

NM2: ...varför klär du dig så liksom när du kommer hit när du säger att du blivit våldtagen?

Det är min första tanke. Pang! Direkt.

Nämndemännens resonemang uppvisar ett motsägelsefullt förhållningssätt till frågan om betydelsen av målsägandens utseende. Intervjupersonen förklarar att de i rätten närvarande nämndemännen reagerade över kvinnans klädsel. De ställde sig frågande till varför hon kommit klädd på det viset när hon påstod sig ha blivit våldtagen. I gruppintervjuns diskussion framhålls att sådana omständigheter inte bör påverka bedömningsprocessen. Dock går att utläsa att några av nämndemännen anser att en sådan klädsel är olämplig, samt det märkliga i att en kvinna som anmält att hon blivit våldtagen klär sig så vid huvudförhandlingen. Nämndeman 3 säger: "Man kan ju inte... man behöver inte bli påverkad men man kan tycka att det är jävligt olämpligt". Intervjupersonens betoning av det olämpliga i att målsäganden vid huvudförhandlingen hade en klädsel som påminde om en prostituerads markerar var den underförstådda gränsen mellan acceptabelt och icke acceptabelt utseende går. I nämndemannens berättelse finns det inga uppgifter huruvida kvinnan faktiskt var " prostituerad". I stället verkade denna tolkning enbart grunda sig på hennes klädsel. Tolkningen förefaller även baseras på en tämligen stereotyp bild, influerad av populärkulturens skildring av prostituerade kvinnors utseende. Nämndemannens liknelse är en referens till Julia Roberts karaktär i den välkända filmen "Pretty Woman" från 1990. Vad nämndemannen uttrycker är en föreställning om hur en trovärdig kvinna som blivit utsatt för en våldtäkt *ser ut*. Christies teoretiska resonemang, gällande det ideala offret (2001), belyser hur stereotypa bilder kan påverka en brottsutsatt persons möjlighet att nå legitimitet och status som offer. På samma sätt framstår stereotypa föreställningar även påverka upplevelsen av den kvinnliga målsäganden i rättssalen och bedömningen av hennes trovärdighet. Vad som

därmed är värt att understryka är att teorin om det ideala offret primärt berör personens egenskaper *i anslutning till gärningen*. Uppsatsens material vittnar om att det även finns egenskaper och stereotypa föreställningar närvarande vid bedömningen av kvinnans legitimitet och trovärdighet *i anslutning till huvudförhandlingen*. Detta mönster utvecklas vidare i kapitel 5 ”Den ideala målsäganden”. Det mål som refereras till i intervjun med nämndemännen handlar om ett åtal där målsäganden ska ha blivit våldtagen under ”tortyrliknande former”. Beskrivningen vittnar om ett sällsynt grovt och hänsynslöst tillvägagångssätt. Trots det blir målsägandens klädsel i rättssalen föremål för diskussion och betraktad som en komponent i bedömningen av målet, en omständighet vars innebörd återkommer under kapitel 6 ”Bevis och värdering”. Även åklagare 3 förklarar, utifrån sina erfarenheter, hur en målsägande bör se ut för att ha som störst möjlighet att bedömas som trovärdig av rätten. Intervjupersonen framkastar exempel på yttre faktorer som kan vara till fördel för målsäganden i bedömningen av henne.

Åklagare 3: ...den ideala målsäganden är ju, är nog lite så... gärna liten, nätt, söt, tjej, eller kvinna [...] som ändå är hel och ren om man säger så och som inte luktar alkohol och som inte har håret på ända och som inte har en t-shirt som sitter på tre kvart för att den är alldeles för stor, eller lång och trasig eller är liksom så... så det klart att det påverkar ju. Det tror jag ju. Men det... eller en ung tjej som skulle komma in i såna här supertrasiga jeans liksom som är... det tror jag nog att det omedvetet... för sitter det då en kille på andra sidan med vattenkammat hår, Ralph Lauren-skjorta och ser väldigt proper ut, så kan det naturligtvis påverka. Man vill ju inte att det ska vara så, men man kan inte bortse från att det ändå gör det. Omedvetet då. Om man inte... och det är viktigt att prata om det tycker jag. Vi är inte mer än människor och då måste vi prata om det. För om vi pratar om det så blir man också uppmärksam på att det finns de här... undermedvetna... att vi gör såna här sorteringar undermedvetet. Det gör vi ju hela tiden.

Även i detta citat återkommer beskrivningen av ett propert yttre. Enligt åklagare 3 är alltså den ideala målsäganden, i den mening att personen har som störst möjlighet att bedömas trovärdig av rätten, någon som har hela och lagom stora kläder, samt vårdat hår. Dessutom berättar åklagaren att den ideala målsäganden är ”liten, nätt och söt”. Hon bör också vara ”hel och ren” samt ha en proper klädsel. Genom denna formulering framträder ett porträtt av en kvinna som har ett specifikt utseende. Beskrivningen talar även om hur en ideal målsägande *inte* ska se ut. Motsatsen till den kvinna som åklagaren berättar om är stor till växten, ovårdad och mindre tilldragande. Åklagarens beskrivning av den tilltalade som en proper kille med märkesskjorta och vattenkammat hår uppvisar tydliga referenser till stereotypa klassmarkörer. Genom beskrivningen av såväl målsäganden som den tilltalade framträder en relation mellan Skeggs klasspräglade begrepp respektabilitet och Hirdmans genussystem. Åklagarens skildring av den

ideala målsäganden blir förståelig utifrån dessa teoretiska resonemang. Kvinnan och mannen placeras in i den ordning som beskrivs i genussystemets uppbyggnad. Bilden av en *ideal målsägande* framstår även vara den av en ideal kvinna som uppfyller sin del av genuskontraktet. Samtidigt urskiljs strävan efter legitimitet och trovärdighet genom förståelsen för respektabiliteten. Att uppnå respektabilitet, i Skeggs mening, innebär i detta sammanhang att kvinnan bedöms vara mer trovärdig vid huvudförhandlingen. Uppsatsens material påvisar alltså ett samband mellan respektabilitet och konstruktionen av målsägandens trovärdighet. Slutligen kan konstateras att enligt intervjupersonerna är målsägandens utseende och klädsel viktiga komponenter i bedömningen av hennes trovärdighet. Resonemangen är fokuserade på just målsägandens yttre och vilken betydelse dess komponenter får för upplevelsen av hennes trovärdighet. Under intervjun med nämndemännen behandlas vid endast ett tillfälle liknande omständigheter som kan tänkas påverka den tilltalade negativt. Efter att ha talat om utseenderelaterade faktorer som kan ha negativ inverkan på bedömningen av målsägandens trovärdighet nämns exempel på den klädsel som kan skada den tilltalades trovärdighet. Det beskrivs att om den tilltalade medverkar vid huvudförhandlingen iklädd väst med emblem som vittnar om medlemskap i en kriminell motorcykelklubb kan detta få negativa konsekvenser. Skillnaden mellan parternas önskvärda och icke önskvärda yttre blir tydlig. För att målsäganden ska ha störst möjlighet att uppnå trovärdighet krävs en avsexualiserad och proper klädsel. För den tilltalade krävs att han inte kan bevisas vara tungt kriminell. Kvinnan ska maskera sin sexualitet och ha en någorlunda täckande, neutral klädsel. Mannen ska inte ha på sig synliga emblem som kan länka honom till en kriminell livsstil. Bedömningen av mannen är konkret samtidigt som kvinnans utseende blir föremål för en mer subjektiv bedömning. En bedömning som grundas i nämndemännens egna föreställningar om gränsen för en sexuellt betonad klädsel. Dessa båda faktorer har dock en gemensam nämnare i de visuella attributen som markörer för en lägre klasstillhörighet.

4.7 PARTERNAS BALANS

Under intervjuerna framträder ett samband som påvisar att bedömningen av målsägandens trovärdighet ständigt står i relation till den tilltalade. Detta samband yttras bland annat genom faktorer såsom parternas utseende, klasstillhörighet och ålder. Exempelvis berättar domare 1 om risken att bli påverkad av sina egna fördomar och föreställningar i våldtäktsmål. Intervjupersonen beskriver att bedömningen av målsäganden och den tilltalade ofta riskerar att utgå från frågeställningen: *passar de ihop som ett par?* Upplevs parterna jämbördiga anses det

mer sannolikt att det sexuella umgänget byggt på samtycke. Domarens förklaring rymmer explicita och simultant verkande föreställningar som får betydelse för bedömningen av målet och därmed parternas möjlighet till en rättvis prövning.

Domare 1: Man kan också titta på... för att en faktor som åtminstone jag kan ha svårt att frigöra mig ifrån är att du tittar på killen och så tittar du på tjejen och så tänker du: ”Ja men, passar de här ihop?”, liksom. Verkar det som att... har tjejen liksom gått med på detta med den här killen? Eller är det så att det finns en... någon slags ojämvt mellan dem eller att de liksom inte passar ihop, om du förstår vad jag menar. Ja. Det, det tror jag också man kan styras utav. Du känner liksom... du tycker dig känna intuitivt att det här är inget par.

IL: Och vad kan den upplevelsen eh... bygga på för intryck menar du?

Domare 1: ...utseende, ålder. Kanske grupptillhörighet i samhället. Jag understryker det som jag tror att du förstår, att jag tycker inte att det är rätt. Tvärtom tycker jag att det är fel. Men jag är rätt så skeptisk till mina egna fördomar och till andras fördomar. Jag tror att vi hela tiden har en massa fördomar som spelar oss spratt. Men egentligen så vet vi så lite om de här människorna när rättegången börjar och vi vet inte så mycket mer om människorna när rättegången är slut heller.

Det framgår att, om det finns en bristande jämvikt mellan parterna, kan rättens ledamöter styras av denna upplevelse och domslutet därigenom påverkas. Utifrån ålder, utseende, klass och andra aspekter av grupptillhörighet upplevs kvinnan och mannen mer eller mindre som ett presumtivt par. Bedömningen av den balans som domaren talar om kan alltså få betydelse för rättens uppfattning kring målsägandens samtycke till den sexuella aktiviteten. Domaren ställer sig frågan: ”...har tjejen liksom gått med på detta med den här killen?”. Återigen står målsäganden i resonemangets mittpunkt. Frågeställningen är inte fokuserad på i vilken grad parternas balans bidragit till mannens intresse för kvinnan eller för den ömsesidiga attraktionen. I stället är domarens uppmärksamhet vänd mot kvinnans motståndskraft och förmåga att avstå sexuell kontakt med män som inte är henne jämlik i nämnda hänseenden. Det visuella intrycket av parterna, och de därigenom bakomliggande föreställningarna om utseende och sociala kategorier, kan resultera i övertygelsen om det sannolika i att målsäganden visat eller inte visat sitt samtycke. Enligt detta synsätt förutsätts att varje kvinna bör skydda sin sexuella integritet i den mån parterna inte överensstämmer med de kriterier som lyfts i intervjuutdraget. Det finns dock indikationer på att i de fall där det förekommer balans upplevs det troligare att kvinnan samtyckt till sexuell umgänge med den till synes jämbördige mannen. Intervjupersonen understryker att ett sådant förfarande inte rätt och att det finns en skepsis mot sina egna och andras fördomar som får inverkan i bedömningsprocessen. Det är därför väsentligt att i analysen

återigen framhålla att vad som här ges uttryck för inte är individens personliga åsikter, utan snarare diskursens struktur.

En sådan samverkande process som här blir framträdande, det vill säga bedömningens förekomst och betydelse i den rättsliga prövningen, ger uttryck för intersektionens konstruktion och reproduktion av den rådande ojämlikhetens konsekvenser (jmf de los Reyes & Mulianari, 2005:17). Domaren förklarar vidare: "...egentligen så vet vi så lite om de här människorna när rättegången börjar och vi vet inte så mycket mer om människorna när rättegången är slut heller". Uttalandet visar att trots rättens brist på egentlig kännedom om parterna, deras liv och person, kan ändå en del av den avgörande bedömningen i målet ta avstamp i den subjektiva tolkningen av just dessa faktorer. Domarens resonemang angående parternas jämvikt länkas samman med den upplevelse som åklagare 3 redogör för i citatet nedan. Åklagaren talar om utseendets och den fysiska attraktivitetens balans. Åklagarens erfarenhet bidrar till insikter om bedömningens komplexitet.

IL: Finns det några andra omständigheter än de här känslomässiga yttringarna som du menar kan påverka hur rätten bedömer en målsägande och tilltalad?

Åklagare 3: Ja. Hur man ser ut. Det får man inte säga! Officiellt. [...] Om det är en väldigt snygg gärningsman, som ser väldigt bra ut, och om det är en målsägande som kanske inte, (skrattar) ser riktigt lika bra ut, om man får lov att uttrycka sig så. Då kan jag nog känna det att det kan vara så där... att varför skulle hon ha sagt nej till honom? Alltså undermedvetet, lite det där [...] men, så det tror jag nog att man kan säga just när man har de här... just de här gärningsmännen... och de här lite playerkillarna då som är vana vid att få alla tjejer och så. För det kan man även se, inte bara i förhandlingssalen, utan även i utredningar och så att de har ofta svårt att förstå, varför hon inte skulle ha velat liksom. "Alla andra vill ju ligga med mig", ungefär. För att hådra det lite. Och om det då är en sådan playerkille som ser bra ut och är van att få som han vill, då kan det vara svårt i domstolen att övertyga dem om att ja, det kanske han är men just den här målsäganden ville inte vid det här tillfället. Att han då, att bevisa att han har förstått att hon inte ville. Ofta hamnar man ju där i uppsåtsfrågan.

Åklagare 3 förklarar att om den manlige tilltalade i ett våldtäktsmål ser bra ut, och den kvinnliga målsäganden inte upplevs lika attraktiv, finns en tendens att den tilltalade bedöms vara mer trovärdig. Intervjupersonen menar att utseendets obalans kan frammana tankar om möjligheten att målsäganden samtyckt till den sexuella aktiviteten. Åklagaren anser att det kan vara svårt att övertyga rätten om att just denna kvinna inte ville ha sexuellt umgänge med den åtalade mannen vid det aktuella tillfället. Svårigheten grundas i att han av rätten upplevs mer attraktiv och därigenom van att nå framgångar med sina sexuella inviter. Här uppstår betänkligheter i relation

till domarens uttalande. Domarens resonemang vittnar om att i de fall där det råder *balans* mellan parternas utseende och fysiska attraktivitet, om de förefaller passa ihop som ett par, är det troligare att målsäganden samtyckt till den sexuella aktiviteten. Åklagaren hävdar däremot utifrån sin erfarenhet att om det råder *obalans* mellan parterna, på så sätt att målsäganden är mindre tilldragande än mannen, är det mer sannolikt att hon samtyckt. Enligt vad som framkommer i intervjuerna riskerar målsäganden därmed att drabbas av negativa konsekvenser oberoende av vilket förhållande som råder. Det kan med andra ord förklaras på så vis att om det föreligger balans tolkas det som att hon samtyckt till följd av deras jämvikt. Detta samtycke skulle då grundas i föreställningen om att kvinnan inte borde ha sagt nej till intim kontakt med en jämbördig man. Om det *inte* föreligger någon balans kan det i stället tolkas som att hon samtyckt just därför. I detta fall skulle hennes samtycke då grundas i föreställningen om att en mindre attraktiv kvinna inte borde ha sagt nej till intim kontakt med en mer attraktiv man.

Simon Ekströms studie påvisar ett jämförligt mönster. I rättsväsendets hantering av våldtäktsmål under denna tid framträder liknande konsekvenser för kvinnan, även de sprungna ur tolkningen av parternas inbördes balans. Ekström förmedlar att målsägandens chans att bli trodd var beroende av att det saknades ett sannolikt samtycke till den sexuella kontakten. För att avsaknaden av samtycke dock skulle få effekt krävdes starka bevis för kvinnans ovilja till umgänge med mannen (Ekström, 2002:104f). Likaså tyder materialet i denna uppsats på att målsäganden är i behov av att förevisa skäl till varför det inte funnits något samtycke. Dock förefaller detta näst intill omöjligt eftersom kvinnan kan drabbas av negativa effekter vare sig hon förmår uppvisa balans eller obalans mellan sig själv och den åtalade mannen. Enligt intervjupersonerna i uppsatsens material länkas bedömningen av målsägandens trovärdighet samman med parternas balans, bland annat genom deras fysiska attraktivitet. Relationen mellan trovärdighet och utseendets jämvikt förutsätter att personerna som deltar i bedömningen delar samma diskursiva ramar gällande värderingen av parternas handlingsutrymme samt attraktionens kraft. Denna relation skulle innebära att såväl kvinnan som mannen blir tillskriven könsstereotypa drag utifrån hierarkiska, särskiljande ordningar (jmf Hirdman, 1988). De resonemang som blir synliga genom intervjuerna rymmer föreställningar om kvinnan som ett passivt objekt och mannen som ett aktivt subjekt. Fram träder uppfattningen om mannens handlingsutrymme och givna roll som sexuell varelse. Att målsäganden ej förväntas avvisa den tilltalades närmande på grund av parternas balans/obalans utgår från det olämpliga i att avfärda mannens invit. Det härrör från uppfattningen om det osannolika i att målsäganden, som inte uppfattas lika attraktiv som mannen, skulle ha avvisat denne i stället för att ha blivit smickrad

och samtyckt. Detta talar för närvaron av stereotypa föreställningar gällande parternas könsroller. Sådana föreställningar tydliggör de ramar inom vilka det anses acceptabelt för kvinnan att agera och de negativa konsekvenser som kan drabba henne. Intervjuutdragen vittnar om att det i domstolen finns inflytelserika tankegångar om att en kvinna ej bör eller brukar avvisa en sexuell invit från en attraktiv man. Ulrika Andersson förklarar i sin avhandling att upplevelsen av kvinnans motstånd och bristande samtycke är avgörande för den juridiska prövningen av samtliga sexualbrott. Denna bedömning rymmer, enligt Andersson, föreställningar om den heterosexuella normen (Andersson, 2004:205f). I likhet med vad som framkommer i denna uppsats menas att den manlige tilltalade tillskrivs en aktiv sexualitet och den kvinnliga målsäganden en passiv sexualitet, normativa förväntningar som parterna bör leva upp till. Författaren beskriver att målsäganden har störst chans att ta del av det straffrättsliga skyddet gällande den sexuella integriteten om kvinnan kan uppvisa sin motvilja till det sexuella umgänget. ”En aktiv kvinnlig sexualitet får inte utrymme i denna rättsliga diskurs, lika lite som det finns plats för en passiv manlig” (Andersson, 2004:206).

Intervjupersonernas erfarenhet av det undermedvetnas påverkan kan även tyda på ett klassmässigt särskiljande, utifrån rättens uppfattning av parternas yttre. Genom materialet framträder ett allt tydligare mönster av sammanlänkade och simultant verkande aspekter kopplade till såväl parternas kön som klasstillhörighet, vilket blir synligt i intervjuutdraget från åklagare 3 som presenteras på sidan 58. Vad åklagaren illustrerar är en målsägande som inte ska vara ovårdad eller uppvisa tecken på en lägre klasstillhörighet för att ha som störst möjlighet att uppnå trovärdighetens status. Åklagaren menar att om målsäganden visar dessa negativt laddade tecken, samtidigt som den tilltalade visar markörer som vanligtvis tillskrivs en högre klass, kan de utgöra ett hinder för målsägandens möjlighet att upplevas trovärdig. Exempel på sådana markörer är att den tilltalade har vattenkammat hår, Ralph Lauren-skjorta och ser väldigt proper ut. Uttalandet tyder på en klasspräglad närvaro i parternas växelverkan. Med hjälp av ett intersektionellt perspektiv blir det möjligt att belysa hur ojämlikhet och makt vävs samman med föreställningar om exempelvis könsroller, sexualitet och klass (de los Reyes & Mulianari, 2005:9). Som tidigare påvisats i detta avsnitt finns det en skiljaktig syn på målets parter, utifrån den tydliga könsfördelningen mellan manlig tilltalad och kvinnlig målsägande. Dock består bedömningen av parternas balans inte endast av åtskilda subjektformationer. Tvärtom vävs dessa samman och bildar en ömsesidigt verkande helhet av föreställningar och begränsat handlingsutrymme. Det är därför värt att understryka att detta avsnitt gällande parternas balans, liksom uppsatsens hela material, bör beaktas i ljuset av ett intersektionellt perspektiv.

Sammanfattningsvis framhålls att våldtäktsmålets parter ständigt står i relation till varandra. Teorin om ideala offer (2001) förmedlar viss förståelse för denna växelverkan som blir synlig i uppsatsens presenterade intervjuutdrag. Christie hävdar att brottsutsatt och förövare står i relation till varandra och att ju mer idealt offret är, desto mer ideal är gärningsmannen. Målsäganden betraktas och bedöms i förhållande till den tilltalade och vice versa. Advokat 1 förklarar att parterna ska sträva efter att framstå som sympatiska och ”likeable”, något som kan leda till att den ena vinner trovärdighet över den andra. Advokaten kallar rättegången för en ”mänsklig bedömningsport”, vilket innebär att någon kommer att vinna, någon förlora. Om exempelvis den tilltalade lyckas övertyga rätten om att han är mer sympatisk än sin motståndare har han kommit ett steg närmare att vinna kampen om trovärdighet. Kan den tilltalade uppvisa fler positivt laddade faktorer eller egenskaper än målsäganden, upplevs han mer trovärdig. De omständigheter som redogjorts för i detta avsnitt pekar på en avgörande växelverkan mellan målsägande och tilltalad, vilka formar parternas möjlighet till en rättvis prövning.

5. DEN IDEALA MÅLSÄGANDEN

I detta kapitel kommer studiens presenterade material att bidra till en förståelse för den juridiska bedömningsdiskursens innehåll och därigenom skapandet av *den ideala målsäganden*. De insikter som framkommit gällande konstruktionen av trovärdighet och dess betydande faktorer, som redogörs för under föregående kapitel, lägger grunden för den fortsatta analysen. Tidigare har det redogjorts för diskursens primära nät kring nyckelbegrepp och teman, samt läsningen av dessa. I de sju huvudsakliga teman som introducerats framträder en röd tråd som återkommer i nätets samtliga delar. Konstruktionen av målsägandens trovärdighet bygger på flertalet faktorer, vilka alla behandlar hur en ideal målsägande *bör vara*. Det är när kvinnan uppvisar en överensstämmelse med dessa faktorer som hon har störst möjlighet att bli trovärdig och därigenom nå legitimitet som ideal målsägande.

Det eftersträvansvärda i att uppnå status som ideal målsägande blir förståeligt genom intervjupersonernas förklaring av trovärdighetens betydelse i våldtäktsmål. ”Den tyngsta bevisningen i såna här mål är ju målsäganden och målsägandens trovärdighet”, berättar åklagare 3. I intervjuerna talar domaren, nämndemännen, åklagarna och advokaterna om de förhållanden och faktorer som påverkar rättens syn på målsägandens trovärdighet och därigenom målet i stort. De omständigheter som lyfts bildar sammantaget en slags förteckning över den struktur som skapar de bästa och de sämsta förutsättningarna för kvinnans chanser att bli bedömd som trovärdig. I analysen uppstår paralleller till Nils Christies teori om ideala offer. Christie listar de egenskaper som krävs för att ett en brottsutsatt ska ha störst möjlighet att uppnå trovärdighet genom legitimitet och offerstatus. Denna teori berör primärt den brottsutsattes egenskaper och handlande i anslutning till gärningen. De exempel som Christie formulerar i presentationen av teorin kretsar kring offrets och gärningsmannens egenskaper i samband med den aktuella händelsen. Bland annat illustreras det ideala offret av en oskuldsfull ung kvinna som blir överfallen av en fysiskt överlägsen man på väg hem efter att ha hjälp sina sjuka släktingar (Christie, 2001:48). I uppsatsens material blir det dock tydligt att det även finns egenskaper som underlättar kvinnans väg till en liknande status i ett senare skede än vid gärningstillfället. Under intervjuerna framträder vad som krävs för att uppnå trovärdighet och legitimitet *efter* gärningen, närmare bestämt i rättssalen vid huvudförhandlingen. Det intervjupersonerna talar om är önskvärda drag hos en brottsutsatt person, vars anmälan lett till åtal, och som slutligen framträder inför rätten i egenskap av målsägande. Dessa drag framhävs upprepade gånger av intervjupersonerna och återkommer genom diskursens förgreningar. Det återkommande temat

kartläggs i detta kapitel med syfte att redogöra för konstruktionen och innebörden av den ideala målsäganden. Åklagare 3 är en av dem som talar om den ideala målsäganden och beskriver hur denna ska vara respektive inte vara.

Åklagare 3: ...man får ju inte använda såna uttryck, men en perfekt målsägande, är ju en målsägande som lämnar en detaljerad berättelse, som gråter lite lagom på rätt ställen, och som är lagom återhållen och inte är för utåtagerande.

Upprepade gånger framkommer tecken på att det finns en mall som målsäganden bör passa in i för att ha störst möjlighet att uppfattas som trovärdig. Åklagaren benämner en kvinna som överensstämmer med denna mall som ”en perfekt målsägande”. Intervjupersonen anger dock att ”man får ju inte använda såna uttryck”, vilket pekar på diskursens uttalade men samtidigt normaliserade verkan. Det anses inte acceptabelt att öppet diskutera dessa önskvärda egenskaper eller att kalla en målsägande *ideal* eller *perfekt*. Trots det otillåtna i att öppet beröra ämnet är ändå intervjuerna fyllda av just sådana uttalanden. Förutom ett särskilt agerande är bland annat målsägandens yttre av stor betydelse för bedömningen av hennes trovärdighet och status som ideal målsägande. Åklagarens skildring av den ideala målsäganden inkluderar bland annat önskvärd klädsel och tydliga hänvisningar till klasspräglade markörer.

Åklagare 3: ...den ideala målsäganden är ju, är nog lite så... gärna liten, nätt, söt, tjej, eller kvinna [...] som ändå är hel och ren om man säger så och som inte luktar alkohol och som inte har håret på ända och som inte har en t-shirt som sitter på tre kvart för att den är alldeles för stor, eller lång och trasig eller är liksom så... så det klart att det påverkar ju. Det tror jag ju. Men det... eller en ung tjej som skulle komma in i såna här supertrasiga jeans liksom som är... det tror jag nog att det omedvetet... för sitter det då en kille på andra sidan med vattenkammat hår, Ralph Lauren-skjorta och ser väldigt proper ut, så kan det naturligtvis påverka.

Det finns en närvaro av ytterligare klasspräglade markörer vid flertalet intervjuer och det framhävs att målsäganden bör sträva efter att upplevas som *prydlig* eller *proper*. Advokat 2 anser att knytblus är ett plagg som kan medföra att målsäganden bedöms mer trovärdig. Samtidigt poängteras att en sexuellt betonad klädsel, exempelvis nätstrumpor, minskar hennes chanser att uppnå denna status. Föreställningar om klasstillhörighet, kön och sexualitet länkas återkommande till målsägandens trovärdighet i intervjuerna. En av advokaterna anser att kvinnor som kan betraktas som ”herrgårdsfröknar” troligare talar sanning om att våldtäkten ägt rum. Benämningen ”herrgårdsfröknar” rymmer tydliga föreställningar om kön och klasstillhörighet, men även om kvinnans ärbarhet och sexuella integritet.

Advokat 2: Görs det någon utredning på alla falska våldtäktsanmälningar som kommer in till polisen?

IL: Om det görs det?

Advokat 2: Ja.

IL: Eh... det känner jag inte till. Falsk tillvitelse, är det någonting som du...

Advokat 2: Nej det ska ju bevisas där också. Men jag menar att det är väldigt många våldtäkter... många, eller det är ju våldtäktsanmälningar som kommer in men som backas.

IL: Mhm. Vad tänker du kring det?

Advokat 2: Ja du. Jag vet inte vad jag ska tänka. Det är 125 000 (kr i ersättning) för det första från brottsoffermyndigheten. Om det blir dömt. [...] Nu är det väl inga herrgårdsfröknar just i den kategorin kanske, men...

IL: Som anmäler menar du?

Advokat 2: Ja, lite så...

IL: Menar du att det är någon särskild typ av kvinnor?

Advokat 2: (Skrattar) Ja. Inga herrgårdsfröknar.

IL: Vad är motsatsen till det?

Advokat 2: Det undrar jag också.

IL: Menar du att det är vanligare bland vissa att göra det?

Advokat 2: Vi kan vända på det, det är ovanligare i vissa kretsar. Ja, det är ingenting jag vill gå till botten i så, men... ja, jag tror jag stannar där. [...] Jag undrar hur jag ska utveckla det och samtidigt vara politiskt korrekt. [...] Ja (lång paus). Det är väldigt svårt att formulera. Särskilt eftersom du redan vet svaret.

IL: Nej, jag vet inte riktigt vad du menar.

Advokat 2: Missbrukarkretsar och sånt är ju mer anmälningsbenägna i vissa fall [...] och det är ju förfärligt, för det minskar ju skyddet.

Begreppet *herrgårdsfröken* kan i intervjun förstås som en illustration av en kvinna som är mindre benägen att fara med osanning och falskeligen anmäla en man för våldtäkt. Advokaten menar att motivet bakom en felaktig anklagelse skulle vara ekonomisk vinning genom den ersättning som kan tillfalla målsäganden. *Herrgårdsfröken* är ett ordval som innehåller referenser till en högre klasstillhörighet. Benämningen inkluderar även en potentiell bild av målsäganden som ung, ogift och ärbar, en kvinna som skyddar sin sexuella integritet. Advokaten understryker det beklagliga i att kvinnor i exempelvis missbrukarkretsar ökar antalet falska anmälningar, eftersom det minskar det rättsliga skyddet. Det är även möjligt att betrakta advokatens resonemang ur en annan vinkel. Det kan i stället argumenteras för att det rättsliga skyddet försämras genom reproduktionen och normaliseringen av denna uppfattning, att vissa kretsar är mer benägna att anmäla oskyldiga män för våldtäkt. Att tillhöra den grupp som befinner sig på herrgårdsfröknarnas motsatta sida, eller utanför denna kategorisering, skulle

innebära försämrade möjligheter att uppnå status som en ideal och trovärdig målsägande. Även under denna intervju skymtar uttryck för detta allmänt vedertagna men ändå svårdiskuterade ämne. ”... ja, jag tror jag stannar där. [...] Jag undrar hur jag ska utveckla det och samtidigt vara politiskt korrekt. [...] Ja (lång paus). Det är väldigt svårt att formulera. Särskilt eftersom du redan vet svaret.”. Uttalandet visar advokatens känsla för ämnets outtalade princip, men samtidigt väletablerade innebörd.

Kravet på den ideala målsägandens sunda agerande och prydliga yttre är återkommande. Advokat 3 menar: ”...är det så att hon har för vana att komma väldigt dekolleterad så säger jag: ’det kanske inte är den bästa klädseln. I så fall får du ta och knyta en schal runt halsen och i stället se prydlig ut’”. Att bära ett uringat plagg är enligt intervjupersonen inte förenligt med att vara prydlig. Advokaten menar att detta medför en risk för att rätten blir provocerad att inte ta kvinnans version på allvar. De risker som följer av målsägandens sexuellt betonade klädsel eller sexuella erfarenhet behandlas närmare i det tidigare avsnittet 4.4 ”Den synliga sexualitetens konsekvenser”. Genom materialet blir det tydligt att kvinnans synliga sexualitet kan leda till negativa konsekvenser och minska hennes chanser att bli trodd. I samma avsnitt presenteras citat från åklagare 2 som har erfarenhet av att domstolens ledamöter kan ha svårare att uppleva målsäganden som trovärdig om hon har ”ett lite lösaktigare synsätt på sexualitet”. Det framhålls även att om kvinnan tidigare sagt nej till en sexuell invit, trots att hon uppges ha menat ja, kan det få negativa konsekvenser för henne. Enligt åklagaren kan en sådan omständighet innebära en risk att rätten anser att den tilltalade kan ha missuppfattat situationen. Likaså förklarar åklagare 3 att om rätten bedömer att den tilltalade är van att nå framgångar med sina sexuella propåer, kan han ha missuppfattat det inträffade. Detta exemplifierar vad som kan få betydelse för domstolens slutsatser och uppfattning i fråga om gärningens uppsåt. Ansvar förskjuts alltså till kvinnan utifrån tanken om att det är hennes beteende och otydliga signaler som föranlett den sexuella handlingen.

Återigen framträder en av den ideala målsägandens många fallgropar. Om kvinnan tidigare uppges ha agerat på ett sådant sätt som orsakat mannens misstolkning i en intim situation blir det svårt för henne att uppnå status som ideal och trovärdig målsägande. Mannens påstående om att kvinnan tidigare sagt nej men menat ja, skapar problem för målsäganden i sin strävan efter den ideala målsägandens status. Enligt Christies andra punkt i listan över det ideala offrets egenskaper ska denne vara involverad i ett respektabelt projekt. I rättssalen förefaller dock bedömningen av målsäganden och hennes trovärdighet inte enbart inkludera en granskning av

om hon är eller har varit involverad i ett respektabelt *projekt*. De aspekter som lyfts under intervjuerna är snarare kopplade till respektabiliteten i en bredare betydelse. En av de nödvändiga egenskaper i jakten på legitimitet och status som ideal målsägande, är att inte bara vara involverad i ett respektabelt projekt, utan att snarare *vara respektabel*. Flertalet av de eftersträvansvärda egenskaperna förstås genom Skeggs teori om respektabilitet. Genom att bära med sig en medvetenhet om respektabilitetens uppbyggnad möjliggörs en djupare förståelse för konstruktionen av den ideala målsäganden. Som förklaras i uppsatsens teoripresentation är respektabilitet ett begrepp som bland annat rymmer komponenter av klass, kön och sexualitet. För att *bli respektabel* menar Skeggs (2000) att kvinnan bland annat behöver behärska den komplexa sammansättningen av moral, sexualitet, klädsel och uppförande. Vikten av att sträva efter att bli respektabel grundas i att en kvinna som saknar respektabilitet har lågt socialt värde, och därigenom svag legitimitet i samhället. Att applicera respektabilitetens raster över uppsatsens material innebär att förflytta teorin till ett annat och mer fokuserat område. Respektabiliteten koncentreras här på den kvinnliga målsägandens strävan efter legitimitet och trovärdighet i våldtäktsmål. Den mall som kvinnan har att anpassa sig efter i syfte att framstå som en ideal och därigenom trovärdig målsägande är ingen ny företeelse. I sin undersökning av rättsapparatsens hantering av våldtäktsanmälningar finner Ekström ett mönster som går att liknas vid vad som framkommer i denna uppsats.

Om kvinnan ska passera som trovärdig och övertygande är den outtalade förutsättningen att hon måste kunna göra reda för hur hon själv och gärningsmannen uppträtt i enlighet med etablerade förväntningar om våldtäkten, förövaren och offret. I sina berättelser agerar kvinnorna för att få sitt eget handlande att passa in i rättsapparatsens föreställningar om vem som är ett offer och hur detta offer uppträder före, under och efter ett övergrepp (Ekström, 2002:78).

Vad Ekström finner tycks vara närvaron av föreställningar om det ideala offret. Dock uppvisar Ekströms studie, i likhet med analysen i denna uppsats, tecken på föreställningar om eftersträvansvärda egenskaper som faller utanför det ideala offrets teoretiska ramar. Det poängteras att kravet på dessa egenskaper är underförstått och sällan uttalat, en tendens som även blir synlig i uppsatsens material. Ekström framhåller att kvinnan behöver bevisa att hon, och hennes agerande, passar in i rättsapparatsens stereotypa föreställningar om själva brottet och parterna. Vad Ekström undersökt är dokument från slutet av 1940-talet. Mönstret som påvisas i avhandlingen återfinns även i denna studie, vilket utgör ett samband mellan material som i skrivande stund har en differens på cirka 70 år. Jag menar att det krav som ställs på målsäganden, i form av att uppvisa vissa egenskaper, fanns såväl då som nu. Dock kan den

ideala målsägandens önskvärda egenskaper variera över tid. Genom att inkludera Hirdmans teoretiska tankegångar gällande genussystemet och genuskontraktet blir denna utveckling förståelig. Hirdman menar att genuskontraktet handlar om de ideala relationerna mellan män och kvinnor (Hirdman, 1988:54ff). Dess innehåll kan variera beroende på tid och plats och formar bland annat uppfattningen om acceptabelt utseende och beteende. Kontrakten redogör för den klädsel, men även de sysslor och platser, som är godtagbara. Genuskontraktens formuleringar, som skapas och upprätthålls av tidens och platsens rådande diskurser, skapar parternas handlingsutrymme och befäster könsbundna normer. Utifrån analysen, och den teoretiska förståelsen av genussystemets inverkan på parternas handlingsutrymme, hävdar jag att de egenskaper som anses nödvändiga hos en ideal målsägande delvis formas av tidens och platsens gällande genuskontrakt. Bedömningen av våldtäktsmålets parter utgår bland annat från genussystemets isärhållande och hierarkiska ordning. I vilken grad kvinnan anses trovärdig, och uppfyller kraven för en ideal målsägande, beror på i vilken utsträckning hon uppfyller sin del av genuskontraktet och respektabilitetens villkor. Det är även möjligt att betrakta detta resonemang ur en annan vinkel. Genom att studera den ideala målsägandens eftersträvansvärda egenskaper kan alltså de aktuella delarna av rådande genuskontrakt synliggöras. I närvaro av det intersektionella perspektivet möjliggörs en djupare förståelse för de simultant verkande sociala kategoriseringarnas betydelse för rättens bedömning av målsäganden och hennes trovärdighet. Ovan framträder primärt sambandet mellan hur domstolen kodar målsägandens kön och klasstillhörighet.

Jag argumenterar för att materialet i denna studie uppvisar ett mönster som tyder på att målsäganden har att förhålla sig till en slags mall, baserad på stereotypa föreställningar om parternas egenskaper och inbördes balans. Om kvinnan överensstämmer med denna mall anses hon ha störst möjlighet att uppfattas som en ideal och därmed trovärdig målsägande. Möjligheten att uppnå en sådan status bygger även på en växelverkan mellan målsägande och tilltalad. Analysen pekar på att den av parterna som kan uppvisa tydligast överensstämmelse med önskvärda drag vinner framgång i strävan efter trovärdighetens och idealets status. Det är dock värt att understryka att det inte är omöjligt för en målsägande, som inte till fullo passar in i nämnda mall, att bli trodd vid den rättsliga prövningen av våldtäktsmål. Vad listan rymmer är snarare de drag och omständigheter som kan främja målsägandens väg mot legitimitet och trovärdighet. Christies teori om ideala offer är värdefull att utgå ifrån. Dock behandlar den i större utsträckning den brottsutsattes möjlighet att uppnå legitimitet och trovärdighet i de stadier som inträffar *mellan* brottstillfället och den rättsliga prövningen. Enligt vad som framkommer

i uppsatsens analys argumenterar jag för att de egenskaper som tillskrivs den ideala målsäganden skiljer sig från de som berör det ideala offret. För att nå djupare insikter om uppsatsens identifierade diskurs anser jag därför att det finns ett behov av att formulera ett tillägg, i syfte att utöka användningsområdet till detta specifika juridiska sammanhang. För att analysera domstolsväsendets bedömningsprocess i våldtäktsmål och uppsatsens material, är det nödvändigt med en förståelse för respektabilitetens (Skeggs, 2000) och genussystemets (Hirdman, 1988) verkan. Utifrån intervjupersonernas resonemang, och den struktur som därigenom blivit framträdande, sammanställs en lista över de egenskaper som underlättar kvinnans väg mot trovärdighet och status som ideal målsägande. Jag menar att den ideala målsägandens, liksom respektabilitetens konstruktion delvis formas av genussystemets isärhållande och hierarkiska ordning, men även av genuskontraktets punkter. Genuskontraktet och dess föränderlighet förklaras av Hirdman. Jag anser att det bidrar till att även den ideala målsägandens egenskaper kan skifta beroende på tid och geografisk plats. Som diskursteorin förmedlar är *verkligheten* en konstruktion. Konstruktionen kan dock få verkliga, konkreta följder. Genom intervjuerna förstås att den kan materialiseras i rättssalarna, i domstolens hantering och domsluten. Bilden av den ideala målsäganden är diskursivt skapad och bevarad. Med denna diskursiva konstruktion följer en påtaglig föreställning om vad som är *verkligt* och *trovärdigt*. Diskurser bör inte betraktas som harmlösa och abstrakta ordningar, utan något som i stället kan leda till konkreta ”regler, principer och normer” (Lykke, 2005:12) i samhället. Här sammanställs de egenskaper som blivit framträdande i den identifierade diskursen och under intervjuerna. Dessa listade egenskaper formar, enligt studiens analys, de bästa förutsättningarna för kvinnan att uppnå status som trovärdig och ideal målsägande under domstolens prövning av våldtäktsmål:

1. Målsäganden maskerar sin sexualitet.
2. Målsäganden är i förhållande till den tilltalade i fysiskt underläge.
3. Målsäganden uppvisar en lagom mängd känslomässiga yttringar vid rätt tillfällen.
4. Målsäganden upplevs inte ha haft skäl att samtycka till sexuell kontakt med den tilltalade.
5. Målsäganden och den tilltalade upplevs inte passa ihop som ett par.
6. Målsäganden uppvisar en prydlig, avsexualiserad och relativt täckande klädsel.
7. Målsäganden är mer attraktiv än den tilltalade.
8. Målsäganden har tidigare ej haft sexuellt umgänge med den tilltalade.
9. Målsäganden kan uppvisa markörer som tillskrivs en högre klasstillhörighet.
10. Målsäganden är respektabel.

Egenskaperna framstår som önskvärda drag hos en trovärdig målsägande. Enligt analysen bidrar en överensstämmelse med dessa till ökade möjligheter för kvinnan att bli trodd vid domstolens prövning av våldtäktsmål. Listan grundas i föreställningar och fördomar som länkas till målsäganden och producerar bilden av hur den ideala målsäganden *bör vara*. Listan förmedlar på intet vis en korrekt illustration av hur en kvinna som är mer benägen att tala sanning faktiskt är. Punkterna skapar tillsammans en paradoxal förteckning över egenskaper med tydliga föreställningar kring framförallt sexualitet, kön och klass. Vad som här presenteras är därmed ingen absolut och allmängiltig checklista, utan snarare en översikt av identifierade föreställningar och fördomar som får inflytande i domstolens prövning. Det är en sammanställning som även belyser de subjektiva grunder, på vilka rättens bedömning av målsägandens trovärdighet kan vila. Eftersom överensstämmelsen med punkterna omöjligt kan genomgå en objektiv och valid kontroll, vittnar dessa om det sköra och subjektiva inslaget i den juridiska processen. Därigenom kan målets utgång komma att bli beroende av vilka värderingar, föreställningar och fördomar som får lov att ta plats i just den rättssalen vid just den huvudförhandlingen.

6. BEVIS OCH VÄRDERING

Utifrån de två föregående kapitlen, som redogör för konstruktionen av trovärdighet och den ideala målsägandens innebörd, synliggörs intervjupersonernas bild av rättens bevisvärdering. Genom analysen framstår *teknisk bevisning* som ett i det närmaste eget stående och obestridligt objekt. Flertalet intervjupersoner talar om svårigheten med att arbeta med och döma i våldtäktsmål som är i avsaknad av tydlig teknisk bevisning, eftersom målsägandens trovärdighet då får större betydelse. Detta innebär att våldtäktsmål där det finns teknisk bevisning anses enklare att hantera. En av nämndemännen minns ett sådant mål: ”Där var det så solklart så då var det liksom... där hade inte vi behövts över huvud taget”. Enligt uttalandet tycktes bevisen i målet tala för sig själva. Bevisen framstod som otvivelaktiga och fristående, vilket innebar att nämndemännen i det närmaste ansågs överflödiga.

Som tidigare förmedlats i avsnitt 4.5 ”Trovärdighet och beteende” talar advokat 3 om det *hysteriska fruntimrets show* i rättssalen. Enligt intervjupersonen utgörs denna *show* av överdrivna känsloyttringar som vanligen riskerar att reducera kvinnans chanser att upplevas trovärdig. Advokaten menar att trots dessa överdrivna känsloyttringar skulle målsäganden ändå kunna vinna framgång i målet om det finns DNA som stödjer hennes berättelse. Återkommande behandlas alltså all form av teknisk bevisning som ett odiskutabelt objekt, oberoende av tolkning och subjektiva värderingar. Dock påvisar analysen att vad som framkommer i intervjuerna snarare talar för att så inte är fallet. I ett intervjuutdrag som tidigare presenterats i avsnitt 4.6 ”Trovärdighet och utseende” berättar nämndeman 2 om ett mål där kvinnan dök upp i rättssalen iförd kläder som enligt intervjupersonen påminde om en prostituerads. Flertalet av nämndemännen förklarar att en sådan klädsel kan påverka intrycket av henne. Under intervjun framkommer åsikter om att det är ”jävligt onödigt” att komma klädd på det viset till huvudförhandlingen i ett våldtäktsmål. Det beskrivs att den första tanke som slog nämndeman 2 när målsäganden trädde in i rättssalen var: ”...varför klär du dig så liksom när du kommer hit när du säger att du blivit våldtagen?”. Resonemanget vittnar om att det ansågs olämpligt att målsäganden var klädd på ett sådant sätt som kunde associeras till en prostituerad kvinna och samtidigt hävda att hon blivit våldtagen. Uttalandet kan tolkas på så vis att denna klädsel, och målsägandens sanningsanspråk gällande våldtäktsanklagelsen, föreföll svärförenliga. Det berättas att åtalet gällde en våldtäkt som begåtts under ”tortyrliknande former”. Citatet antyder att det fanns en anseelig mängd teknisk bevisning och skador som kunde stödja påståendet i åklagarens gärningsbeskrivning. Trots det menar ändå nämndemannen att målsägandens

klädsel utgjorde en faktor som fick uppmärksamhet i bedömningen av målet. Av liknande erfarenhet är även advokat 3, som råder målsäganden att inte klä sig sexuellt utmanande vid huvudförhandlingen. Detta eftersom en sådan klädsel kan provocera fram tankar hos rätten om att hon har sig själv att skylla för det inträffade. Vidare förklarar domare 1 att det ofta görs en bedömning huruvida parterna förefaller passa ihop som ett presumtivt par. Syftet med denna bedömning är att komma till insikt om kvinnan förefaller ha gått med på den påstådda sexuella handlingen frivilligt eller om det i stället saknats samtycke. ”Har tjejen liksom gått med på det detta med den här killen?”, är enligt domaren en central frågeställning och avser tidigare nämnda balans mellan mannen och kvinnan, vilken behandlas i avsnitt 4.7 ”Parternas balans”.

I våldtäktsmål där det är bevisat att parterna har haft kontakt av sexuell karaktär, där det exempelvis finns DNA i form av sperma, ska det alltså utrönas om kvinnan samtyckt eller ej. Bevisningen kan då bedömas vara antingen stöd för *målsägandens* eller *den tilltalades* version. Uppfattningen om huruvida målsäganden talar sanning om avsaknaden av samtycke, kan enligt domaren grundas i följande intryck:

Domare 1: ...du har en gråtande flicka i rättssalen som kanske liknar din egen dotter och som... man bara känner att hon talar sanning. Herregud liksom! Hon har blivit utsatt för det här! Och på den andra sidan har du en stor kille, kanske med utländsk härkomst som ser ut som en skurk, utifrån någon schablonbild. Tro nu inte att jag tycker illa om utländska personer eller nåt sånt, men det klart att det här riskerar att styra ens tankar redan från början. Så klart.

Vad intervjupersonerna öppet proklamerar gällande den tekniska bevisningens avgörande och autonoma betydelse, skiljer sig från vad som framkommer genom deras övriga resonemang och erfarenheter. Vid sidan om deras uttalanden kring de tekniska bevisens objektiva värde uppenbaras uttryck för att även vissa former av sådan bevisning är beroende av rättens subjektiva värderingar. Dessa värderingar är länkade till kvinnans trovärdighet och hennes överensstämmelse med den ideala målsägandens egenskaper. I början av kapitlet beskrivs att flertalet intervjupersoner anser det vara svårast att arbeta med och döma i våldtäktsmål som saknar tydlig teknisk bevisning, eftersom detta medför att målsägandens trovärdighet får större relevans. Dock framträder insikten om att upplevelsen av målsägandens grad av trovärdighet ofta är avgörande även i de mål där det finns teknisk bevisning. När rätten tar ställning till bevisningen i målet är den ofta redan knuten till målsäganden och hennes trovärdighet. Bedömningen av kvinnans samtycke påverkas av rättens tolkning av målsägandens person,

såväl som den tekniska bevisningen. Advokat 1 förmedlar sin syn på varför bevisvärderingen i just våldtäktsmål blir särskilt subjektiv:

Advokat 1: ...man har en ganska likartad berättelse fram till en viss tidpunkt... och det är ofta där, då den påstådda våldtäkten ska ha ägt rum [...] och det är ofta väldigt svåra saker att bevisa och då klart att det är, [...] det är liksom typiskt sett vagare bevisning och då blir det ju väldigt mycket upp till den som lyssnar på detta [...] och båda sätten är fullt gångbara att resonera på och då är det ju domarna, eller domarna och nämndemännen, som tycker att det ska vara på det ena sättet så blir det fällt och tycker de att det ska vara på andra sättet så blir det friat. Eh... och, och det gör att i andra mål är det ofta mer distinkt tycker jag. Så att det gör det jättesvårt.

Genom uppsatsens intervjuer och analys framträder ett mönster som talar för att bevisvärderingen är just detta – en kombination av tolkningen av målets framlagda *bevis* och rättens subjektiva *värderingar*. Advokat 1 menar att våldtäktsmålets bevisning ofta blir föremål för nämndemännens och domarens personliga tolkning. Intervjupersonen framhåller att våldtäktsmålets karaktär medför att bevisvärderingen blir mer beroende av vem som har i uppgift att göra bedömningen än i andra typer av mål. Intervjupersonen förklarar vidare att det ofta finns två likartade berättelser att ta ställning till i dessa mål, berättelser som skiljer sig åt på små men avgörande punkter. När det presenteras två motstridiga versioner kan rätten välja att tro på den ena eller andra versionen, och båda kan uppfattas lika övertygande. Det blir då antingen en friande eller fällande dom, beroende på vilka värderingar domaren och nämndemännen bär med sig.

Sammanfattningsvis menar jag att målets bevis tenderar att bli synliga och tolkade som tecken på avsaknad av samtycke först i den stund kvinnan anses trovärdig. Rättens ledamöter betraktar målets bevisning *genom* rådande diskurs, vilket leder till att framlagda bevis filtreras och färgas av denna samtalsordning. Bevis, i våldtäktsmål där kvinnan anses mer trovärdig, löper inte lika hög risk att bli föremål för samma form av bedömning. Som domare 1 förklarar, kan bedömningen av målsägandens påstådda avsaknad av samtycke, grundas i hur hon upplevs framträda i rättssalen. Om hon passar in i mallen för den ideala målsäganden menar jag att rätten ej i samma utsträckning tolkar bevisningen på annat sätt än utifrån hennes version. I dessa fall tenderar rätten att inte ifrågasätta hennes påstående om avsaknad av samtycke. Genom uppsatsens analys uppmärksammas en underliggande struktur som vittnar om trovärdighetsbedömningens betydelse för värderingen av bevisen i våldtäktsmålet. Vad som utläses av målets bevisning är redan knuten till kvinnans trovärdighet och överensstämmelsen med den ideala

målsägandens egenskaper. Jag argumenterar således för att värderingen av målsägandens trovärdighet utgör det *primära* steget i bedömningen av målet. Detta innebär att värderingen av målets bevisning utgör det *sekundära* steget i bedömningsprocessen. Analysen indikerar att bevisvärderingen ofta blir beroende av trovärdighetsbedömningen, snarare än tvärtom. Att besitta trovärdighetens status innebär alltså en betydande legitimitet och makt.

Having power means, among other things, that when someone says, 'This is how it is', it is taken as being that way. When this happens in law, such a person is accorded what is called credibility. When that person is believed over another speaker, what was said becomes proof. Speaking socially, the beliefs of the powerful become proof, in part because the world actually arranges itself to affirm what the powerful want to see (MacKinnon, 1987:164).

Den tidigare nämnda växelverkan skapar två konkurrerande parter. Det är genom att vinna kampen om denna eftersträvansvärda status som den ena partens version får företräde framför den andra. Den part som bedöms mer trovärdig, och därigenom innehar makt, får möjlighet att forma tolkningen av de framlagda bevisen och därigenom sanningen. Detta är ett samband som förtydligas genom ovan presenterade citat av Catharine MacKinnon.

7. AVSLUTANDE DISKUSSION

Av uppsatsens analys framgår att uppfattningen om målsägandens trovärdighet utgör en central del i våldtäktsmålets bedömningsprocess. Under intervjuerna beskrivs att bedömningen av målsägandens trovärdighet är länkad till hennes person och baseras återkommande på rättsens subjektiva värderingar. I materialet framträder en struktur, genom vilken konstruktionen av målsägandens trovärdighet blir synlig. Intervjuerna förmedlar ett mönster av egenskaper som målsäganden i våldtäktsmål bör uppfylla för att ha störst möjlighet att nå legitimitet och trovärdighet. Dessa egenskaper blir synliga genom analysen i kapitel 4 ”Konstruktionen av trovärdighet” och studeras närmare i kapitel 5 ”Den ideala målsäganden”. Sammantaget bildar egenskaperna en slags mall, vilken innehåller de drag som utmärker en ideal målsägande. Genom teoretiska begrepp, såsom *genussystemet* och *intersektionalitet*, förmedlas en förståelse för konstruktionen av den ideala målsäganden och dess innebörd. Det återfinns även likheter med Skeggs (2000) beskrivning av *respektabilitetens* struktur, vars teori därmed är en viktig komponent i analysen. Att vara respektabel enligt Skeggs definition lyser igenom i konstruktionen av den ideala målsäganden och utgör ett av hennes eftersträvaransvärda drag.

Utifrån förståelsen för Nils Christies (2001) teori om *ideala offer* skapas insikter om målsägandens strävan efter legitimitet genom ett antal egenskaper. Under analysens gång stod det dock klart att det ideala offrets egenskaper inte ensamma skulle kunna beskriva målsägandens väg mot legitimitet och trovärdighet, så som det berörs i uppsatsens material. Studien behandlar inte kvinnans egenskaper vid eller i anslutning till gärningen, utan i ett senare stadium, nämligen vid huvudförhandlingen och i den juridiska bedömningsprocessen i våldtäktsmål. Christies teori behandlar de drag som underlättar den brottsutsattes möjlighet att uppnå legitimitet, och att därigenom få hjälp, främst i anslutning till gärningen. Listan framstod inte fullt applicerbar i den kontext som behandlas i denna uppsats. I stället för att upprätta kompletterande punkter, i syfte att anpassa teorin till detta juridiska sammanhang, valde jag att sammanställa de egenskaper som framträtt under analysen av intervjuerna och formulera ytterligare en lista. Vad som listas utifrån uppsatsens analys är *den ideala målsägandens* egenskaper, vilka kan betraktas som en förlängning av förståelsen för kvinnans väg mot legitimitet och trovärdighet i våldtäktsmål. Därigenom argumenterar jag för att dessa egenskaper tar vid där det ideala offrets konstruktion inte längre är den primärt verksamma. Det vill säga den process där kvinnan övergår från att hävda sin status som *offer* till att hävda sin status som *målsägande* i rättssalen. Bilden av det ideala offret upphör inte att vara verksam

under rättens bedömning i våldtäktsmål. Däremot väger den ideala målsägandens egenskaper och legitimitet tyngre i detta skede. Jag menar att den ideala målsägandens konstruktion delvis är ett resultat av kvinnans förmåga att presentera sig själv som den ideala kvinnan, utifrån förståelsen för genussystemet och respektabiliteten. För att uppnå några av den ideala målsägandens egenskaper, och på så vis hennes trovärdiga status, behöver hon förevisa överensstämmelser med vad Hirdman (1988) kallar för genuskontraktet och dess aktuella punkter. Det blir även tydligt att den ideala målsägandens konstruktion är sammanlänkad med strävan efter respektabilitet (Skeggs, 2000).

I kapitel 6 ”Bevis och värdering” behandlas trovärdighetsbedömningens betydelse för rättens syn på målets bevisning. Jag argumenterar för att domstolens upplevelse av målsäganden som en trovärdig person inverkar på tolkningen av de framlagda bevisen. Jag menar att bedömningen av målsägandens trovärdighet således utgör det första steget i rättens prövning och bevisvärderingen det andra steget. Denna ordning uppstår eftersom domstolens dömande parter, nämndemännen och domaren, betraktar bevisning och presenterade fakta *genom diskursen*. Bevis existerar inte som fristående objekt. Dess innebörd är beroende av rådande diskurs och filtreras genom den. Enligt MacKinnon (2018) innebär maktlöshet att sakna möjligheten att bli trodd, hur mycket bevis som än stödjer påståendet eller hur *mycket* sunt förnuft det vilar på. Att ha makt innebär däremot att besitta möjligheten att bli trodd, oberoende av hur *lite* bevis eller sunt förnuft påståendet bärs upp av. Utifrån uppsatsens analys hävdar jag att en liknande struktur blir synlig i den juridiska bedömningsprocessen i våldtäktsmål. Kvinnan som inte uppvisar en tillräcklig överensstämmelse med den ideala målsägandens egenskaper är, för att använda MacKinnons terminologi, den maktlösa. Hon är den som har minst chanser att bli bedömd som trovärdig. Den tidigare nämnda växelverkan mellan parterna samspelar med den diskursiva ordningen och avgör hur makten fördelas, vem som är värd att bli trodd och vem som inte är det. Växelverkan är inte jämlik eftersom parterna inte träder in i rättssalen med samma förutsättningar. Enligt analysen kan kvinnan initialt betraktas som den som har något att bevisa. Hon behöver bevisa att hon överensstämmer med den ideala målsägandens egenskaper. Det är först när kvinnan intagit den trovärdiga och ideala målsägandens position som hon inte längre är den maktlösa. Vad jag härmed anför är att kvinnan från början av våldtäktsmålets huvudförhandling är ifrågasatt och har något att sträva efter. Vad materialet visar är att målsäganden ska sträva efter att *inta en högre position* än den hon tilldelats samtidigt som den tilltalade enbart ska *hålla sig kvar vid den position* han tilldelats.

Den juridiska bedömningsdiskursen som formar ordningen, och som enligt studien kan bidra till att forma domstolens bedömning i våldtäktsmål, är ett resultat av en djupgående struktur vars yttringar är möjliga att skåda såväl i nutid som i dåtid. Det mönster som framträder i uppsatsens analys påvisar betydande paralleller till de slutsatser som presenteras i Simon Ekströms avhandling *Trovärdighet och ovärdighet* (2002). Det faktum att studierna uppvisar dessa likheter, trots materialens differens på cirka 70 år, leder till tänkvärda insikter. Den struktur som enligt uppsatsens analys bidrar till att skapa bilden av den ideala målsäganden, och växelverkan mellan parterna, har likheter med vad som uppmärksammas i Ekströms material. En potentiell del i förståelsen för detta mönster uppstår under några av intervjuerna. I intervjun med domare 1 ställer jag frågan om intervjupersonen märkt någon skillnad i hur man talar om och arbetar med våldtäktsmål sedan kampanjen #Metoo.

Domare 1: Nej, nej. Jag tycker inte att Metoo har någon som helst betydelse för hur vi hanterar våldtäktsmål. Domstolen är liksom tänkt att vara trögrörliga, långsamma samhällsaktörer som inte påverkas av tillfälliga opinionsstormar, utan vi har samma straffbestämmelser, samma bevisregler och vi gör vårt bästa för att försöka följa det. Oavsett om det finns en Metoo-kampanj eller inte.

Intervjuutdraget vittnar om uppfattningen att samhällseliga debatter och kampanjer som #Metoo inte bör inverka på domstolens arbete och hanteringen av våldtäktsmål. En sådan stabilitet är positiv i den bemärkelse att domstolsväsendet inte bör vara alltför lättpåverkat av medialt uppmärksammade företeelser. Huruvida kampanjen #Metoo kan anses vara en tillfällig opinionsstorm är dock möjligt att diskutera. ”Domstolen är liksom tänkt att vara trögrörliga, långsamma samhällsaktörer som inte påverkas av tillfälliga opinionsstormar”, är ett uttalande som tydligt visar intervjupersonens åsikt gällande domstolens roll som avskild institution. En så pass trögrörlig samhällsaktör riskerar att, i stället för att bevara ett rättvist system, bidra till att reproducera förlegade och ojämlika strukturer. Med en sådan bristande lyhördhet för samtidens utveckling riskerar domstolen att i stället kvarstanna i dåtidens förfarande och ideal, vilka äventyrar den demokratiska rätten till en jämlik juridisk prövning. Genom domarens resonemang blir länken till Ekströms studerade material från 1940-talet mer förståelig. Att det år 2018 kan uppmärksammas ett liknande mönster i domstolens hantering av våldtäktsmål, är ett uttryck för just den trögrörlighet som beskrivs under intervjun.

I uppsatsen har det intersektionella perspektivet bidragit med insikter gällande de simultant verkande subjektspositionernas betydelse för den juridiska prövningens avgörande faktorer. I

intervjumaterialet framträder de primärt sammanlänkade föreställningar gällande parternas klasstillhörighet och kön, samt relationen dem emellan. Vid ett enda tillfälle omnämns betydelsen av målsägandens etnicitet. Att materialet inte innehåller en högre frekvens av uttalanden gällande denna faktor leder till att jag inte med säkerhet kan uttala mig om dess betydelse. Att nämnda subjektsposition kan få inverkan över bedömningsprocessen är dock inte ett alltför osannolikt antagande, vilket skulle vara betydelsefullt att studera vidare. En faktor som dock blir framträdande, och binder samman stora delar av materialet, är aspekten av ålder. Återkommande poängterar studiens intervjupersoner att föreställningar kopplade till målets parter, gällande exempelvis den kvinnliga målsägandens utseende och sexuella erfarenhet, oftare kan härröras till äldre domare och nämndemän. Detta blir bland annat synligt i ett tidigare presenterat citat från advokat 3. Intervjupersonen förklarar att nämndeman ”August 74 år” kan tycka att målsäganden har sig själv att skylla för det inträffade om hon kommer utmanande klädd till huvudförhandlingen. Vid flertalet tillfällen under intervjuerna påpekas att fördomar och föreställningar, som riskerar att leda till en orättvis bedömning i våldtäktsmål, är vanligast bland rättens äldre ledamöter.

År 2008 genomförde Amnesty International i Sverige en attitydundersökning om våldtäkt vid namn ”Var går gränsen?”. Det ställdes bland annat frågor angående kvinnans eventuella ansvar vid våldtäkt. I undersökningen förklaras att det i svaren finns en tydlig skillnad beroende på respondenternas ålder och kön. Närmare en fjärdedel av respondenterna svarade att de anser att kvinnan själv har ett visst ansvar vid våldtäkt om hon klär sig och beter sig utmanande. 17,9 procent av kvinnorna och 24,9 procent av männen ansåg att kvinnan själv har ett ansvar om hon inte gör fysiskt motstånd eller skriker. Det frågades även om kvinnan har ett ansvar vid våldtäkten om hon innan gärningen hånglat med mannen eller uppträtt flirtigt mot honom. Som svar på denna fråga menade 21,6 procent av kvinnorna och 26 procent av männen att så är fallet. I åldersgruppen 66 år och uppåt ansåg 45,9 procent av respondenterna att målsäganden själv har ett visst ansvar för våldtäkten om hon flirtat eller hånglat med mannen. På samma fråga svarade 8,2 procent av respondenterna i åldersgruppen 26 till 35 år ”ja/delvis” (Amnesty, 2008). Undersökningen berör attityder kopplade till målsägandens beteende i anslutning till gärningen, ett område som ligger utanför det som primärt undersöks i denna uppsats. Dock bidrar statistiken till att förtydliga ett mönster som intervjupersonerna i uppsatsens material har erfarenhet av. Intervjupersonerna framhåller att det finns en viss överrepresentation av förlegade föreställningar kopplade till den kvinnliga målsäganden bland personer i en äldre åldersgrupp. Enligt den senaste statistiken från Sveriges Domstolar är medelåldern i

nämndemannakåren 57,2 år. 23 procent av nämndemännen befinner sig i ålderskategorin 18 – 44 år och 43 procent är över 65 år (Sveriges Domstolar, 2018).

Värt att nämnas i denna avslutande diskussion är även den avgörande betydelse som målsägandens synliga sexualitet kan få under den rättsliga prövningen. Genom analysen framträder kopplingen mellan kvinnans möjlighet att uppnå trovärdighetens status och olika aspekter av hennes moral och sexualitet. Vad som primärt blir synligt är det nödvändiga i att kvinnan maskerar sin sexualitet och inte framstår som en, i rättens ögon, sexuell varelse. Jag menar att kvinnan behöver ikläda sig en roll i den stund hon kliver in i rättssalen i egenskap av målsägande. Hon bör sträva efter att åtminstone förefalla uppfylla den ideala målsägandens egenskaper, och agera utifrån rådande normer och föreställningar. Den kvinna som på ett övertygande vis betar sig och ser ut som en ideal målsägande, har större möjlighet att anses trovärdig och kan komma att premieras i bedömningsprocessen.

Utifrån uppsatsens diskursanalys och identifierade mönster argumenterar jag för att de faktorer som får betydelse vid bedömningen av våldtäktsmål medverkar till en maktreproduktion som riskerar att befästa ojämlika strukturer. Genom att tidigare nämnda föreställningar länkas till målsäganden och får ha inflytande över bedömningen i målet, bidrar domstolen till en reproduktion av dessa ordningar. Jag hävdar att det i uppsatsens analys blir synligt att den juridiska bedömningsdiskursen verkar i åtminstone tre nivåer, genom vilka det förmedlas en förståelse för hur diskursen upprätthålls och bidrar i maktreproduktionen.

För det första talar intervjupersonerna *i den identifierade diskursen*. De befinner sig inom diskursens ramar och begränsas därutav. Detta blir bland annat märkbart genom vad som berörs och vad som inte berörs, exempelvis avsaknaden av fokusering på den tilltalades roll och trovärdighet. Det blir även märkbart på grund av vad som framställs som självklart, genom de upprepade uttryck för normaliseringen av fördomars och föreställningars inverkan vid bedömningsprocessen. Ytterligare ett tecken på att intervjupersonerna befinner sig i diskursen är de upprepade tillfällena då de motsäger sig själva samtidigt som detta förefaller naturligt. Att befinna sig i en diskurs formar såväl tankens som handlingens möjliga utrymme och medför att vad som befinner sig utanför de diskursiva ramarna förefaller otänkbart eller onormalt. För det andra talar intervjupersonerna *genom diskursen*. De använder sig av diskursens språk och delar samma förståelse för dess betydande tecken. Eftersom de befinner sig i diskursen och använder dess språk och referenser, blir det de säger begripligt för andra. Detta blir bland annat synligt

genom resonemang som återkommer i de olika intervjuerna, men också de tillfällen där det uttrycks antaganden om att jag delar deras förståelse eller borde inse det självklara och underförstådda. För det tredje talar intervjupersonerna *för diskursen*. Så länge som diskursens språk och hindrande struktur dominerar bidrar detta till bevarandet av diskursen och därigenom den rådande maktordningen.

Den dominerande diskursen reproduceras genom åren och upprätthålls, vilket bland annat märks genom kopplingarna till Ekströms studie. Analysen visar att det finns tecken på att domstolsväsendet dröjer sig kvar i dåtidens förfarande och ideal. Domstolen beskrivs som en trögrörlig samhällsaktör och utgår från praxis, från tidigare beslut och metoder. Som Laclau och Mouffe menar, förändras eller faller diskursen först när det skett för stora skiftningar och när rådande hegemoni inte längre kan upprätthållas (Winther Jørgensen & Phillips, 2000). Det är möjligt att samhälleliga debatter, som bidrar till att detta ämne uppmärksammas och att lagändringar genomförs, på sikt kommer att innebära sådana skiftningar att diskursen inte längre kan upprätthållas i sin nuvarande form. Den så kallade samtyckeslagen är ett resultat av de kritiska röster som yrkat på förändring. Vad som faktiskt blir följderna av den nya lagen är i skrivande stund inte känt eftersom den nyligen trätt ikraft. Dock finns det en förhoppning om att den kommer leda till en ökad jämlikhet mellan parterna. Förhoppningen är att en större medvetenhet, genom lagändringar, samhällsdebatter men även studier såsom i denna uppsats ska kunna möjliggöra de skiftningar som krävs för att få till en förändring. Hur lagen kommer att tillämpas är dock beroende av vilka faktorer som skrivs in i begreppet *samtycke*, på samma sätt som bedömningen av *trovärdighet* är beroende av vilka värderingar och faktorer som skrivs in i det begreppet. Som tidigare nämnts blir det märkbart att intervjupersonerna befinner sig inom de diskursiva ramarna eftersom de faktorer som kan blir avgörande i domstolens bedömning, och den ordning som därigenom råder, framstår som naturliga. Diskursen formar således vad som är normaliserat och vad som förefaller otänkbart och svårligen förändrat. När intervjupersonerna i studien berör samtyckeslagen är det vanligen i något ironiska ordalag. Lagändringen skrattas i det närmaste bort som en praktisk och juridisk omöjlighet. Intervjupersonernas reaktioner är att betraktas som ett tecken på att de befinner sig inom diskursens ramar, att denna förändring anses otänkbar. Vad som därmed är nödvändigt är att söka synliggöra den juridiska bedömningsdiskursens struktur och ramar, i syfte att bidra till en möjlig förändring.

Intervjupersonerna förmedlar sina erfarenheter och tankar om domstolens hantering av våldtäktsmål och vilka faktorer som kan bli betydande i bedömningen. Deras tal möjliggör identifieringen av rådande diskurs som verkar vid domstolens bedömning. Inom den juridiska bedömningsdiskursen framträder det centrala begreppet *trovärdighet* som fylls av en relativt samstämmig innebörd. Trovärdigheten länkas primärt till målsäganden och får avgörande betydelse för målets utgång. För att målsäganden ska ha som störst möjlighet att erhålla trovärdighet och dess medföljande status bör hon uppfylla ett antal egenskaper. En målsägande som strävar efter denna ideala och trovärdiga status har att förhålla sig till en rad uppmaningar, som bland annat länkas till hennes sexualitet och moral. Eftersom sådana egenskaper och värderingar än idag får betydelse för rättens bedömning i våldtäktsmål menar jag att domstolen, i egenskap av maktbärande aktör, riskerar att medverka i reproduktionen av ojämlika maktordningar. Att domstolen kan anses bidra till att befästa ojämlika maktordningar är att betrakta som allvarligt, utifrån dess roll som demokratiskt fundament med syfte att värna om den enskildes rättssäkerhet. Vad uppsatsens analys därmed visar är att kvinnan som förlorar i konkurrensen om trovärdighet, löper större risk att inte få en rättvis prövning. Som tidigare nämnts är parterna inga jämlingar i konkurrensen om trovärdighetens status. Enligt studiens analys är den tilltalade mannen den part som innehar företräde, en ordning som känns igen från Hirdmans (1988) argumentation om att mannen äger hierarkiskt övertag och utgör samhällets norm. I våldtäktsmål är det kvinnan som har något att bevisa, som är i behov av att sträva efter den ideala målsägandens och trovärdighetens status. Det är kvinnan som behöver maskera sin sexualitet, försvara sig mot möjliga försök att reducera hennes moraliska värde, men även mot rättens föreställningar. Parternas roller skiftar och målsäganden får stå till svars och hålla sig inom de diskursivt skapade ramarna för hur en trovärdig målsägande bör se ut och agera. Återigen uppstår väsentliga paralleller till Ekströms (2002) slutsatser. Ekström finner liknande strukturer i sitt material och menar att det, motsägelsefullt nog, är kvinnan som i någon mening blir anklagad och tvungen att bevisa sig moralisk och trovärdig. Genom uppsatsens analys argumenterar jag för att målsägandens trovärdighet bedöms i förhållande till två olika aspekter och därigenom graderas efter två olika skalor. För det första är bedömningen av målsägandens trovärdighet *beroende av den tilltalade*. Med detta menas att det råder konkurrens mellan våldtäktsmålets parter, där den ena vinner och den andra förlorar i strävan efter trovärdighetens status. För det andra är målsägandens trovärdighet *beroende av vad för slags kvinna hon upplevs vara*. Om hon upplevs överensstämma med den ideala målsägandens egenskaper har hon större chans att bedömas trovärdig än en kvinna som inte kan nå upp till denna status.

Avslutningsvis redogör jag här för hur studiens syfte uppfyllts och dess frågeställningar besvarats. *Den första frågeställningen* behandlar vilka maktordningar och föreställningar om kön som domstolens bedömning i våldtäktsmål vilar på. Frågan besvaras genom uppsatsens analys, i presenterade resonemang som berör den juridiska bedömningsprocessen och den ideala målsägandens konstruktion. Upplevelsen av målsägandens trovärdighet beskrivs ha sin grund i fördomar och föreställningar, en konstruktion som sammanställs i den ideala målsägandens egenskaper. Vad som framgår i studien är att en kvinna som inte uppvisar en tillräcklig överensstämmelse med dessa egenskaper riskerar att inte få en rättvis prövning. Exempelvis blir detta mönster synligt i redogörelsen i kapitel 6 ”Bevis och värdering”. Där beskrivs hur trovärdigheten kan inverka på värderingen av målets bevisning. *Den andra frågeställningen* handlar om hur målsägandens trovärdighet konstrueras i domstolens prövning av våldtäktsmål. Denna fråga besvaras genom redogörelsen i kapitel 4 ”Konstruktionen av trovärdighet”. De primära teman som identifieras i diskursen berörs i respektive avsnitt och behandlar bland annat den synliga sexualitetens konsekvenser, parternas balans men även trovärdighetens länk till kvinnans utseende. Denna konstruktion sammanställs och analyseras närmare i kapitel 5 som mynnar ut i en lista över den ideala målsägandens tio eftersträvningsvärda egenskaper. *Den tredje frågeställningen* behandlar hur makt och ojämlika strukturer riskerar att reproduceras genom konstruktionen av våldtäktmålets parter. Genom den analys som presenteras såväl i kapitel 4 som i kapitel 5 blir det framträdande att fördomar och föreställningar riskerar att få inflytande över bedömningsprocessen i våldtäktsmål. Vilka dessa är konkretiseras i nämnda kapitel. Jag argumenterar för att domstolens hantering av våldtäktsmål och de avgörande faktorerna i bedömningen kan få betydelse för reproduktionen av dessa ojämlika strukturer, utifrån sin roll som konstituerande och maktbärande aktör. Så länge som nämnda fördomar och föreställningar får inflytande över bedömningsprocessen riskerar domstolen att legitimera dessa strukturer. Vad som påvisats i uppsatsen som helhet är att den juridiska bedömningsdiskursen, och konstruktionen av målsägandens trovärdighet, riskerar att äventyra den demokratiska grundtanken om den enskildes rättssäkerhet. Således har uppsatsens tre grundläggande frågeställningar besvarats.

Utifrån det mönster och de medföljande risker som uppsatsen identifierat anser jag det angeläget att belysa detta problem. Den struktur som blivit synlig framstår som normaliserad och har här lyfts fram med avsikt att uppmärksamma en process som tas för given och som kan leda till problematiska konsekvenser för det demokratiska samhället. Genom att analysera diskurser blir det möjligt att urskilja hur den upplevda verkligheten konstrueras. Det är vad som

har gjorts i denna uppsats. Jag har studerat hur intervjupersonerna talar, vilka erfarenheter de förmedlar och därigenom synliggjort den diskursiva ordningen. Vad studien visar är att diskursens förekomst och struktur riskerar att få reella konsekvenser för den rättsliga prövningen av våldtäktsmål. Eftersom domstolen utgör ett av demokratins fundament, med uppgift att värna om den enskildes rättssäkerhet, kan reproduktionen av den diskursiva och ojämlika ordningen få allvarliga följder. Fördomar och föreställningar som länkas till målsäganden producerar bilden av hur den ideala målsäganden *bör vara*. Analysen har påvisat vem som anses vara trovärdig och vem som inte anses vara det. Uppdelningen blottlägger vem som har störst möjlighet att få en rättvis prövning i våra domstolar och vem som riskerar att inte få det. Som Foucault skriver är diskurser, och hur vi alla talar med varandra, en del av hur makt skapas och fördelas. Men genom talet synliggörs också hur världen är ordnad och vilka handlingar som anses vara de rätta. ”Talet innehåller och producerar makt; den stärker makten men undergräver den också, blottställer den, gör den bräcklig och bygger fördämningar för den” (Foucault, 1976/2002:110). Vad denna uppsats syftar till är att blottställa ordningar som domstolens bedömning i våldtäktsmål vilar på och förmedla förståelse för vilka faktorer som får betydelse vid rättens prövning. En förståelse genom vilken det kan bli möjligt att öka medvetenheten om vad som är nödvändigt att förändra. ”...talet kan vara maktinstrument och makteffekter på en och samma gång, men också hinder, brofäste, motstånds- och utgångspunkt för en motsatt strategi” (Foucault, 1976/2002:110). Jag anser att det finns behov av förändring, en utgångspunkt för en motsatt strategi. Det finns behov av att ifrågasätta domstolens hantering av våldtäktsmål och bedömningen av vem hon är som förtjänar tilltro.

KÄLLOR

TRYCKTA KÄLLOR

Amnesty International. (2008). *Var går gränsen? En attitydundersökning om våldtäkt*. Stockholm: Svenska sektionen, Amnesty International.

Andersson, Ulrika. (2004). *Hans (ord) eller hennes?: en könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp*. Diss. Lund: Univ.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina. (red.) (2012). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 3:e uppl. Lund: Studentlitteratur.

Brå. (2018a) *Kriminalstatistik: Anmälda brott 2017 slutlig statistik*. Brottsförebyggande rådet: Stockholm.

Brå. (2018b). *Kriminalstatistik: Personer lagförda för brott 2017 slutlig statistik*. Brottsförebyggande rådet: Stockholm.

Börjesson, Mats. (2003). *Diskurser och konstruktioner: en sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.

Christie, Nils. (2001). "Det idealiska offret". Malin Åkerström & Ingrid Sahlin. (red.) (2001). *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.

Crenshaw, Kimberle. (1991). "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color". *Stanford Law Review* 43:6, s. 1241-1299.

De los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana. (2005). *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. 1:a uppl. Malmö: Liber.

Denscombe, Martyn. (2010). *Good research guide: for small-scale social research projects*. 4:e uppl. Maidenhead: Open Univ. Press.

- Ellison, Louise & Munro, Vanessa. (2009). "Reacting to Rape: Exploring Mock Jurors' Assessments of Complainant Credibility". *The British Journal of Criminology* 49:2, s. 202-219.
- Fairclough, Norman. (2001). *Language and power*. 2:a uppl. Harlow: Longman.
- Foucault, Michel. (1976/2002). *Sexualitetens historia. Band 1, Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos.
- Griffin, Christine. (1985). *Typical girls?: young women from school to the job market*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Gunnemark, Kerstin. (red.) (2011). *Etnografiska hållplatser: om metodprocesser och reflexivitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Hall, Stuart. (red.) (1997). *Representation: cultural representations and signifying practices*. London: Sage.
- Hirdman, Yvonne. (1988). "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning". *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3, s. 49-63.
- Hylander, Ingrid. (2001). *Fokusgrupper som kvalitativ datainsamlingsmetod*. Linköpings universitet.
- Jeffner, Stina. (1998). *Liksom våldtäkt, typ-: om ungdomars förståelse av våldtäkt*. [Ny utg.] Stockholm: Brevskolan.
- Kelly, Liz. (1988) *Surviving Sexual Violence*. Cambridge: Polity.
- Kreuger, Richard A. (1994). *Focus groups: A practical guide for applied research*. 2:a uppl. Thousands Oaks: Sage.
- Laclau, Ernesto. (1990). *New reflections on the revolution of our time*. London: Verso.

- Larsson, Staffan. (2005). "Om kvalitet i kvalitativa studier". *Nordisk Pedagogik* 25:1, s. 16-35.
- Lundgren, Anna Sofia. (2012) "Doing age: methodological reflections on interviewing". *Qualitative Research*. 13:6, s. 668-684.
- Lykke, Nina. (2003). "Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen". *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1, s. 47-56.
- Lykke, Nina. (2005). "Nya perspektiv på intersektionalitet: Problem och möjligheter". *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 2-3, s. 7-17.
- MacKinnon, Catharine A. (1987). *Feminism unmodified: discourses on life and law*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Molina, Irene. (2016). "Intersektionalitet". Anna Lundberg & Ann Werner. *En skriftserie om genusvetenskap: En introduktion till genusvetenskapliga begrepp*. Nationella sekretariatet för genusforskning: Ale Tryckteam AB.
- Morgan, David L. (1997). *Focus groups as qualitative research*. *Qualitative Research Methods Series*. 16. 2:a uppl. Thousands Oaks: Sage.
- Nilsson, Roddy. (2008). *Foucault: en introduktion*. Malmö: Égalité.
- Rubin, Gayle. (2017) "The traffic in women". Julie Rivkin & Michael Ryan (red.). *Literary theory: an anthology*. 3:e uppl. Oxdord: Wiley Blackwell.
- Sahlin, Ingrid. (2008). "Om trovärdighet i ändrade berättelser". *Retfærd* årgång 31, 4:123, s. 61-82.
- Skeggs, Beverley. (2000). *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.

SOU 2016/60. *Ett starkare skydd för den sexuella integriteten: Betänkande av 2014 års sexualbrottskommitté*. Stockholm 2016.

Strobl, Rainer. (2004). "Constructing the victim: Theoretical reflections and empirical examples". *International Review of Victimology*, 11:2-3, s. 295-311

Sveriges domstolar. (2010). *Nämndeman i tingsrätt och hovrätt*. Ödeshög: Danagårds Grafiska. Diariernr: 1190-2010.

Vetenskapsrådet. (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk/samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Willis, Paul E. (1983). *Fostran till lönearbete*. Göteborg: Röda bokförlag.

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise. (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

OTRYCKTA KÄLLOR

Internet

Brå. (2018c). *Våldtäkt och sexualbrott*.

<https://www.bra.se/brott-och-statistik/statistik-utifran-brottstyper/valdtakt-och-sexualbrott.html>

(Hämtad 2018.04.29)

Johansson, Peter. (2017). "'Enfaldiga och fördomsfulla' - hon summerar sina 19 år som nämndeman i ny bok". *Dagens juridik*. 2017.09.15.

<http://www.dagensjuridik.se/2017/09/enfaldiga-och-fordomsfulla-hon-summerar-sina-19-ar-som-namndeman-i-ny-bok>

(Hämtad 2018.08.28)

Mattsson, Anna. (2018). "Anne Ramberg om domen: 'Hör inte hemma i en svensk domstol'". *Expressen*. 2018.03.05.

<https://www.expressen.se/nyheter/anne-ramberg-om-domen-hor-inte-hemma-i-en-svensk-domstol/>

(Hämtad 2018.08.29)

Nationalencyklopedin. (2018). *Me too-rörelse*.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/me-too-rorelsen>

(Hämtad 2018.05.04)

Peterson, David & Enn Henricsson, Karl. (2017). "Massi Fritz om Fittjadomen: Hon känner sig smutsig av beslutet". *Metro*. 2017.12.19.

<https://www.metro.se/artikel/misstankta-for-gruppvaldtakt-i-fittja-slapptes-nu-har-domen-fallit>

(Hämtad 2018.08.29)

Svensk ordbok. (2018). *Svenska Akademiens Ordböcker*.

<https://svenska.se>

(Hämtad 2018.04.03)

Sveriges Domstolar. (2018). *Statistik*.

<http://www.blinamndeman.se/Bli-namndeman/Om-kampanjen/Pressrum/Statistik/>

(Hämtad 2018.05.11)

Intervjuer

Sju individuella intervjuer samt en fokusgruppsintervju utförda under februari och mars 2018 i ett antal städer i västra Sverige. Transkriptioner finns i författarens ägo.

Personlig kommunikation

MacKinnon, Catharine. (2018). E-mail 2018-05-03.